

Fors kyrka

SVERIGES KYRKOR
SÖDERMANLAND

ROBERT BENNETT
RALPH EDENHEIM

Fors kyrka

Fors kyrka

VÄSTERREKARNE HÄRAD
SÖDERMANLAND BAND V:1

Av ROBERT BENNETT
och RALPH EDENHEIM

VOLYM 168 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

UTGIVET AV ARON ANDERSSON, STEN KARLING OCH ARMIN TUULSE

Almqvist & Wiksell International 1976

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD
OCH ESKILSTUNA FORS FÖRSAMLING

Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Foton, negativ, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Foto: S Hallgren 1975

Grafisk formgivning: Vidar Forsberg.

Omslagsbilden visar Fors kyrka från sydost med Eskilstunaån i förgrunden.

På omstående sida: Västerrekarne härads sigill (ofrälse stånds bevilning af en hjelpeskatt till Elfsborgs lösen, 1571, s 11, RA).

Innehåll

FORS KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	12
<i>Kyrkobyggnaden</i>	14
<i>Byggnadshistoria</i>	27
<i>Kalkmålningar</i>	39
<i>Inredning och inventarier</i>	40
NOTER	98
KÄLLOR OCH LITTERATUR	101
FÖRKORTNINGAR	102
SUMMARY	103

Förord

Med volym 168 av Sveriges Kyrkor påbörjas beskrivningen av Västerrekarne härads kyrkor. Beskrivningen av Fors kyrka har möjliggjorts genom ett generöst anslag på tillsammans 14 500 kronor från Eskilstuna Fors församling. Inledning, byggnadshistoria och beskrivning har författats av fil kand Ralph Edenheim, som deltog i grävningsundersökningen vid den senaste restaureringen åren 1971–72. För avsnittet om kyrkans inredning och inventarier liksom för det redaktionella arbetet svarar antikvarie Robert Bennett.

Excerperingen i ULA har utförts av fru Karin Ingvarson. Värdefulla bidrag till beskrivningen har lämnats av personalen vid Fors pastorsämbete, av stadsarkivarien Bror Erik Olsson och av amanuensen Carl Braunerhielm, Eskilstuna samt av museintendenten Jan Granberg, Strängnäs. Vid beskrivningen av olika inventariegrupper har specialister som vanligt medverkat som granskare. Textilier har granskats av antikvarie Inger Estham, nattvardskärl av förste intendent Kersti Holmquist, brudkronor av fil kand Barbro Hovstadius, klockor av domkyrkosyssloman Lars M Holmbäck och orglar av antikvarie R Axel Unnerbäck. Samtliga tackas varmt för sin medverkan.

Stockholm i mars 1976

Aron Andersson

Sten Karling

Armin Tuulse

LETE

FORS KYRKA

Södermanland, Södermanlands län, Västerrekarne härad,
Strängnäs stift, Rekarne kontrakt.

Inledning

I skildringen av Fors kyrkas äldsta historia spelar legenden om den helige Eskil en betydelsefull roll. Eskil uppges ha kommit till Sverige från England tillsammans med biskop Sigfrid i början av 1000-talet. Han blev biskop Nordanskogs, dvs trakterna norr om storskogarna Tiveden och Kolmården, och skall ha residerat vid Fors kyrka. Under ett missionsförsök vid en hednisk offerfest i Strängnäs blir han stenad till döds. Hans stoft förs tillbaka för att begravas i Fors, men till följd av ett mirakel på vägen dit uppförs i stället en gravkyrka åt honom i Tuna på andra sidan ån.¹

Den äldsta kända uppteckningen av legenden om den helige Eskil härrör från tiden omkring år 1300, varför detaljerna inte torde kunna tillmätas någon större betydelse. Emellertid finns Eskil omnämnd redan omkring 1120 i en skrift av en engelskfödd munk i Odense kloster.² Av denna framgår att Eskil kom från England, fungerade som missionsbiskop och blev dödad av hedningarna.

Huruvida Eskil låtit uppföra Fors kyrka som missionskyrka för sitt biskopsdöme går svåriligen att avgöra, men den äldsta kyrkan i Fors torde, som nedan kommer att visas, mycket väl kunna knytas till tiden för Eskils verksamhet i början av 1000-talet.

Den helige Eskils biskopsdöme eller Tuna stift bestod sannolikt till 1160-talet. Redan på 1120-talet hade Strängnäs blivit biskopsäte, varför det inom det nutida Strängnäs stift under några decennier således fanns två biskopar. År 1164 nämns emellertid enbart Strängnäs som stiftstad, varför Tuna då synbarligen upphört att vara biskopsäte.³

En egendomlighet är att stiftets namn är Tuna, medan legenden uppger Fors som Eskils biskopskyrka. Måhända övertar den nyuppförda gravkyrkan i Tuna

rollen som biskopskyrka och ger stiftet sitt namn. Ett tecken härpå är att Tuna kyrka vid tiden för biskopssätets upphörande, då den således spelat ut sin roll som biskopskyrka, överlämnas åt johanniterorden.

År 1307 uppstod ett prebendeförhållande mellan johanniterklostret och Fors i och med att biskop Ysar i Strängnäs stadgade, att det allt framgent skulle vara någon av bröderna som utsågs till präst i Fors kyrka.⁴

När klostret på 1530-talet genom Gustav Vasas verksamhet upphörde, fick sockenborna i Eskilstuna eller, som den senare kom att kallas, Klosters socken söka sig till Fors. Den stadsbildning som i klostrets skugga uppkommit inom socknen, kring den nuvarande Köpmangatan, kom att utgöra Eskilstuna stadsförsamling och fick också dela på utrymmet i Fors kyrka.

Hertig Karl strävade efter att upprätta en stad i anslutning till Tunafors bruk. Han nådde visserligen inte sitt mål, men en stadsliknande bebyggelse uppkom och kallas på 1610-talet Tunafors stad.

1656 börjar Reinhold Rademacher att planlägga manufakturstaden Carl Gustafs stad. Jean de la Vallée ritade en storslagen stadsplan för den nya staden (fig 2). Planen tar med Fors kyrka, men upptar också en helt ny, ståtlig centralkyrka. 1659 får Carl Gustafs stad sina privilegier och dessa omfattar icke blott den planerade manufakturstaden utan även den medeltida stadsbildningen öster om ån liksom bruksbebyggelsen vid Tunafors.

Någon ny kyrka byggs emellertid inte. Däremot skapas en församling inom församlingen, då Rademacher anställer en särskild präst för brukets tysktalande befolkning. Såsom kyrka används den stora salen i Rademachers eget hus. Denna brukskyrka och bruksförsamling bestod till 1741, då Rademachers sentida

Fig 1. Sommaren. Detalj av ett antependium (fig 73) från omkr 1700 med rika broderier i applikation, silke och metall. Antependiet är tillverkat av en profan duk, sannolikt utförd i Kina efter europeisk förlaga. Foto G Hildebrand 1975.

Summer. Detail from an antependium (fig 73), c 1700, with appliqué and embroidery in silk and metal threads. The antependium is made from a profane table-cloth, and was probably embroidered in China from a European pattern.

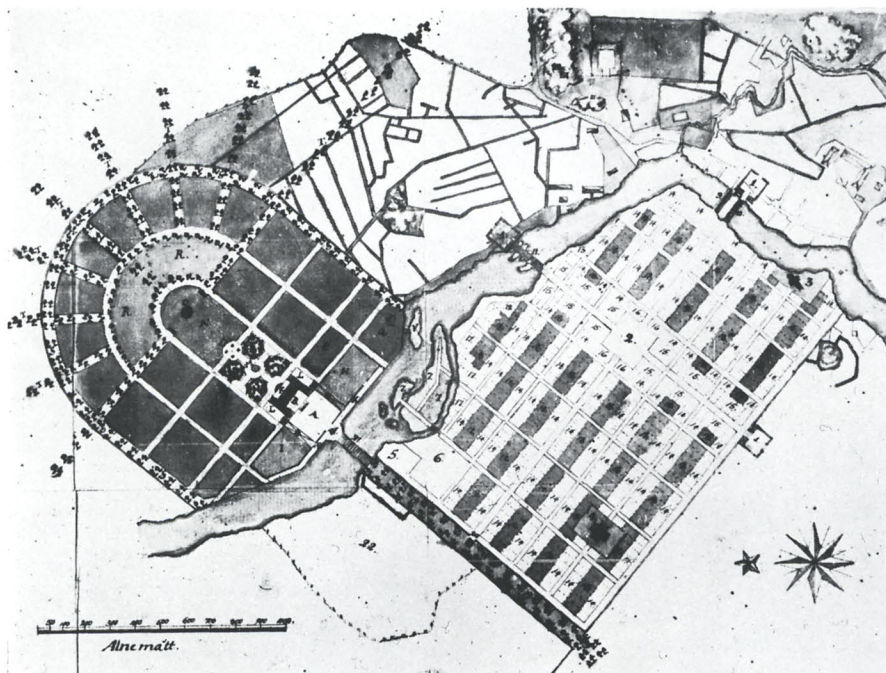

Fig 2. Jean de la Vallées förslag till stadsplan för Eskilstuna 1658. Th ses Fors kyrka. Avritning i UUB.

Jean de la Vallé's proposed town plan for Eskilstuna 1658. To the right can be seen Fors Church.

och hårdføre efterträdare Fredrik Rothoff ej ville erkänna smedernas rätt till egen församling. Smederna klagade hos domkapitlet, men Rothoff tog saken i egna händer, bröt sig in i brukskyrkan, slog sönder predikstol, fönster och altartavla och förde bänkarna till Fors kyrka. Manufakturstadens innevånare fick härefter söka sig till Fors kyrka, där de fick bänkrum på södra läktaren⁵ (st prot).

En annan av den stridbare brukspatronens åtgärder var att bryta ut Manufakturstaden, som varit upphov till de knappt hundraåriga stadsprivilegierna, ur staden och få den lagd till Fors landsförsamling.

1771 tillkommer ännu en stadsbildning, då Samuel Schröderstierna skapar Fristaden. Fristadens innevånare får också dela på utrymmet i Fors kyrka och tilldelas en särskild läktare. Sålunda utgör nu Fors den gemensamma kyrkan för Klosters och Fors landsförsamlingar, Eskilstuna stadsförsamling, Carl Gustafs stad och Fristaden.

1833 förenas Eskilstuna och Fristaden till Eskilstuna Fristad. 1925 åtskils Fors och Klosters församlingar och en ny kyrka uppförs åt Kloster.

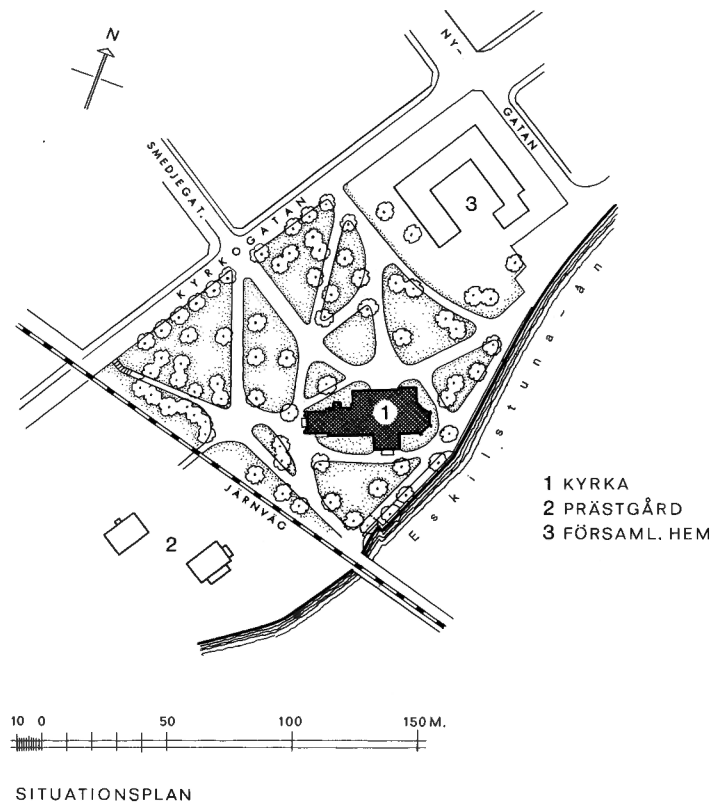
Anledningen till att beskrivningen av de olika stadsbildningarna här givits så stort utrymme är deras betydelse för kyrkans historia. Den komplicerade församlingsstrukturen återspeglas i det stora antalet läktare i kyrkan. Vidare var kyrkans underhåll fördelat mellan stads- och landsförsamlingarna, så att t ex kyrko-

gårdsmuren längs ån skulle underhållas av stadsborna, medan resten föll på landsförsamlingarnas lott. I allmänhet svarade landsförsamlingarna till tre fjärdedelar för kyrkans underhåll, medan resterande fjärdedel åvilde stadsförsamlingarna. Även i fördelningen av bänkrum i kyrkan återspeglas dessa proportioner. Det synes också som om landsförsamlingarna betraktats som ägare till kyrkan, medan stadsförsamlingarna blott haft dispositionsrätt. Den ojämna fördelningen av bänkrum ger 1841 upphov till ett spänt förhållande mellan församlingarna. Till en större reparation som skall genomföras detta år önskar landsförsamlingarna att stadsförsamlingarna bidrager med hälften. Såsom villkor härför sätter stadsborna att de då också skall tilldelas hälften av bänkrummen och tillerkännas äganderätt till kyrkan. Landsförsamlingarna går med på detta.

Fors kyrka är belägen på en svag sluttning invid Eskilstunaån och omges av en trädplanterad kyrkopark med gräsmattor och gångar (fig 3). Kyrkoparken upptar platsen för den gamla kyrkogården. Nordväst om denna går Kyrkogatan, den gamla landsvägen. Nordöst om kyrkoparken ligger det 1953 byggda församlingshemmet, medan ån utgör kyrkoparkens avgränsning i söder. Väster om kyrkan går sedan 1892 Norra Södermanlands järnväg oroväckande nära och avskiljer på ett olyckligt sätt prästgården. Den nuvarande prästgården är från 1935 men ligger på ungefär samma plats

Fig. 3. Situationsplan 1:2000.
Uppm J Söderberg 1976.

General plan.

sydväst om kyrkan som den tidigare. Denna kan följas tillbaka till slutet av 1500-talet.

På andra sidan ån och följande denna ligger den äldsta bebyggelsen, vars utbredning i huvudsak torde återspegla den medeltida stadsbildningen. Hur bebyggelsen kring Fors tett sig vid kyrkans tillkomst har vi ingen kunskap om. Huruvida kyrkan lagts i en by Fors eller om den byggts i anslutning till en eventuell biskopsgård för Eskil kan möjligen framtida utgrävningar avgöra. En gård med namnet Fors finns omnämnd flera gånger under medeltiden, första gången år 1290, då den ägs av Magnus Ladulås. 1590 blir gården Fors kyrkoherdeboställe och förblir så allt framgent, även om den under 1700-talet börjar benämnas Tuna.⁶ Tidigare, från 1569, utgjorde Vilsta prästgård för Fors socken.

Inte heller om den förhistoriska miljön på platsen för Fors kyrka äger vi någon större kunskap. I samband med en arkeologisk undersökning 1972 påträffades flerstädes under kyrkan inom långhuset en stenpack-

ning.⁷ Denna låg direkt på steril mark och överlagrades av en tjock jordmantel, vilken bl. a. innehöll ett vikingatida metallföremål. Anläggningen synes ha haft åtminstone samma utsträckning som kyrkans långhus. Dess eventuella utsträckning utanför kyrkan berördes ej av undersökningen. Möjligen kan anläggningen tolkas som ett flackt jordmantlat röse, på vilket således den första kyrkan skulle ha byggts. I övrigt är den ursprungliga Fors socken synnerligen rik på fornlämningar.

Namnet Fors syftar naturligt nog på belägenheten invid den forsande Eskilstunaån och skrivs 1290 (in) fors(um), 1307 Foor, 1318 fors och behåller sedan denna stavning.

Fors socken gränsade i öster till Eskilstuna eller Klosters socken, i söder till Gillberga, i väster till Råby-Rekarne och i norr till Torshälla socken. I öster utgjorde Eskilstunaån både socken- och häradsgräns. 1930 avskildes den inom staden liggande delen av Fors socken och bildade Eskilstuna Fors församling.

Kyrkogården

Kyrkan omges av en park som återspeglar den forna kyrkogårdens utbredning. På 1600-talet fanns kring kyrkogården en putsad och med spåntak försedd mur i öster, norr och väster. Mot ån i söder synes kyrkogården däremot ha varit ohägnad. I väster och i norr fanns murade stigluckor med spåntak och tjärade portar med galler. Kyrkogårdsmurens och stigluckornas utseende framgår av Erik Dahlbergs teckningar från 1660-talet (fig 4). 1663 beslutar sockenstämman att en mur skall uppföras längs ån. Beslutet upprepas flera gånger och arbetet skall utföras av stadsborna, men blir inte utfört. 1673 ämnar församlingen för kyrkans medel uppföra en stiglucka vid ån, medan stadsborna åläggs att bygga någon form av brygga invid stigluckan för att där lägga till med sina båtar (st prot). 1748 sker en omfattande reparation av kyrkogårdsmuren, varvid stora partier nyuppförs (räk).

Kyrkoråden har 1751 beslutat utföra någon form av pålning längs åsidan och därpå sätta ett staket. För detta ändamål anskaffas en mängd ekstockar. Nu erbjuder sig emellertid brukspatron Johan Halenius att låta bygga en mur av sprängd sten i utbyte mot att han erhåller de framförda ekstockarna. Kyrkoråden finner erbjudandet fördelaktigt och beslutar, att brukspatronen under de två följande åren skall bygga en tre alnar bred och en aln hög mur.

1753 planteras några askar på kyrkogården, 1759 askar och lindar och 1812 lindar och almar (räk). Stigluckan i norr repareras ansenligen år 1826 och målas med olje- och pärlefärg (räk).

Den muromgärdade kyrkogården visar sig så småningom alltför trång för den ständigt växande församlingen. Man planerar till en början en utvidgning, men beslutar efter hand att anlägga en helt ny begravningsplats, sedan man förmått konungen att upplåta två tunnland av kungsladugårdens mark för detta ändamål (st prot).

1836 beslutar man ta ner taket på kyrkogårdsmuren och använda spånen till reparation av kyrkans tak. Året därpå är kyrkogårdsmuren så bofällig att den kräver en kostsam reparation. Man beslutar emellertid i stället att riva muren med motiveringen, att en kyrkogård som upphört att tjäna som begravningsplats inte behöver vara inhägnad (st prot).

Senare samma år kommer man dock fram till att kyrkogårdsmuren längs landsvägen bör behållas. Den skall omläggas och vara en otäckt kallmur men ligga på den gamla murens grund. I stället för stigluckorna uppsätter man låga järngrindar mellan slåthuggna stenstolpar (st prot, räk).

1868 väcks slutligen förslag om att ta bort muren längs vägen och förvandla kyrkogården till kyrkopark, och 1892 avskärs en del av kyrkoparken genom framdragandet av Norra Södermanlands järnväg.

Klockstapel

På två av Erik Dahlbergs teckningar över Eskilstuna från 1660-talet ser man i kyrkogårdens nordvästra hörn en klockstapel (fig 4). Av bilden att döma har själva byggnadskroppen varit uppåt avsmalnande, försedd med dubbla ljudgluggar, sannolikt i alla fyra sidorna, och krönt av en hög spira. Klockstapeln torde vara uppförd redan på 1590-talet, då dåvarande kyrkoherden Olaus Amundi ber hertig Karl om hjälp med den.⁸ 1670 repareras klockstapeln med bräder och tjäras, men 1677 beskrivs den som gammal och förfallen. Samma år har den nya spiran på kyrkotornet blivit färdig och klockorna överflyttats till tornet. Således är klockstapeln överflödig och rivs (st prot, räk).

Material- och bårhus

Ett materialhus i korsvirke uppförs 1677 i kyrkogårdens nordvästra hörn, på platsen för den samtidigt rivna klockstapeln. 1746 beslutar man bygga ett nytt material- och bårhus på samma plats, också detta i korsvirke med spåntak. Bårhuset förses 1806 med ett rum på vinden. 1869 anses det "vanprydligt och numera nästan obehövt", varför man beslutar riva det (st prot, räk).

Benhus

Ett benhus omnämns första gången 1663, då det skall "ånno uppbyggas". Det timras, tjäras och förses med spåntak. 1751 beslutar man riva benhuset, men ett nytt uppförs 1809 och står kvar till 1836 (st prot, räk).

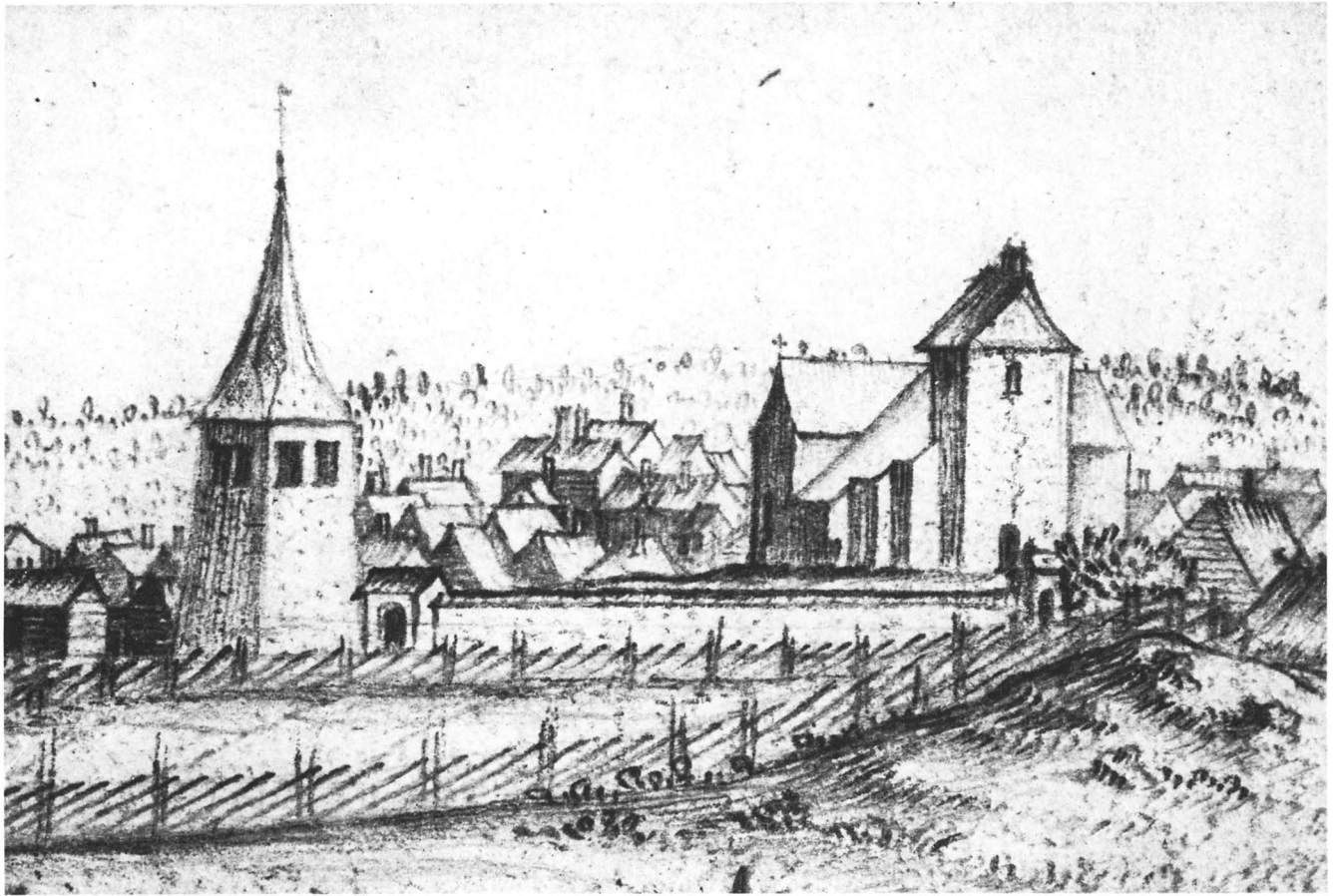
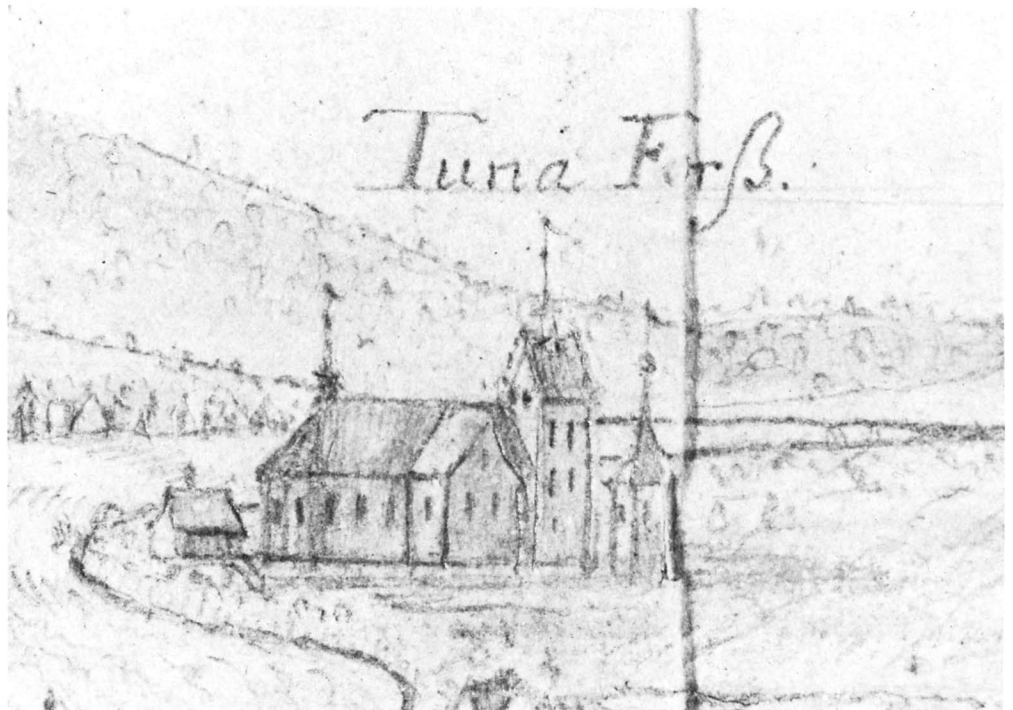

Fig 4. Fors kyrka, kyrkogård och klockstapel från väster resp norr. Teckningar av Erik Dahlberg på 1660-talet.

Fors Church, churchyard and bell-tower from W and N. Drawings by Erik Dahlberg in the 1660's.

Kyrkobyggnaden

Fors kyrka består av ett till väsentliga delar romanskt långhus, ett tvärskepp och ett tresidigt avslutat kor från 1600-talet, samt ett medeltida torn i väster, och bildar i plan ett latinskt kors (fig 5–7, 12–13). I nordöst, mellan kor och tvärskepp, finns ett gravkor, uppfört kring år 1700 för familjen Lohe, och i nordväst mellan långhus och tvärskepp en sakristia. Långhuset omfattar två travéer, tvärskeppet tre och koret en travé jämte den tresidiga avslutningen.

Långhus och tvärskepp, kor och sakristia är i det yttre putsade med en grågul spritputs, medan taklist, dörr- och fönstersmygar är slätputsade. Gravkoret har slätputsade murar med något ljusare kulör. Långhusets gavel har mot tornet bevarat rester av ursprunglig romansk slätputs. Tornets tegelmurar är oputsade. På långhus och kor finns i det yttre strävpelare med kalkstensavtäckning. Strävpelaren vid långhusets nordvästra hörn är synnerligen ansenlig, drygt tre meter bred, och försedd med spåntak.

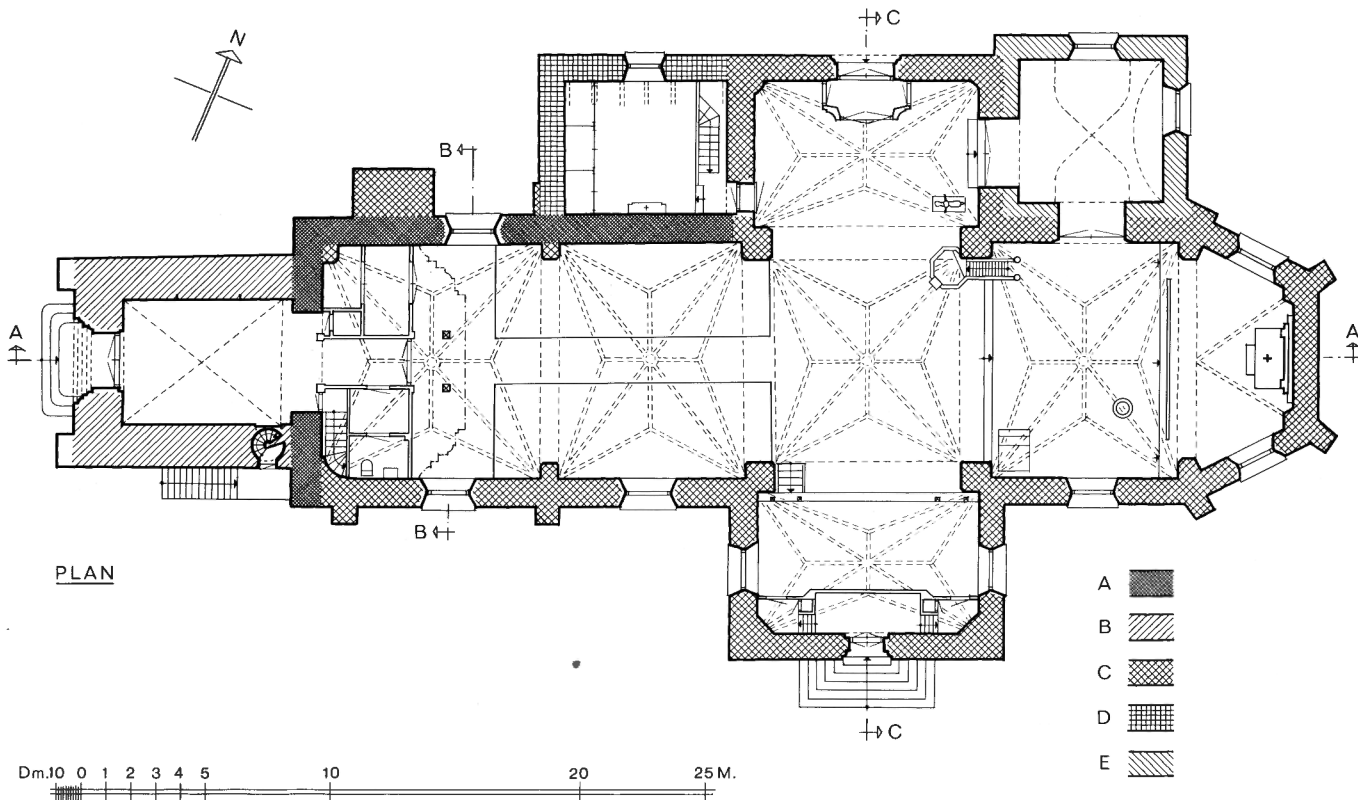

Fig 5. Plan, 1:300.

Plan, scale 1:300.

Fig 6. Fors kyrka från nordost. Foto 1975.

Fors Church from NE.

Över långhus, tvärskepp och kor vilar höga spånklädda sadeltak. Sakristians pulpettak bildar en direkt fortsättning på långhustaket. Över korets avslutning är taket tresidigt sluttande. Gavlarna på långhus, tvärskepp och sakristia har kontursågade och tjärade vindskidor. Gravkoret är försett med dubbla profilerade taklister och har åt norr en putsad och listornerad gavel. Det brutna taket är klätt med koppar och kröns av en urna av gjutjärn med förgyllda ornament. Tre mindre sådana urnor pryder gavelkrönet.

Långhusets nordmur och gavel är uppbyggda av vald och kluven gråsten, i de nedre delarna tuktad kristallinisk kalksten eller gråsten, sammanfogad med kalkbruk i någorlunda jämna skift med brett utstrukna fogar (fig 8). Södra långhusmuren är nedtill murad av gråsten och kalksten, medan resten består av tegel i kryssförband. Murarna i tvärskepp, kor, sakristia och gravkor

är samtliga av tegel. Tornet är uppfört av tegel i munkförband. Likaså finns en påmurning av tegel i munkförband på långhusets nordmur. Den består i det yttre av fem skift, två skift på ömse sidor om ett strömskift. Tegelformatet är ca 28,5–29×13,5×9,5 centimeter (fig 9).

Tornet lutar något åt väster (fig 10). För att åtminstone för ögat motverka detta finns sedan 1892 två strävpelare av tegel med kalkstensavtäckningar. Emellertid visar tornets oputsade murar, att den sättning som orsakat lutningen skett redan under byggnadstiden. Sålunda ligger tornluggarna lodrätt i murverket och på norra sidan ses ett kraftigt kilskift tretton skift över grunden. Tornets nedre partier är murade i blyttförband med hårdbrända koppar, medan högre upp huvudsakligen finns löpande kopp utan dekorativ användning av hårdbrända tegel.

Fig 7. Kyrkan från öster. I förgrunden Eskilstunaån. Foto 1975.

The church from E. The River Eskilstunaån in the foreground.

Tornet kröns av en huv med lanternin och spira (fig 11). Dessa är spånklädda. Tidigare var lanterninen vitmålad med svarta bågfält. I tornet finns fyra våningar. Muren avtar i det inre med en halvsten för varje våning. Över bottenvåningen, som tjänar som vapenhus, finns ett kryssvalv av trä. Till andra våningen leder en spiraltrappa i södra muren med ingång från utsidan, till de övriga kommer man via trärappor. Klockvåningen har dubbla ljudgluggar i norr och söder, enkla i öster och väster. De är upptill stickbågiga i det inre, sedan 1892 rundbågiga i det yttre. Gluggarna i öster och väster är bredare än de övriga. I tornets sydmur finns dessutom längre ned två mindre, stickbågiga gluggar, den ena försedd med fönster.

På tornets murkrön finns bjälkar radialt anlagda (fig 14). Från dessas skärningspunkt går en kraftig stock rakt upp i spiran. Tornhuvens formas av sparrar som är böjda och kontursågade. På dessa ligger en panel av horisontalspikade bräder. Lanterninen är liksom spiran åttkantig och bildas av stående panel. Fyra av lanterninens sidor upptas av runda urtavlor, svarta med förgyllda siffror. I två fält finns mindre fönster. Spiran har liggande panel på sparrar.

Fönsterna i långhus, tvärskepp, kor och gravkor är inåt stickbågiga och sedan 1873 försedda med ett kraftigt spröjsverk av gjutjärn. I det yttre är långhusets och korets fönsteromfattningar mera rundbågiga. I södra gaveln finns ett cirkelrunt fönster. Sakristian har åt norr ett kvadratisk fönster, fyrdelat med träbågar.

Ingångar finns i norra och södra gaveln samt i tornets västra mur. De har slätputsade, upptill segmentbågiga, profilerade omfattningar. Dörrarna är sedan 1938 klädda med vinkelställd panel, tvådelade och med överstycke. I väster och norr är överstyckena försedda med skurna kartuscher. Över dörrumfattningen i väster finns en sandstensavtäckt vimperg av tegel med rund blinding, tillkommen samtidigt med strävplarna 1892.

Takstolen över långhus, tvärskepp och kor består av sparrar och tre par hanbjälkar, men är sedan 1938 delvis ombyggd och kompletterad med kryssförsträvningar.

Interiör

Kyrkorummet täcks av höga stjärnvalv med runda ribbor, medan koravslutningen har ett tredelat hjälmvalv (fig 15–16). Valvet över korsmitten är högre än de övriga. Såväl väggar som valv är slätputsade och vitmålade. Valven tillkom 1938, men vilar på äldre kraftiga pilastrar med sneda hörn. Vid tvärskeppsgavlarnas hörn är pilastrarna ”infällda”.

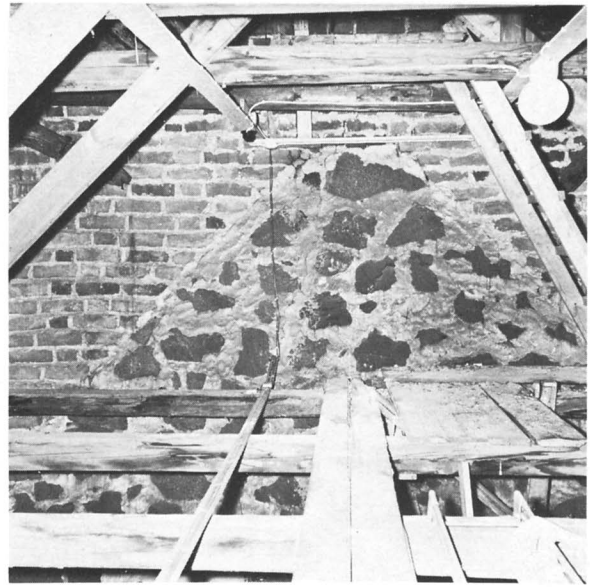

Fig 8. Krönet på det romanska långhusets västgavel, infogat i det yngre tornet. Foto 1975.

The apex of the W gable of the Romanesque nave, incorporated in the more recent tower.

Fig 9. Medeltida påmurning med tegel av norra långhusmuren. Foto 1975.

Medieval brick addition to the N wall of the nave.

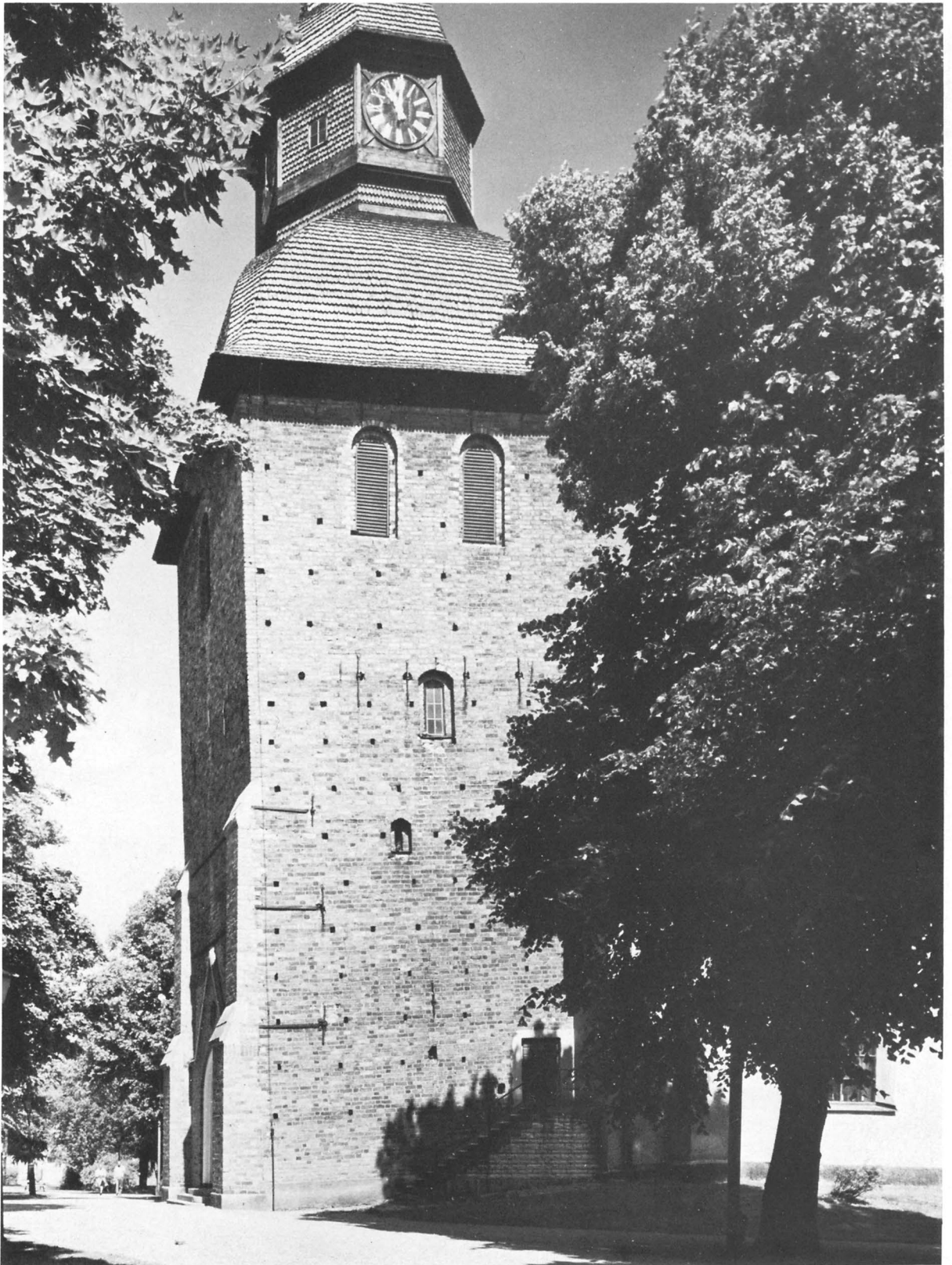

Fig 10. Det medeltida tornet från söder. Ljudgluggarna utvidgades 1892 och samtidigt tillkom strävpelare. Foto 1975.
The medieval tower from S. The sound holes were enlarged in 1892, when the buttresses were added.

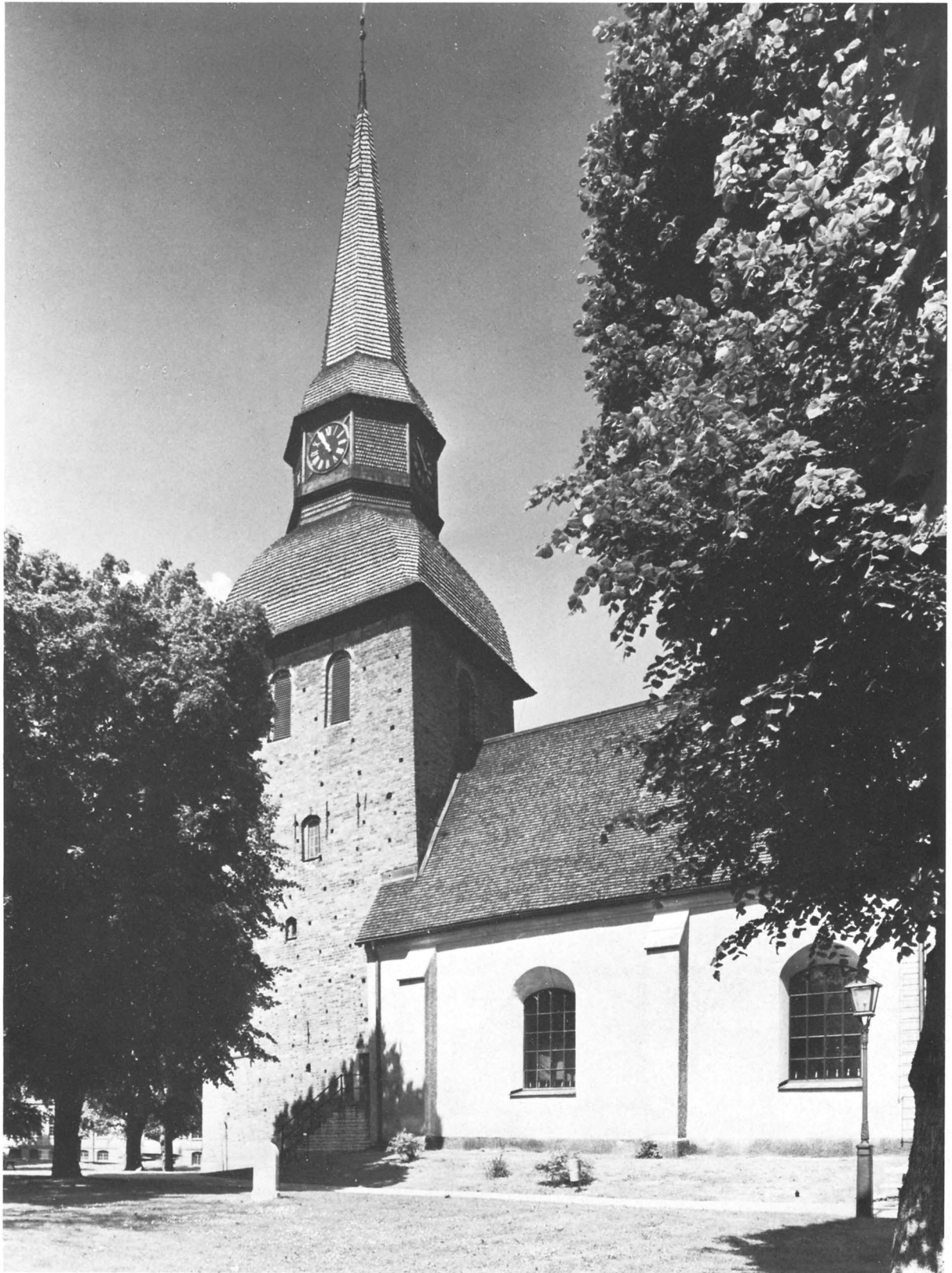
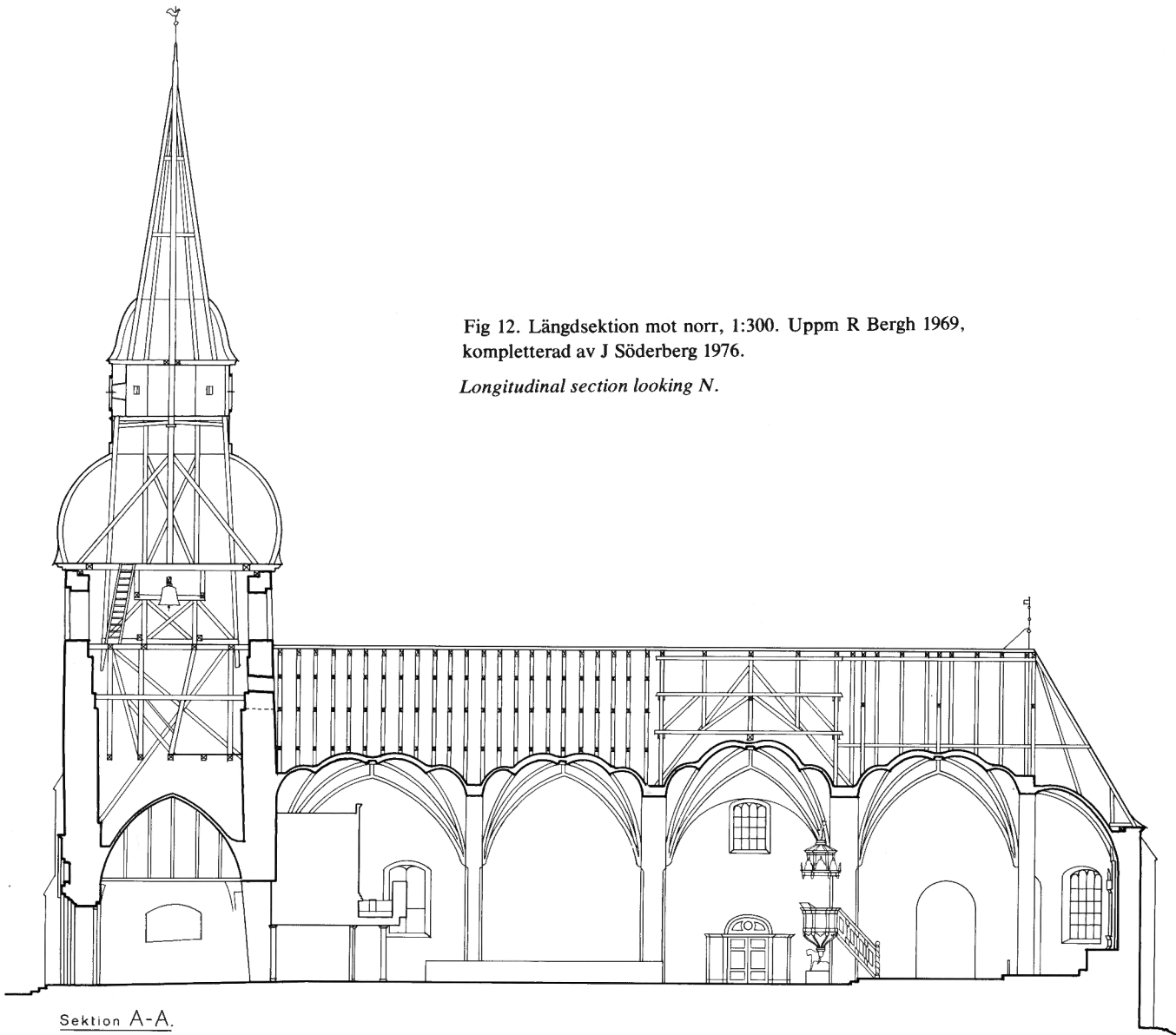

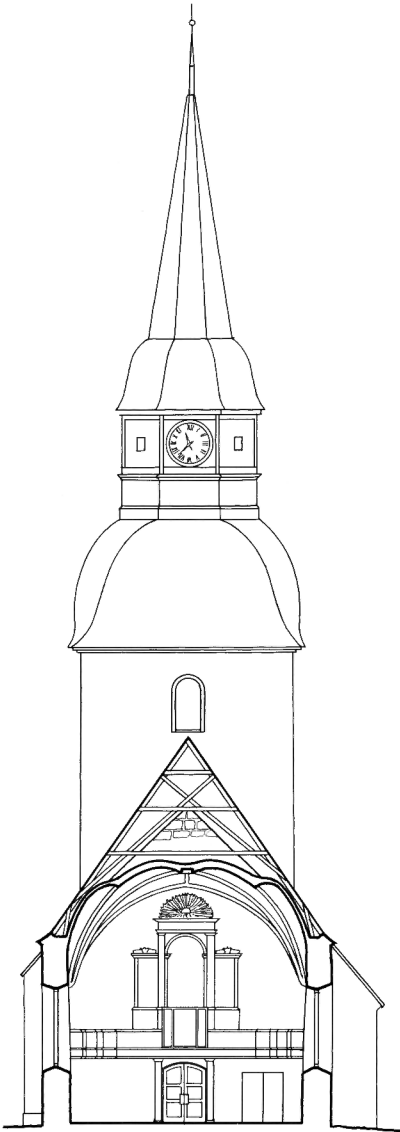
Fig 11. Tornet från sydost. Huven, lanterninen och spiran tillkom 1676. Lanterninen förändrades 1755 och 1892. Foto 1975.
The tower from SE. The dome, lantern and spire were erected in 1676. The lantern was altered in 1755 and 1892.

Fig 12. Längdsektion mot norr, 1:300. Uppm R Bergh 1969,
kompletterad av J Söderberg 1976.

Longitudinal section looking N.

Dm.70 0 1 2 3 4 5 10 20 25M.

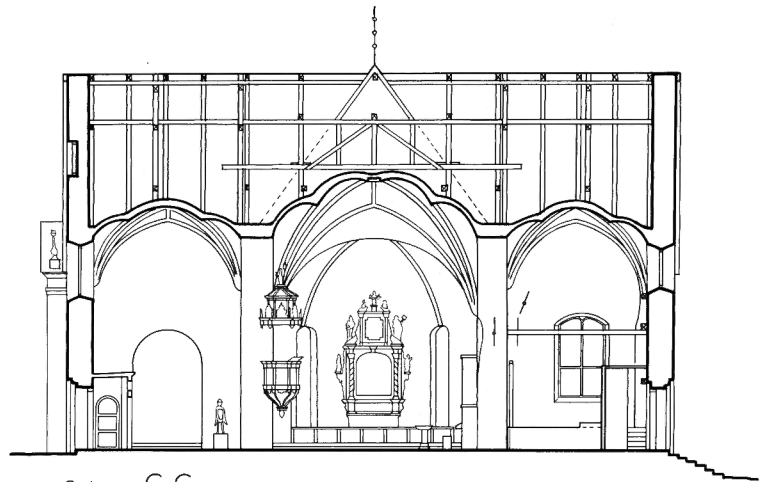

Sektion B-B.

Dm.10 0 1 2 3 4 5 10 M.

Fig 13. Tvärsektioner, 1:300. Uppm R Bergh 1969, kompletterad av J Söderberg 1976.

Cross sections.

Sektion C-C.

Dm.10 0 1 2 3 4 5 10 20 M.

Fig 14. Tornkrönets bjälklag jämte hisstock som använts vid klockornas upphängning. Foto 1975.

Beams at the top of the tower walls and hoist block used when the bells were hung.

Fig. 15. Interiör mot öster. Foto i K-byråns arkiv, Raå.
Interior looking E.

Fig 16. Interiör mot väster. Foto 1975.

Interior looking W.

Interiören hade före 1972 en enhetlig prägel med bänkinredning i slutna kvarter och rika barockinslag. Denna interiör är nu förändrad. Södra korsarmen har avskurits genom ett här uppfört podium, avgränsat mot kyrkan med ett "Lidandets galler", utfört i smidesjärn i svart och guld (fig 17). I resten av tvärskeppet är bänkinredningen borttagen och i korsmitten ersatt med lösa stolar. Fönstret i gaveln ovan podiet upptas av en glasmålning, kallad Mariarosen.

Predikstolen, placerad vid korsmitten nordöstra hörn är liksom altaruppsatsen ett rikt snidat barockarbete, målat i ljusrött och grågult. I långhuset är bänkin-

redningen bevarad med gavlarna målade i röd marmorering och grått. Längst i väster finns orgelläktaren med rikt svängd bröstning av ramstycken och profilerade fyllningar, målade i blått med förgyllda lister. I valven hänger ett stort antal mässingslampor och ljuskronor, på väggarna finns mässingslampetter. För övrigt pryds väggarna av ett flertal begravningsvapen och några medeltida träskulpturer.

Golvet i tvärskepp och kor är belagt med kalkstensplattor, podiet har parkettgolv, medan ett antal huggna gravstenar utgör golv i mittgånge.

Det loheska gravkoret täcks av ett tunnvalv och ett

Fig 18. Loheska gravkoret, interiör mot öster. Foto 1975.

The Lohe burial chapel, interior looking E.

Fig 17. Interiör av södra korsarmen. Foto 1975.

Interior of the S transept.

segmentvalv som skär varandra och bildar en form av kryssvalv med horisontal anfangszon (fig 18). Omedelbart under anfangszonen finns en profilerad list. Valvet är av trä och putsat. Gravkoret står i förbindelse med kor och tvärskepp genom gallerförsedda bågöppningar. Under gravkoret finns en kryssvälvd gravkammare, i vilken vilar medlemmar av familjen Lohe.

Under golvet i tvärskeppet finns tre och i koret en tunnvälvd gravkammare. Över nedgången till gravkammaren i koret ligger en behuggen sten, medan övriga är omflyttade.

Till sakristian kommer man via en låg, helt järnbeslagen dörr från tvärskeppet. Sakristian är försedd med ett bjälkburet tak med lockpanel av ohyvlade, brunbet-sade bräder. Golvet är av lackerat tegel. Fönstret i

norr är kvadratisk, fyrdelat med träbågar och blyinfattade rutor. Ett fönster fanns tidigare även åt väster, men detta igensattes 1956, då sakristians nuvarande skåpinredning längs västra väggen tillkom. Vid östra väggar leder en trappa ner till källarvåningen som upp-tas av förrådsutrymmen.

I källarvåningen fanns tidigare två parallella tunn-välvda rum med nordsydlig orientering. De stod genom dörröppningar i förbindelse med en välvd gång längs södra sidan. Gången hade en trappa i sydöstra hörnet. Valven var slagna av liggande tegel, väggarna murade av gråsten med tegelinslag. Vid dörröppningarnas insidor mot valven satt rester av gångjärnstappar. I norra väggen fanns fönstergluggar med smidda järnkors.⁹ Sakristikällaren finns omnämnd första gången 1666, då

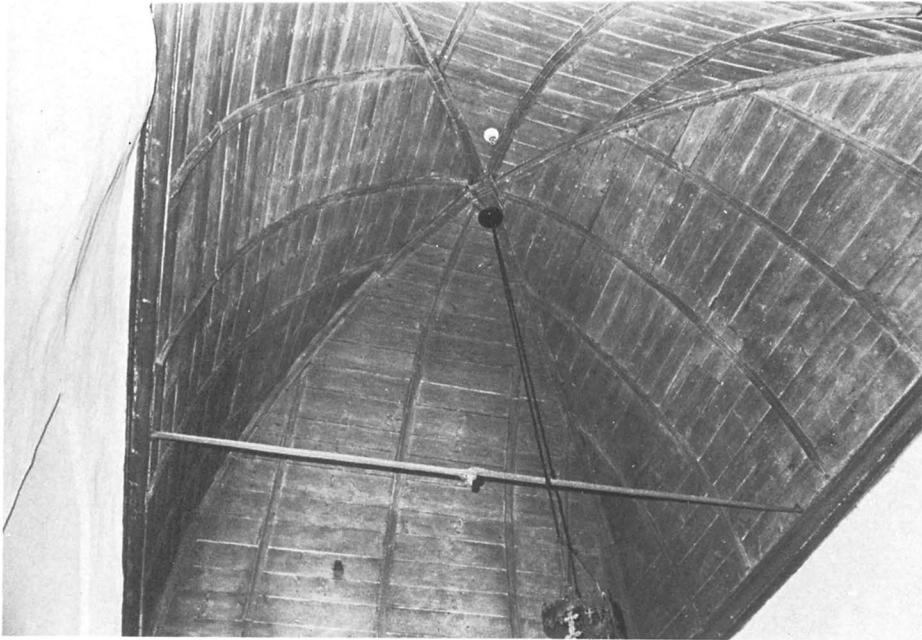

Fig. 19 Trävalv från 1668, i tornets bottenvåning. Foto Eskilstuna museer.

Wooden vaulting, 1668, in the ground floor room of the tower.

det skulle beställas "galror af järntråå" till gluggarna. 1815 beskrivs den som oduglig (st prot, inv). Valven borttogs och källaren förändrades helt 1956.

Tornets bottenvåning tjänar som vapenhus och står i förbindelse med kyrkorummet genom tornbågen. Taket utgörs av ett "kryssvalv" av trä med horisontal, listornerad anfangszon och profilerade ribbor som sammanstrålar kring en snidad knopp i hjässpunkten (fig 19). Valvkapporna i norr och söder indelas vertikalt av fem profilerade ribbor, i öster och väster av fyra sådana. Valvkapporna består av horisontalspikade plankor. Valvet är omålat.

I tornrummets hörn finns rester av valvanfanger, som visar att utrymmet ursprungligen varit avsett att

överbälvas med ett kryssribbvalv av tegel. I norra och södra murarna finns cirka två meter över golvet ursparade fält, ungefär två och en halv meter breda, fem centimeter djupa och upptill segmentbågiga. Genom ett annat utsparat fält i södra muren anges platsen för den tidigare ingången till torntrappan. Denna murades igen 1688 och ersattes med en ingång från utsidan. I södra muren finns en del av en lockhäll till en eskilstunakista inmurad och i norra väggen större delen av en gravsten för klosterbrodern Peregrinius, ursprungligen från 1300-talet. Golvet i tornbottenvåningen är belagt med tegel och sluttar åt väster.

På tornbågen ses fragment av senmedeltida kalkmålningar.

Byggnadshistoria

En arkeologisk undersökning av kyrkans inre 1972 har gjort det möjligt att rekonstruera dess äldsta utseende i plan.⁷ Norra långhusväggen och västgaveln är bevarade från den romanska kyrkan och deras murverk har beskrivits ovan. Södra långhusväggen är nyuppförd eller helt ombyggd på 1600-talet, men vilar på den ursprungliga grundmuren. Den romanska kyrkans långhus har varit något kortare än det nuvarande. Vid långhusets östra sida har framkommit rester av triumfbågens grund och öster härom grundmurarna till ett smalare och sannolikt kvadratisk kor. Någon östlig avslutning på det romanska koret stod ej att finna, då området berörts av sentida gravkonstruktioner, men det torde i likhet med de flesta rekarnekyrkors varit rakslutet.

Längs långhusets insidor fanns stora partier av en 20–25 centimeter hög och 50–60 centimeter bred bänk av delvis tuktad kalksten och gråsten, sammanfogad med kalkbruk som på ovansidan var brett utstruket. Bänken var uppförd samtidigt med grundmuren. På flera ställen inom det romanska långhuset påträffades rester av ett ursprungligt kalkbruksgolv med slät, nästan glättad ovansida. Golvet låg i direkt anslutning till bänken. I västgaveln framkom under tornbågen rester av vad som tolkas som en ursprunglig ingång med smygar i två språng. Ingången hade sannolikt igenmurats redan under medeltiden.

Sammanfattningsvis kan man sålunda rekonstruera den äldsta stenkyrkan i Fors såsom bestående av ett långhus, lika brett men något kortare än det nuvarande, försett med ett smalare, sannolikt kvadratisk kor i öster, bänkar längs långhusets sidor, kalkbruksgolv och ingång i väster.

Kol från kalkbruksgolvet har vid C14-analys givit dateringen 900±100. Eftersom golvet är samtida med den äldsta kyrkan bör således dateringen gälla även denna. Naturligtvis är det vanskligt att använda en sådan datering, men kyrkans särställning som förmodad missionskyrka liksom dess byggnadsteknik gör inte en tillkomsttid på 1000-talet otänkbar.

Under kalkbruksgolvet kunde på flera ställen ett mer eller mindre kraftigt brandlager iakttagas. Brandlagret hade genomgrävt vid stenkyrkans grundläggning och måste således vara äldre än denna. Förutom brandlagret fanns rester av vad som kan förmodas vara en brunnen syll samt ett stolphål. Sammantagna ger de en antydning om en brunnen träbyggnad. En kristet oriente-

rad grav kan knytas till denna byggnad, då den grävts sönder vid stenkyrkans grundläggning. Graven är det starkaste indiciet på att den brunna träbyggnaden varit en kyrka och således stenkyrkans föregångare. Kol från brandlagret har givit dateringen 975±105.

Den romanska stenkyrkan har senare under medeltiden tillbyggs genom att koret förlängts med en travé åt öster. Grundmurarna till korförlängningen liksom till en sakristia norr om koret framkom vid undersökningen. Korets avslutning i öster gick ej att fastställa. Sakristian har legat mot korets båda travéer och måste således vara tillkommen samtidigt med eller senare än korförlängningen. I sakristian fanns rester av ett tegelgolv, lagt i fiskbensmönster. Sanden under tegelgolvet innehöll bl. a. två mynt, det ena från Magnus Eriksens tid, varför sakristian och således även korförlängningen bör ha tillkommit senast under 1300-talets andra hälft.

Under medeltiden uppförs också ett torn av tegel i väster och långhuset påbyggs med fem skift tegel, sannolikt inför en planerad och i tornet påbörjad valvslagning.

När under medeltiden tornet uppförs är svårt att avgöra. Möjligen kan man anta, att förberedelserna för

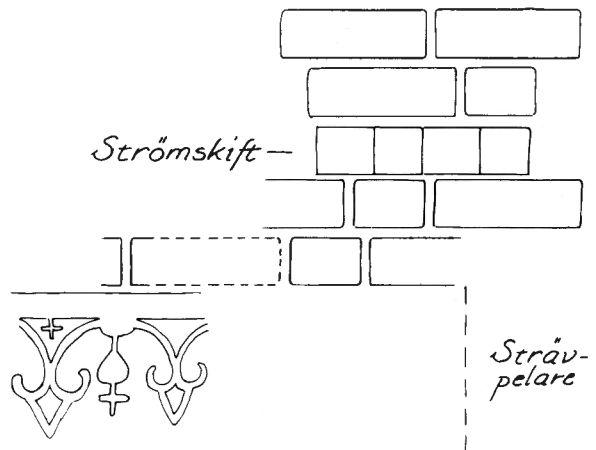

Fig 20. Fragment av medeltida tegelskift på norra långhusmuren jämte målad båglijefris, sannolikt från 1600-talet. Uppm 1975 av R Edenheim.

Fragment of medieval brickwork on the N wall of the nave, and a painted frieze, probably 17th century work.

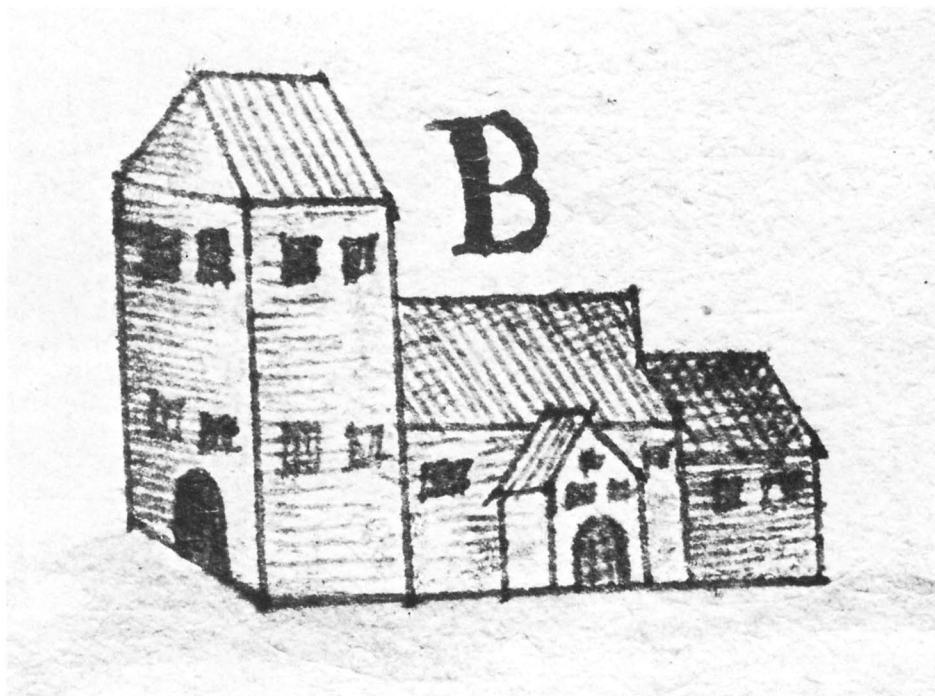

Fig 21. Fors kyrka från söder. Bild på en karta över Fors ström från 1641.

Fors Church from S. Picture on a map of Fors ström, dating from 1641.

Fig 22. Fragment av målad båglijefris, sannolikt från 1600-talet. Foto 1975.

Fragment of a painted frieze, dating probably from the 17th century.

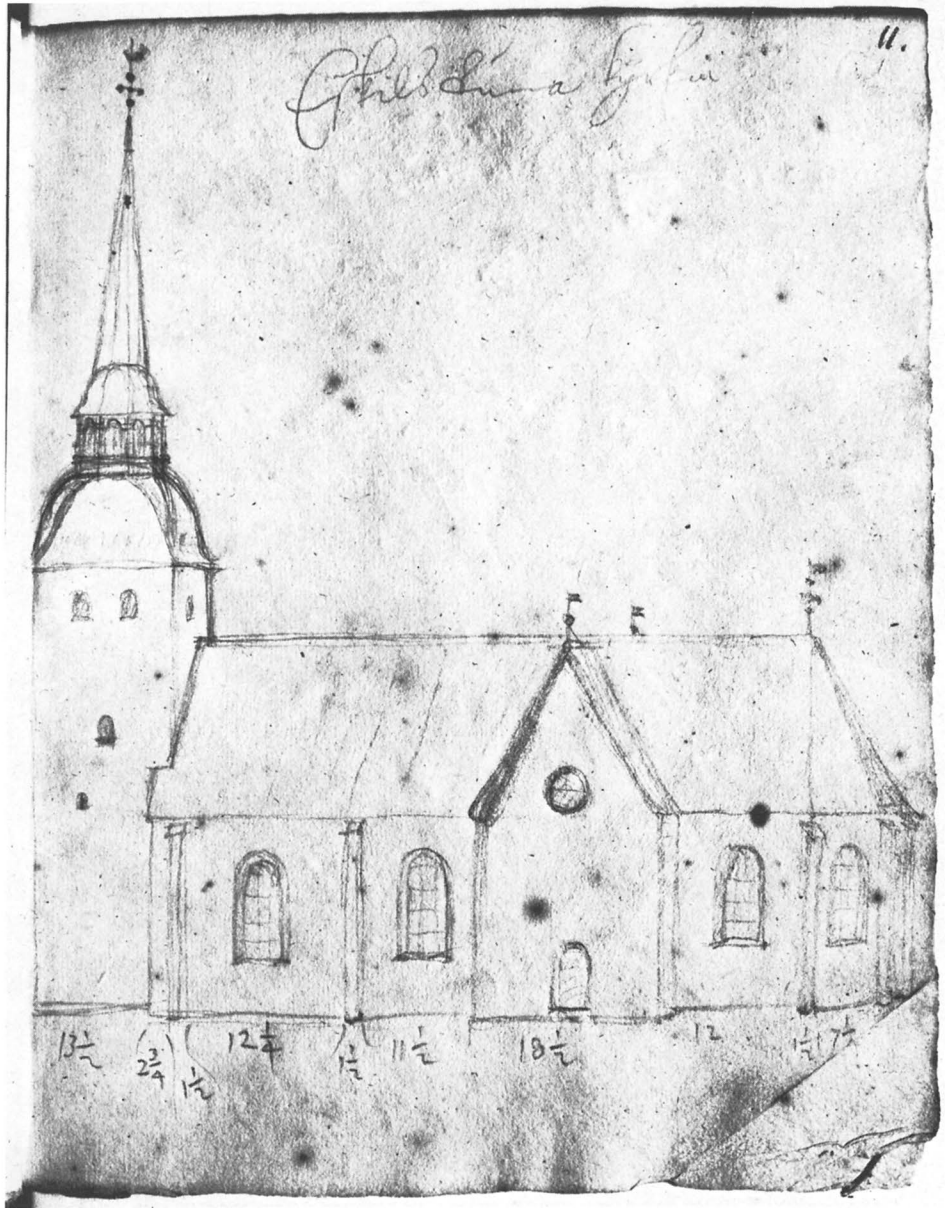
långhusets välvning skett vid samma tid som korets förlängning. Eftersom tegelpåmurningen av långhuset måste ha ägt rum samtidigt med eller senare än tornets tillkomst, skulle nyssnämnda antagande leda till en datering av tornet till senast 1300-talets andra hälft.

Kyrkans äldsta avbildning, en kartbild från 1641 (fig 21), visar att tornet varit försett med sadeltak och haft gavelrösten i öster och väster. På kartbilden ses också det förlängda koret liksom en liten byggnad med gavel åt söder på långhusets sydsida. I gaveln finns tre glugor och en ingång. Måhända är det ett vapenhus, även om placeringen är väl långt åt öster för en sådan byggnad.

Sannolikt i början av 1600-talet har kyrkan försetts med en yttre målad dekor. En rest av denna kan iakttagas från den nuvarande sakristians vind (fig 20, 22). Dekoren utgörs här av en båglijefris med mindre, hjärtformade ornament mellan liljorna. Båglijefrisen är sammankomponerad med den tidigare nämnda medeltida tegelpåmurningen på så sätt att de ordinära tegelskiftet är rödmålade, medan det mellanliggande strömskiftet är vitt. Mellan de målade tegelskiftet och bågfrisen finns en halvdecimeterbred bård. Bården och frisen är målade med rött på den vita slätputsen. I den fuktiga putsen har bågarnas konturer först dragits upp med en svag rits.

Fig 23. Fors kyrka från söder. Teckning av Johan Peringskiöld 1686.

*Fors Church from S.
Drawing by Johan Peringskiöld, 1686.*

Mellan 1641 och den tid då Erik Dahlbergs teckningar tillkom, har kyrkan genomgått en väsentlig förvandling. Kor och sakristia har rivits och ersatts med ett kraftigt tvärskepp och ett stort tresidigt avslutat kor, varigenom kyrkan fått det utseende den ännu i huvudsak bevarar (fig 4, 23). En ny sakristia har uppförts på norra sidan mellan tvärskepp och långhus, medan det förmodade vapenhuset på sydsidan är försvunnet. Som ovan antytts har även södra långhusmuren nyuppförts eller väsentligen ombyggt och långhuset har förlängts något åt öster.

När denna stora ombyggnad ägt rum kan inte fastställas exakt, eftersom räkenskaper för tiden 1644–1666 saknas och sockenstämmoprotokollen börjar först 1663. Emellertid finns två hållpunkter. Den ena är Jean de la Vallées i inledningen nämnda stadsplan från 1658. Denna upptar planen av Fors kyrka med tvärskepp och utbyggt kor men utan sakristia. Den andra hållpunkten är årtalet 1655 som bildas av ankarslut på tvärskeppets sydgavel. Det är sannolikt ombyggnadens slutår som markerats på detta sätt.

Sakristian har således inte uppförts samtidigt med

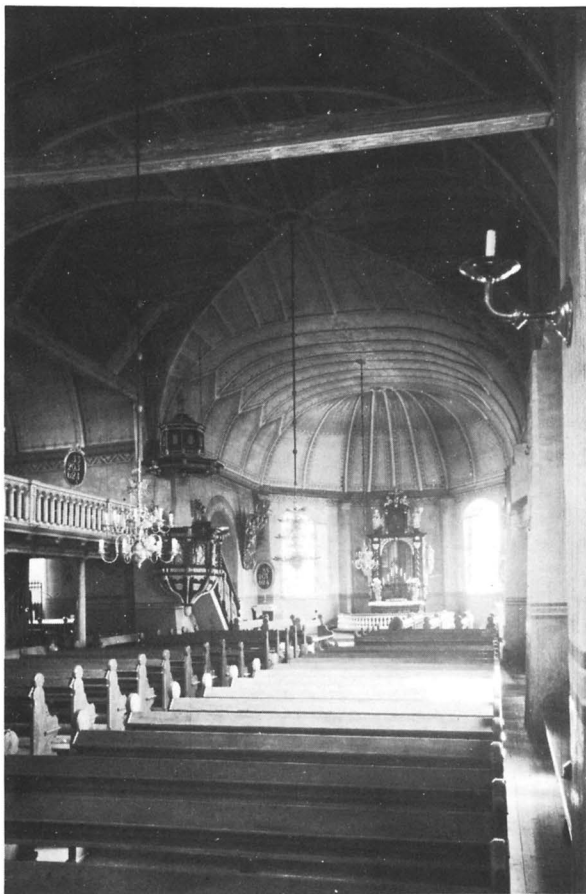

Fig 24. Interiör åt öster efter 1892 års restaurering. Trävalven av mästare Herman från 1665. Foto i Eskilstuna museers arkiv.

Interior looking E after the restoration of 1892. The wooden vaulting by Master Herman, 1665.

tvärskepp och kor. Den finns inte med på Jean de la Vallées plan och på sakristivinden kan man se att tvärskeppet ursprungligen haft ett fönster på sakristians plats. År 1663 måste emellertid sakristian ha varit färdig, ty man diskuterar en förändring av fönstren mellan kyrkan och sakristian. Året därpå beslutar man sälja det ena fönstret till Husby församling och fönsteröppningarna muras igen (st prot, räk). De igenmurade fönstren är 220 cm breda, upptill rundbågiga och har kraftigt skrånande smyg. Man får anta att även kyrkans fönster i övrigt haft detta utseende efter ombyggnaden 1655.

Den ombyggda kyrkan har av allt att döma varit avsedd att övervalvas med tegelvalv. Detta med tanke på de pilastrar och strävpelare som uppförts i och kring kyrkan. Några tegelvalv kommer emellertid inte till stånd, utan man beslutar i stället att bygga trävalv. För

detta ändamål engageras år 1665 mästare Herman vid Eskilstuna bruk och arbetet utförs detta år (st prot, räk). De valv som utfördes var låga och segmentformade med tvärgående ribbor över långhus, kor och korsarmar (fig 24). Över korsmitten utformades valvet som ett kryssribbvalv. Valvkapporna i detta var indelade av ribbor som var vinkelställda mot de omgivande segmentvalven. Konstruktionen förstärktes av tvärgående bjälkar i långhus och tvärskepp. Bjälken närmast korsmitten i norra korsarmen var ornerad med en ranka i plattskärning och årtalet 1665 (fig 25).

Så snart kyrkans valv är färdiga förbereder man vapenhusets eller tornbottenvåningens välvande. Detta anförtros också mästare Herman och utförs 1668. Valvet, som ännu är bevarat har beskrivits ovan. Man planerar 1667 att vitlimma kyrkans nybyggda valv, men på grund av penningbrist får de förbli omålade (st prot, räk).

Golvet i den ombyggda kyrkan belades sannolikt med kvadratisk tegel. Stora partier med sådan golvbeläggning påträffades nämligen vid utgrävningen 1972. I koret var dessa golvtegel diagonalt lagda.

Trots den ansenliga utvidgningen av kyrkan 1665 är trängseln femton år senare så stor att folk tvingas stå i gångarna och koret. För att avhjälpa detta uppförs 1672 en läktare i södra korsarmen (st prot, räk). Samma år bekostar rådman Casper Gråå uppförandet av en orgelläktare i väster (inv).

Det gamla sadeltaket på tornet hade 1641 försetts med en liten huv över det där placerade slagverket. 1671 är taket i stort behov av reparation, men året därpå beslutar församlingen i stället att upprätta en "zirilig och lätt Spetz" på tornet. Tornresaren Anders Larsson från Jäders bruk anlitas och han bygger under år 1676 den ännu bevarade huv, lanterninen och spiran. Lanterninen synes ursprungligen ha varit öppen. På tornspiran uppsättes en förgylld tupp tillsammans med fem "knoppar" och en stjärna. 1680 uppsättes någonstans på kyrkans tak ett kors av järn med förgyllda knoppar och stjärnor (st prot, räk).

Kyrkostämman beslutar 1684 att kyrkan skall inuti vitlimmas och förses med målade "gardiner" kring väggarna. En lucka i räkenskaperna gör att det inte går att få bekräftat om arbetet utförs. Vid restaureringen 1972 påträffades emellertid rester av en blågrå bemålning som möjligen kan knytas till denna tid.¹⁰ Samtidigt väcks förslag att uppföra en läktare i norra korsarmen. Förslaget följs och läktaren står färdig 1687 och i samband härmed upptas ett nytt fönster i vardera korsarmen. Läktaren målas två år senare (st prot, räk). Enligt Hülphers beskrivning från 1783 var läktarna då försedda med biblisk-historisk målning.¹¹

1688 upptas en ny dörr till torntrappan på tornets utsida åt söder, medan den gamla dörren från vapenhuset i tornbottenvåningen muras igen (räk).

Någon gång omkring år 1700 uppförs det loheska gravkoret på norra sidan i hörnet mellan kor och tvärskepp (fig 26). Brukspatron Rothoff avser 1746 att bygga ett gravkor på motsvarande plats på södra sidan. Han inhämtar sockenstämmans tillstånd, men byggnaden kommer ej till stånd.

Kyrkan genomgår en successiv renovering under 1742 och närmast följande år. Denna omfattar ny bänkinredning, ny spånläggning på taket, ett nytt fönster i norra långhusväggen, en utvidgning av altarringen och avslutas 1749 med att kyrkan vitlimmas utan och innan och bänkinredningen målas. Den yttre vitkalkningen kompletteras med att sockel och lister målas grå. Kyrkan förses också med en förstuga av trä till tornet (st prot, räk).

Nästa renovering berör sakristian, som 1751 får nya fönster och en kakelugn och något senare förses med nytt golv. Kakelugnen utbyts redan 1757 mot en spis. År 1755 genomgår tornet en omfattande reparation. Lanterninen mellan huv och spira, som synbarligen dittills varit öppen och genombruten, förses nu med luckor (st prot, räk).

1759 är trängseln åter stor i kyrkan. Sockenstämman antar därför ett förslag att nedsänka den södra läktaren och bygga en ny därovan. Därav blir emellertid intet. I stället anskaffas ett antal pallar, förmodligen fällbara, och placeras längs bänkarna. 1762 planerar man uppföra läktare längs långhusets sidor, men inte heller dessa kommer till utförande. Kyrkorådet föreslår och får församlingens samtycke till en tillbyggnad av långhuset på södra sidan. En ritning härpå utförs år 1770, men en skriftlig protest från baron Carl Ludvig von Siegroth, som menade att tillbyggnaden skulle fördärva kyrkans utseende, gör att planerna skrinläggs (st prot).

Trängseln i kyrkan hade blivit akut genom den 1771 skapade Fristaden, vars innevånare också skulle rymmas i Fors kyrka. Problemet får slutligen sin lösning 1792, då de befintliga läktarna i korsarmarna sänks och nya uppförs i utrymmet därovan. De nya läktarna byggs av byggmästaren Eric Nordwall och samtidigt flyttas predikstolen från pelaren i hörnet vid sakristian till motsvarande pelare vid loheska gravkoret. De dubbla läktarna i norra korsarmen förmörkade denna del av kyrkan och man beslutar därför att hugga ut ett nytt fönster i norra gaveln (st prot, räk).

1802 vitmenas kyrkan invändigt och året därpå utvändigt, spåntaket repareras och en ny trappa av sten läggs framför södra ingången. Altaret målas om och förses med en draperimålning på den omgivande kor-

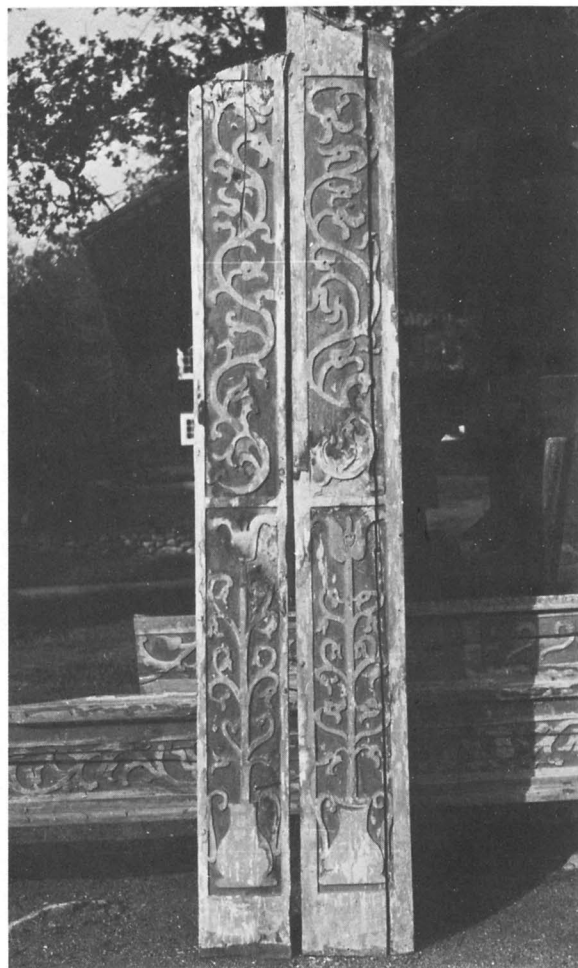

Fig 25. Bjälke och snedstyvor med ornament i plattskärning från 1665 års valvkonstruktion. Foto i ATA.

Beams ornamented in flat relief, from the vaulting erected in 1665.

muren. Vindfång byggs 1812 innanför norra och södra ingångarna och följande år omläggs golvet i kyrkan, varvid flertalet gravar fylls igen och gravstenarna flyttas till mittgången. Orgelläktaren utvidgas, får en ny marmorerad bröstning och stöd av fyra svarvade kolonner. Den sänks något för att bereda utrymme åt den orgel, som orgelbyggare Strand sätter upp år 1814. Orgeln förses med den ännu bevarade fasaden, ritad av P W Palmroth. Ett förslag att gipsa kyrkans trävalv får vila av ekonomiska orsaker (st prot, inv).

Under tornbågen utförs 1818 en avplankning med dubbeldörrar, så att vapenhuset avskils från kyrkorummet. 1835 repareras kyrkan, mest avseende sprickbildningar i murarna och en förankringsbjälke uppsätts ovanvalvs mellan norra och södra gavlarna. De repare-

Fig 26. Loheska gravkoret från nordost. Foto 1975.

The Lohe burial chapel from NE.

rade murpartierna spritputsas på byggmästarens förslag. Det är första gången spritputsning sker, och det sägs i protokollet att spritputsningen kunde tjäna som mönster, när det framdeles blev aktuellt med omputsning av hela kyrkan. Ljudgluggarna i tornet får luckor av trä till skydd mot väder och vind och luckorna förses med cirkelrunda hål så att slagverket kan höras (st prot).

1841 upprättas ett omfattande restaureringsförslag av länsbyggmästaren A B Nyström. Detta innebar

bl a att tornet nedtill skulle omgestaltas helt och få en rusticerad empireportal. Förslaget antas av församlingen, men efter att ha utfört mätningar på tornet, som visade att dess lutning ständigt tilltar, vill Nyström inte genomföra restaureringen. Församlingen avstår därför och bereder sig i stället att så småningom uppföra en ny kyrka. Byggmästare Nyström anmodas inkomma med förslag till en sådan nybyggnad (st prot).

Endast de nödvändigaste reparationerna skall utföras, men under arbetet med dessa görs en ny mätning

Fig 27. Interiör åt öster efter 1873 års restaurering. Trävalven har putsats, dekorationsmålningen bakom altaret har förnyats och ny bänkinredning med öppna bänkar har tillkommit. Foto i Eskilstuna museers arkiv.

Interior looking E after the restoration of 1873. The wooden vaulting has been plastered, the painted decoration behind the altar renewed and new open pews installed.

1842 av tornets lutning, som visar att denna inte ökat och att Nystroms mätning varit missvisande. Uppmuntrade av detta ger man restaureringen nu större omfattning. Alla sprickor muras igen, kyrkan vitmenas in- och utvändigt, sakristian målas, tornuret får en ny urtavla och de övriga målas och förgylls, och slutligen förses korväggen med en ny målning över och kring altaret. Ett förslag att rödfärga tornet och därefter dra upp fogarna med vitt blir inte genomfört (st prot, vis prot, räk).

1868 beslutar man ta bort den runsten som låg som trappsten vid norra ingången. Den restes på en kulle som låg nära prästgården, men togs sedan bort när järnvägen anlades.

1873 genomgår kyrkan en omfattande och länge förberedd restaurering under ledning av Jean Asplund (fig 27–28). Trävalven gipsas, dvs. kalkputsas och nya fönster med bågar av gjutjärn, de ännu bevarade, inmuras. Ny sakristia inrättas i loheska gravkoret, på så sätt att tunna väggar med dörrar uppförs i bågöppningarna

mot kor och tvärskepp. Ett lägre innertak insätts och utrymmet ovan detta blir läktare med tillträde från norra tvärskeppsläktaren och med en bröstning i öppningen mot koret. Innanför norra och södra ingångarna i tvärskeppet uppsätts nya vindfång med "engelska" dubbeldörrar. Samtliga ingångar förses dessutom med nya ytterdörrar målade med ekfärg. Den gamla slutna bänkinredningen i kyrkan tas bort och ersätts med öppna bänkar målade med ekfärg. Väggar och valv vitkalkas; nedtill målas väggarna grå. Även läktarna gråmålas och på korväggen bakom altaret förnyas Abraham Rothstens draperimålningen (st prot, rest prot, räk).

Då sakristian flyttats till loheska gravkoret önskar man riva den gamla sakristian och på platsen ta upp fönster mot långhus och tvärskepp. Av fruktan för att kyrkans stabilitet därigenom skulle hotas avstår man emellertid.

Under en följd av år diskuteras kyrkans uppvärmning och olika förslag prövas ingående. År 1876 har

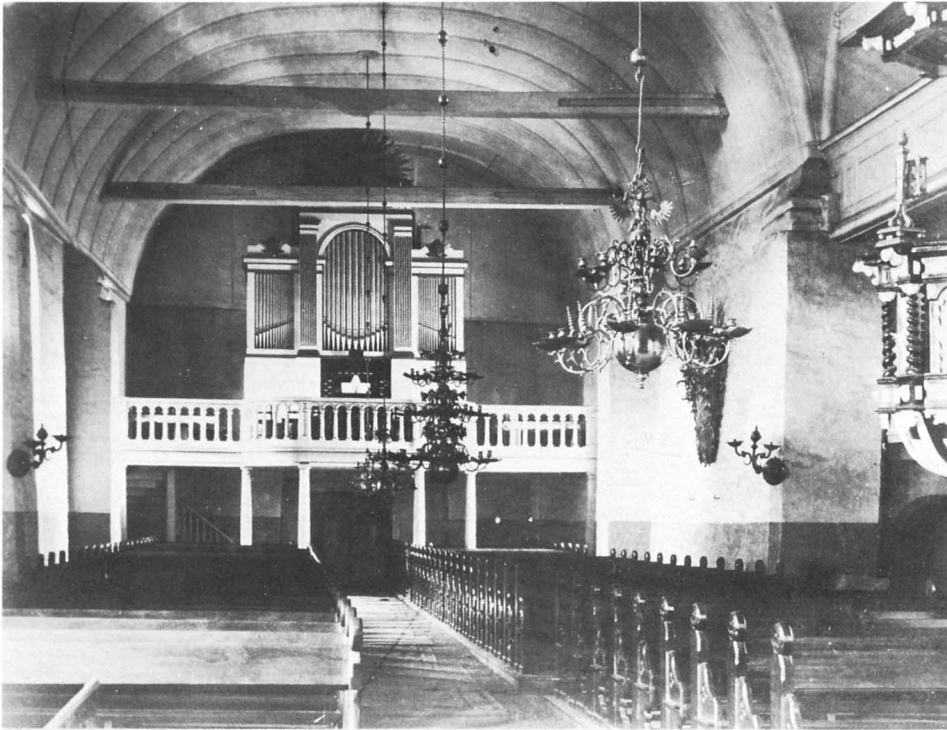

Fig 28. Interiör mot väster efter 1873 års restaurering. Orgelläktarens bröstning tillkom först 1884. Foto i Eskilstuna museers arkiv.

Interior looking W after the restoration of 1873. The barrier of the organ loft was added in 1884.

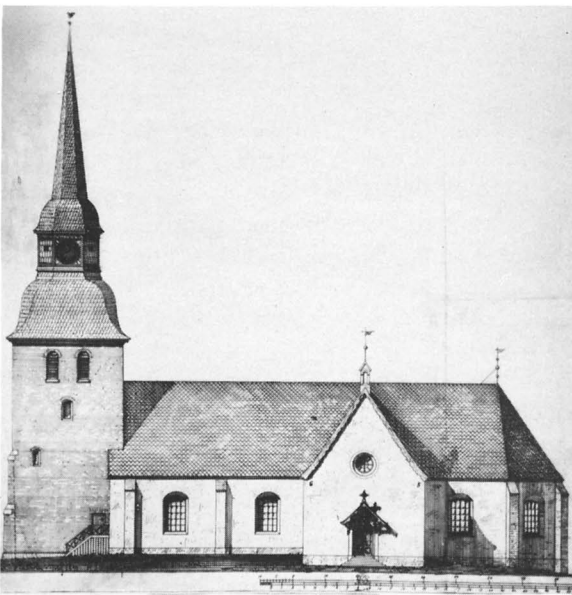

Fig 29. Kyrkan från söder enligt H T Holmgrens restaureringsförslag från 1891.

The church from S according to a proposed restoration by H T Holmgren, 1891.

man slutligen kommit fram till att insätta två stycken skurneyska ugnar, en i norra tvärskeppet och en i koret.

År 1884 utvidgas orgelläktaren med en närmast halvcirkelformad tillbyggnad på mitten. Denna vilar på kolonner och hela läktaren får en ny genombruten bröstning med kolonnetter och bågar. Arkitekt för arbetet är C Grundström.

Trots den 1873 genomförda restaureringen är kyrkan 1890 i sådant tillstånd, att det behövs en ny renovering. Arkitekten H T Holmgren får uppdraget och utarbetar ett omfattande restaureringsförslag som godkänns 1891 (fig 29–32). Förslaget som genomförs under år 1892 innebar i det yttre, att två strävpelare av tegel uppfördes vid tornets västsida och mellan dem murades portalen om och försågs med en vimperg av tegel, krönt av ett ringkors av sandsten. I västingångens dörrar insattes glas och ornerade, gjutna galler. Kyrkans strävpelare försågs med kalkstensavtäckning. Över norra och södra ingångarna sattes mindre, spåntäckta tak med takstolar av snidad, bonad och fernissad ek. Tornsluggarna ommurades upptill, så att de blev rundbågiga och förstorades genom att bottarna sänktes cirka nittio

centimeter. Lanterninens fält spånkläddes, efter att tidigare ha varit målade i svart och vitt. Spåntaket på kyrkans södra sida lades nytt. Kyrkan spritputsades utom dörr- och fönstersmygar som gjordes släta. Dessa vitkalkades, medan kyrkan i övrigt avfärgades i en rödgul kulör "i likhet med den undre avfärgningen på gravkoret".

Den inre omgestaltningen innebar att de dubbla läktarna i norra och södra korsarmen ersattes med enkla, försedda med genombrutna bröstningar med kolonner och bågar. Lohekoret, som 1873 förvandlats till sakristia, omändrades nu till dopkapell. Mellantaket och läktaren togs bort, likaså väggarna i bågöppningarna mot kor och tvärskepp och smidda järngrindar, utformade i likhet med de tidigare, insattes. Golvet belades med plattor av slipad kalksten och i rummets mitt placerades dopfunten.

Den öde sakristian mellan tvärskepp och långhus återfick sin gamla funktion. Taket bekläddes med panel och lister med synliga bjälkar och målades liksom väggarna. Fyrdelade fönsterbågar insattes och fönstren försågs med nya järnluckor. Golvet belades med trä och en kamin insattes.

Fig 30. Kyrkan från väster enligt H T Holmgrens restaureringsförslag från 1891.

The church from W, according to H T Holmgren's proposal.

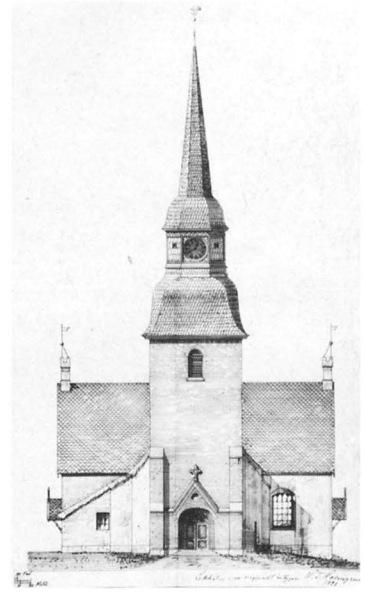

Fig 31. Interiör åt väster efter den av H T Holmgren ledda restaureringen 1892. Foto i A.T.A.
Interior looking W after the restoration led by H T Holmgren in 1892.

Fig 32. Parti av koret efter 1892 års restaurering. Altaruppsatsen i dess äldre gestalt med en målning föreställande Kristi gisslande. Foto i Eskilstuna museers arkiv.

Part of the chancel after the 1892 restoration. The reredos in its older form with a painting of the Scourging of Christ.

Kyrkans kor höjdes i det att ett nytt golv av diagonalt placerade, slipade kalkstensplattor lades över det gamla tegelgolvet. Altarringen höjdes ytterligare och gjordes halvcirkelformad och genombruten med balustrar. Den gamla altarringen var fyrkantig och sluten. I koret insattes tvärställda bänkar.

Vindfången vid norra och södra ingångarna gjordes nya med bibehållande av de gamla dörrarna. Väster om ingångarna placerades kalorifererna och öster om fanns trapporna till läktarna.

Såväl väggar som valv vattrevs och försågs med dekorationsmålningar efter akvarellerade förlagor av H T Holmgren. För att få plats med en målad fris under taklisten var man tvungen att mura nya, lägre valv över de inre fönstersmygarna. Murarnas nedre delar till i

brösthöjd oljemålades liksom tidigare. Kyrkan försågs slutligen med gasbelysning i ljuskronor och väggarmar.

1890-talets restaureringar har ofta fått hårda omdömen. Detta har också drabbat Fors kyrkas restaurering. Emellertid finns det skäl att visa med vilken pietet arkitekten H T Holmgren gått till väga. Avfärgningen i rött i det yttre görs efter en äldre avfärgning på loheska gravkoret. För den nya spånbeläggningsen på kyrkans södra sida skriver arkitekten, att "spånarna skola fasoneras i ändarna lika som de gamla". De nya läktarnas bröstningar utförs i likhet med den något äldre orgelläktarens. Alla nya bänkar görs som kopior av bänkarna från 1873. Loheska gravkoret återfår sin äldre gestalt och förses med järngrindar, som har de äldre som förebild. Om samma pietet varit vägledande vid 1900-talets restaureringar skulle vi i Fors ha bevarat ett tämligen unikt kyrkorum.

1929 utser församlingen en restaureringskommitté med uppgift att förbereda en ny restaurering. Dessförinnan har en mindre förändring skett 1928 i det att koret och lohekoret försetts med blyinfattade innerfönster med rutor av rökfärgat glas. Restaureringskommittén vänder sig till riksantikvarien Sigurd Curman för att få anvisningar om vad som lämpligen bör göras. Curman rekommenderar Otar Hökerberg som arkitekt och denne inkommer 1931 med ett omsorgsfullt utförd restaureringsförslag. Även arkitekten friherre Ove Leijonhufvud har ombetts att komma med förslag och lämnar detta samma år. Båda arkitekternas förslag innebär att de putsade trävalven skall rivas och ersättas med stjärnvalv av tegel. Förslagen upptar också nya läktare i korsarmarna och ny bänkinredning. Församlingen stannar för Ove Leijonhufvuds förslag, som emellertid får omarbetas något. Sålunda önskar kommittén inga nya läktare i korsarmarna och inga dörrar på bänkinredningen. Det slutgiltiga förslaget underställs riksantikvarieämbetets prövning och godkänns. Med motiveringen att trävalven inte varit av hög kvalitet offerar man mäster Hermans arbete från 1665. Det heter i utlåtandet: "Med hänsyn till denna icke fullt goda karaktär å arbetet anser sig Riksantikvarien icke, trots synnerligen stor tvekan rörande lämpligheten av att avlägsna den karolinska takanordningen, böra motsätta sig densammans ersättande med nya tegelvalv, då denna förändring synes Riksantikvarien innebära en högst avsevärd förbättring av byggnaden ur såväl estetisk som praktisk synpunkt."

Restaureringen enligt Ove Leijonhufvuds förslag påbörjas 1937. Valvslagningen föregås av omfattande grundförstärkningar. De nya stjärnvalven av tegel gör att mittskeppshöjden ökas med tre meter. Valven byggs på de äldre pilastrar, som tillkommit på 1600-ta-

Fig 33. Interiör åt öster efter den av Ove Leijonhufvud ledda restaureringen 1938. Trävalven har ersatts med höga stjärnvalv av tegel, sidoläktarna har tagits bort, ny bänkinredning har tillkommit och kyrkorummets inredning har fått en ny färgskala, där rosa och grått dominerar. Foto i ATA.

Interior looking E after the restoration made in 1938, under the supervision of Ove Leijonhufvud. The wooden vaulting has been replaced by high stellar vaults of brick, the lateral galleries have been removed, new pews installed and the furnishings painted in a new colour scheme, in which rose and grey dominate.

let men aldrig utnyttjats. Tvärskeppets läktare tas bort och orgelläktaren byggs om och får en ny svängd bröstning med ramstycken och profilerade fyllningar. Redan 1921 hade orgelfasaden tillbyggt med flyglar. Södra vindfånget tas bort och det norra förnyas. Samtliga ytterdörrar nyttillverkas och får sitt nuvarande utseende. Altarringen görs större och förses med glest ställda balustrar. All träinredning utom orgelfasaden får en enhetlig färgskala där rosa och grått jämte marmorering dominerar. Väggar och valv vitkalkas.

I vapenhuset hade tidigare funnits avplankningar längs sidorna och ett lägre plant trätak. Såväl taket som avplankningarna tas nu bort, varvid trävalvet från 1600-talet blir synligt. I loheska gravkoret eller dopkapellet uppmuras vid östra väggen ett altare som bekläds med marmor.

I det yttre tas taken över nord- och sydingångarna bort liksom sandstenskorset över västingången. De profilerade cementfogarna i portalomfattningen och strävpelarna på tornet avlägsnas och ersätts med fogar

Fig 34. Interiör åt väster efter 1938 års restaurering. Foto i ATA.

Interior looking W after the 1938 restoration.

av kalkbruk samtidigt som det maskinslagna teglet syrabebehandlas. Även i det yttre vitkalkas kyrkan.

1956 genomgår sakristian en restaurering enligt förslag av arkitekt Ragnar Jonsson. Det västra fönstret muras igen och längs denna vägg placeras en skåpinredning. Utmed östra väggen anläggs en trappa till källarvåningen som helt omgestaltas, då de äldre tunnvalven tas bort.

Kyrkans senaste restaurering inträffar 1972 under ledning av arkitekten Rolf Bergh och innebär den slutgiltiga omgestaltningen av det karolinska kyrkorummet. De slutna bänkkvarteren i tvärskeppet avlägsnas och den södra korsarmen avskils genom uppförandet av en estrad, belagd med parkettgolv. Estraden avskärmas mot kyrkorummet av ett ansenligt galler av sammantitade plåtar och mässingsapplikationer, utfört av Tord Alvholt efter skiss av konstnären Uno Lindberg. Samme konstnär gör också en glasmålning, kallad Mariarosen, som insätts i rundfönstret ovan estraden.

I korsmitten placeras lösa stolar medan bänkinredningen i långhuset får vara kvar. Det inre av bänkarna ges en mörkblå färg. Samma färg kombinerad med ljusare blå påmålas läktarbröstningen, medan färgen på bänkgavlar, altare och predikstol bevaras. Ny rak "altarring" med profilerade fyllningar uppsätts. Dopfunten flyttas till koret från dopkapellet i loheska gravkoret. Vid korets södra vägg placeras en fristående orgel. Golvet i norra korsarmen och i korsmitten beläggs med slipad kalksten. En ny orgel inrättas bakom den äldre fasaden från 1814. Samtidigt avlägsnas de 1921 tillkomna flyglarna på orgelfasaden. Kyrkorummet förses slutligen med ett stort antal mässingslampor. De gamla ljuskronorna hängs om, så att de liksom de nyskapade mässingslamporna hänger i valvens sluttande partier. Belysningen kompletteras med mässingslampetter på väggarna.

Kalkmålningar

I samband med 1972 års restaurering framtogs och konserverades fragment av senmedeltida kalkmålningar på tornbågen (fig 35–36). På norra vederlaget ses en framställning av Anna själv tredje. Anna är iklädd en mörkröd mantel och en ljusgrön livklädnad. På hennes högra knä sitter Maria i vitt och mellan Maria och Anna ses Jesusbarnet. Anna sitter på en bred, gul bänk. Framställningen är omgiven av schablonmålade liljor i mörkrött. Nedtill ses en schablonmålade bård och en bågliljefris.

Södra vederlagets framställning av S Sigfrid är skadad, så att endast helgonets överkropp finns kvar. Sigfrid är iförd en grön mantel. I vänstra handen håller han en stav och i den högra sitt attribut, en balja med de tre avhuggna huvudena. Också denna framställning omges av schablonliljor.

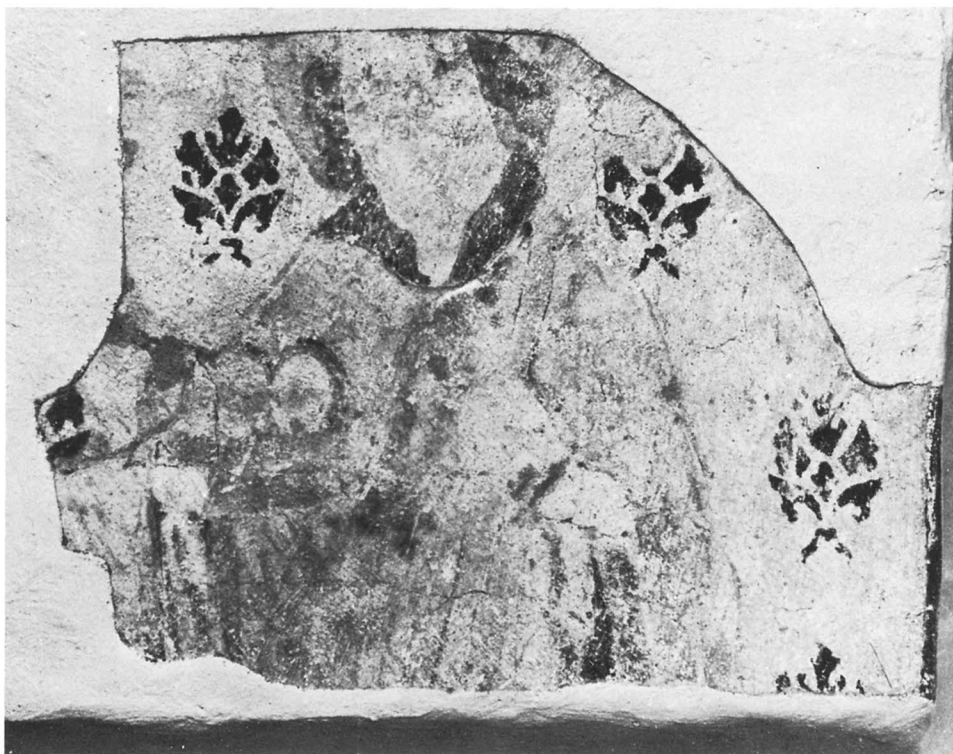
Fig 35. Fragment av senmedeltida kalkmålning på tornbågens norra vederlag. Anna själv tredje. Foto 1975.

Fragment of a late medieval painting on the N abutment of the tower arch, depicting the Virgin and Child with St Anna.

Fig 36. Fragment av senmedeltida kalkmålning på tornbågens södra vederlag. S Sigfrid. Foto 1975.

Fragment of a late medieval painting of St Sigfrid on the S abutment of the tower arch.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbordet är murat av tegel och putsat. Det är placerat mot korets östra vägg och täcks av en sannolikt medeltida kalkstensskiva med hålkälad kant. Altarbordet tillkom i samband med att kyrkan vid mitten av 1600-talet fick sitt nya tresidiga kor. I st prot 1667 läses bl a: "Såsom församlingen prøfvade eij allenar wäl anstå at Altaret i Kyrkian blefwe framflött till muuren och östre gafflen; uthan och uphöjes åtminstone en trappa högre; ty samtycktes att det werket skulle fortsättias och en ny tiänlig altaredisk der till bebyggias, samt muuren in i Kyrkian huitlimmas." Altarets höjd 112 cm, skivans mått 206×124 cm. Vid restaureringen 1972 gjordes altaret 30 cm djupare, så att altartavlan (se nedan) kunde placeras bakom själva altarskivan.

Om kyrkans medeltida altaren finns inga närmare upplysningar i arkivalierna. 1670 "Bewilliades att Kakaltaret skulle af nyo upmuras" (st prot). Så tycks också ha skett eftersom räkenskaperna för samma år upptar en utgift för kalk till kakaltaret. Det äldre kakaltaret fanns kvar 1603, då det nämns i samband med ett altarkläde (inv 1603).

Det nuvarande altarskranket tillkom vid restaureringen 1972. Det består av en rak barriär, indelad i rektangulära fält och är målat i brun och grå marmorering. Knäfallet är klätt med naturfärgat kalvskinn. Äldre altarringar har berörts ovan i samband med kyrkans byggnadshistoria.

Utom högaltaret finns i kyrkan följande altaren: 1. I Loheska gravkoret mot östra väggen. Murat och klätt med kolmårdsmarmor. Altaret tillkom vid restaureringen 1938. Höjd 110 cm, skivans mått 122×56 cm. —2. I Loheska gravkoret i nordöstra hörnet. Altarbord med underrede av blåbetsat trä. Tillkommet vid restaureringen 1972. Höjd 92 cm, skivans mått 135×64 cm. —3. I sakristian mot södra väggen. Av snidat trä med en bild av Kristus i ett landskap och inskrift: "Jag är vägen". Höjd 102 cm, skivans mått 121×39 cm. Utfört av f d kyrkogårdsföreståndaren Carl Hofgren och skänkt av denne år 1957.

Altaruppsats

Altaruppsats av snidat, målat och förgyllt trä med i huvudvåningen en oljemålning på duk, framställande

Kristi förklaring (fig 37). Målningen är infattad i ett rundbågigt fält och flankeras av spiralvridna kolonner. Längst ut på vardera sidan finns ett flygelstycke med broskornamentik och en figur i friskulptur, de sistnämnda föreställande evangelisterna Matteus och Johannes. Sockelvåningen har i mitten en tom oval, vilken tidigare innehållit ett porträtt av Henrik Lohe¹² (om det ännu bevarade porträttet se s 00), och på ömse sidor om denna rektangulära tavlor med följande inskrifter: (till vänster) "Gudi till ähra och dhenē Kyrckiones Prydeningh haffwe / Si Hindrich Lohes Barn mågar / och Arffwinar dhenne Altartaff / lan medh des beläter förährat"; (till höger) "Såsom för eene Menni / skios Olydno äro många wor / dne Syndare: så warda ock för / eens Lydno skul många rätt / ferdige Rom: V. wers: XIX".

Altaruppsatsen kröns av en attika med en uppbyggnad, liknande huvudvåningens. En rektangulär oljemålning, föreställande Gud fader, flankeras av vridna kolonner och längst ut på vardera sidan en figur i friskulptur (evangelisterna Lukas och Markus). Överst tre putti i friskulptur av vilka den mellersta håller ett språkband med "GLORIA IN EXCELSIS DEO". Altaruppsatsens ramverk är sedan 1938 målat i rödbrun marmorering, skulpturerna och de vridna kolonnerna i ljusst grågrönt. Total höjd 470 cm.

Som framgår av den ena av inskrifterna skänktes altaruppsatsen till minne av den 1653 avlidne Henrik Lohe. Sannolikt har det skett i samband med att kyrkans nya östparti stod färdigt omkring år 1655. Huvudvåningens nuvarande oljemålning insattes i ramverket i samband med restaureringen år 1938. Målningen är utförd av den franske 1600-talsmästaren Eustache Lesueur och skänktes av fru Ingeborg Ohlsson. Vid samma tillfälle avlägsnades den övermålning i vitt och svart som altartavlan erhöi vid en reparation år 1802 (inv 1803; jfr predikstolen s 46). Lesueurs målning fick ersätta en naivt utförd bild av Kristus vid gisselpelaren. Den äldre målningen flyttades först till Loheska gravkoret och förvaras numera på församlingshemmets vind. Vid reparationen 1802 tillkom också den draperimålning på kormuren bakom altaruppsatsen, som fanns kvar till 1892 års restaurering.

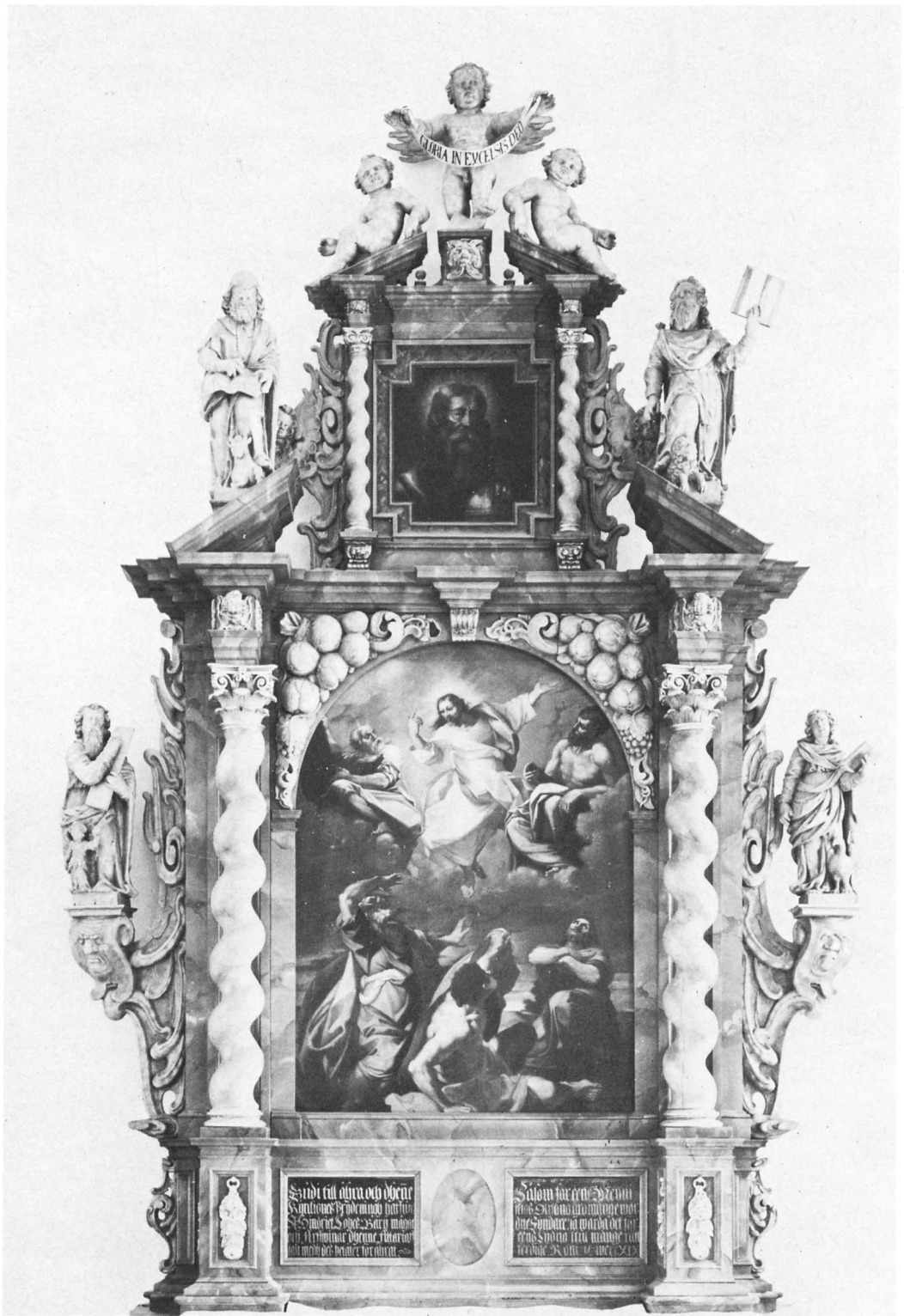

Fig 37. Altaruppsats, skänkt omkr 1655 till minne av bruksägaren Henrik Lohe. Huvudvåningens oljemålning, utförd av Eustache Lesueur, insattes 1938. Foto 1975.

Reredos, donated in 1655 in memory of Ironmaster Henrik Lohe. The painting in the main panel, by Eustache Lesueur, was placed there in 1938.

Fig 38. Fem figurer som ingått i ett altarskåp från tiden omkr 1475. Från vänster: manligt helgon utan attribut, S Birgitta, S Eskil, kvinnligt helgon utan attribut, helig konung (S Olov eller S Erik). Foto 1975.

Five figures from a triptych dating from c 1475. From left to right: male saint without attribute, St Birgitta, St Eskil, female saint without attribute, a sainted king (St Olov or St Erik).

Fragment av altarskåp

Av kyrkans medeltida altarskåp, som togs ur bruk då den nuvarande altaruppsatsen skänktes, återstår fem figurer, uppställda på en konsol på norra långhusväggen (fig 38). De är tillverkade av ek och saknar numera så gott som helt spår av polykromi. Höjd 85–89 cm. Som figurerna nu är placerade framställer de från vänster: Manligt helgon, i prästdräkt men utan attribut; S Birgitta med bok; S Eskil (Nikolaus?) med tre stenar; kvinnligt helgon utan attribut; helig konung (S Olov eller S Erik) utan attribut. Skulpturerna kan dateras till tiden omkr 1475.

I kr prot 1746 omtalas att kyrkan då ägde "1. st. gl. Altartafla med Christi crucifix". Inte osannolikt avser uppgiften det medeltida altarskåpet, som i så fall skulle ha haft en korsfästelsescen i corpus.

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix (fig 39) med medeltida Kristusbild på nytillverkat kors. Korset tillkom 1938, då det restaurerade krucifixet hängdes upp i södra korsarmen. I samband med kyrkans restaurering 1972 flyttades krucifixet till sin nuvarande plats i triumfbågen. Kristusbilden är snidad av lövträ (björk) och har numera endast obetydliga rester av kredering och färg. På bröstets högra sida och i ansiktet återstår ett parti karnation med blodspår; på håret finns rester av svart färg. Kristus framställs törnekrönt med huvudet lutat mot höger axel och med hela kroppen svängd i en båge åt höger. Hän-

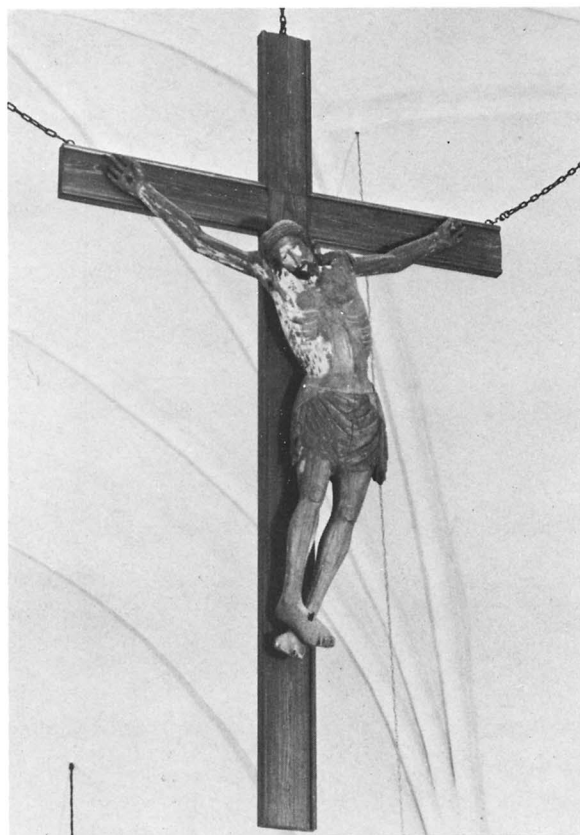

Fig 39. Triumfkrucifix i "Kräklingsmästarens" stil, utfört under 1400-talets andra fjärdedel. Foto 1975.

Rood in the style of the Kräklinge Master, made during the second quarter of the 15th century.

derna och de korslagda fötterna är fästade med var sin spik. Bröstkorgen är starkt markerad liksom de spända senorna på armar och ben. Ländklädet är stramt och symmetriskt draperat med en nedhängande flik på vardera sidan. Figurens höjd 152 cm, bredd 142 cm. – Krucifixet kan dateras till 1400-talets andra fjärdedel. Det uppvisar likheter med krucifixen från Kräklinge och Vintrosa kyrkor i Närke, utförda i början av 1400-talet. Det har påvisats att mästaren till Kräklingekrucifixet drivit en verkstad vars produktion är spridd till en rad kyrkor i Närke och Sörmland.¹³ Vintrosa-krucifixet har förmodats inte vara egenhändigt utfört av mästaren och något senare än Kräklingekrucifixet. Ännu tydligare är verkstadskaraktären hos krucifixet i Fors, som återspeglar förebildens särdrag i förenklad och förgrovd form.

Övrig träskulptur

Biskop (fig 40–41), frontalt återgiven, sittande på en tron av romansk typ med svarvade stolpar. Av lövträ och med obetydliga spår av polykromi i rödbrunt. Båda händerna saknas. Biskopen bär mitra och pallium. Hållningen är mycket stel och dräktens veck är symmetriskt stiliserade och ytterst grunda. Ansiktet är långsmalt med böjd näsa och ett stelt och något högdraget uttryck kring munnen. Höjd 81 cm. Uppsatt på långhusets norra vägg åt väster. – Skulpturen, som kan dateras till omkr 1200, står i stilistiskt avseende nära en biskopsfigur från Hjortsberga kyrka i Blekinge. Den sistnämnda visar kontakt med kontinental katedralskulptur och kan möjligen tänkas vara ett importarbete från västtyskt eller franskt område, medan Eskilstunabiskopens långt drivna förenkling av formen antyder ett mera provinsialt ursprung.¹⁴

Stående manligt helgon (fig 42–43). Skulpturen av ek med mindre rester av polykromi i guld, rött och blått. Vänster hand avslagen, den högra har hållit ett nu förlorat attribut. Helgonet står i kontrapost åt höger och bär under en slät mantel en veckrik dräkt med mjukt fall. Ansiktet är brett och kraftfullt med fårad panna och lång, nedhängande mustasch. Håret och det korta skägget faller i symmetriskt arrangerade lockar, som inramar ansiktet. Höjd 140 cm. Sannolikt nordtyskt arbete av god kvalitet från tiden omkr 1400. Står på en konsol på västra väggen i norra korsarmen.

Jungfru Maria (fig 44), stående med Jesusbarnet på vänstra armen. Höger hand lyfter en flik av dräkten. Figuren har burit en krona, som saknas. Skulpturen av ek med obetydliga rester av polykromi i silver, guld och blått. Högra sidan brandskadad efter en eldsvåda år 1946. Höjd 118 cm. Svenskt eller nordtyskt arbete i

Fig 40. Sittande biskop. Träskulptur från omkr 1200. Foto H Hultberg 1963.

Seated bishop, wooden figure dating from c 1200.

den "sköna stilen" från 1400-talets förra del. Uppsatt på långhusets södra vägg, mellan fönstren.

Kristus som smärtoman. Av lind. Svårt brandskadad vid eldsvådan 1946 och sedermera överförd till Statens historiska museum (inv 26020). Vid branden förstördes halva ansiktet, hela vänster arm, höger underarm samt

Fig 41. Detalj av biskopsbilden, fig 40. Foto 1975.

Detail of bishop in figure 40.

båda fötterna. Återstoden av skulpturens vänstra sida är förkolnad och hela ytan svartnad. Höjd ca 105 cm. En polykromerad kopia av den kompletta skulpturen utfördes med hjälp av fotografier av konservator Alfred Nilsson år 1950 och är nu uppställd i kyrkan, under triumfbågen på södra sidan. Smärtomannen är ett svenskt arbete från 1400-talets slut och utförd i samma verkstad som en smärtoman i Malung, Dalarna, en bild av Gud fader från Tyresö, Södermanland (SMH inv 6267:1) samt två skulpturer från Tortuna, Västmanland (SHM inv 3766:3-4).¹⁵

S Martin till häst (fig 45). Av lövträ med relativt välbevarad polykromi. Helgonets mantel är förgylld med blått foder, underklädningen grön och strumporna röda. Runt höften ett bälte med förgyllda korsblommor. På huvudet en röd hatt. Hästen är helt grå, sadeln röd. Helgonets högra arm (som hållit en kniv) saknas till största delen. Vänster hand håller upp mantelfliken som skall skäras loss. I ryggen har figuren en infälld platta av ek och är under denna ihålig. Höjd 142 cm, hästens längd 110 cm. Svenskt arbete från 1400-talets senare del. Uppställd på en sockel i norra korsarmen på östra sidan.

Den heliga Anna (fig 46), jungfru Marias moder. Skulpturen av lövträ med relativt välbevarad polykromi. Helgonet sitter på en gotisk bänk med en fial bevarad. Hennes dräkt är förgylld med blått foder. På vänstra knäet sitter Maria, iförd förgylld klänning, krönt och med Jesusbarnet på höger knä. Förutom färgerna guld och blått förekommer mindre partier rött. Höjd 77 cm. Svenskt arbete från 1400-talets slut. Uppsatt på långhusets norra vägg närmast korsarmen.

Den apokalyptiska Maria, stående på månen och med Jesusbarnet på vänstra armen (fig 47). Skulpturen av lövträ med rester av polykromi i huvudsakligen blått och guld. Barnets huvud och Marias högra hand och krona saknas. Höjd 114 cm. Svenskt arbete från 1400-talets senare del. Uppsatt på långhusets södra vägg närmast korsarmen.

Predikstol

Predikstol (fig 48), bestående av korg, ljudtak och trappa. Korgen är bruten i sex fält, skilda åt av vridna kolonner. I vart och ett av fälten står en figur, från vänster: Johannes (med örn), Markus (med lejon), Matteus (med ängel), Lukas (med oxe), Kristus (med kors), Paulus (med svärd). Korgen är i övrigt dekorerad med broskornamentik och olika slag av maskaroner (lejon, änglar, människor). Den avslutas nedåt av en kraftig druvklase.

Fig 42. Manligt helgon. Sannolikt nordtysk träskulptur från omkr 1400. Foto 1975.

Male saint. Carved wooden figure, probably N German work dating from c 1400.

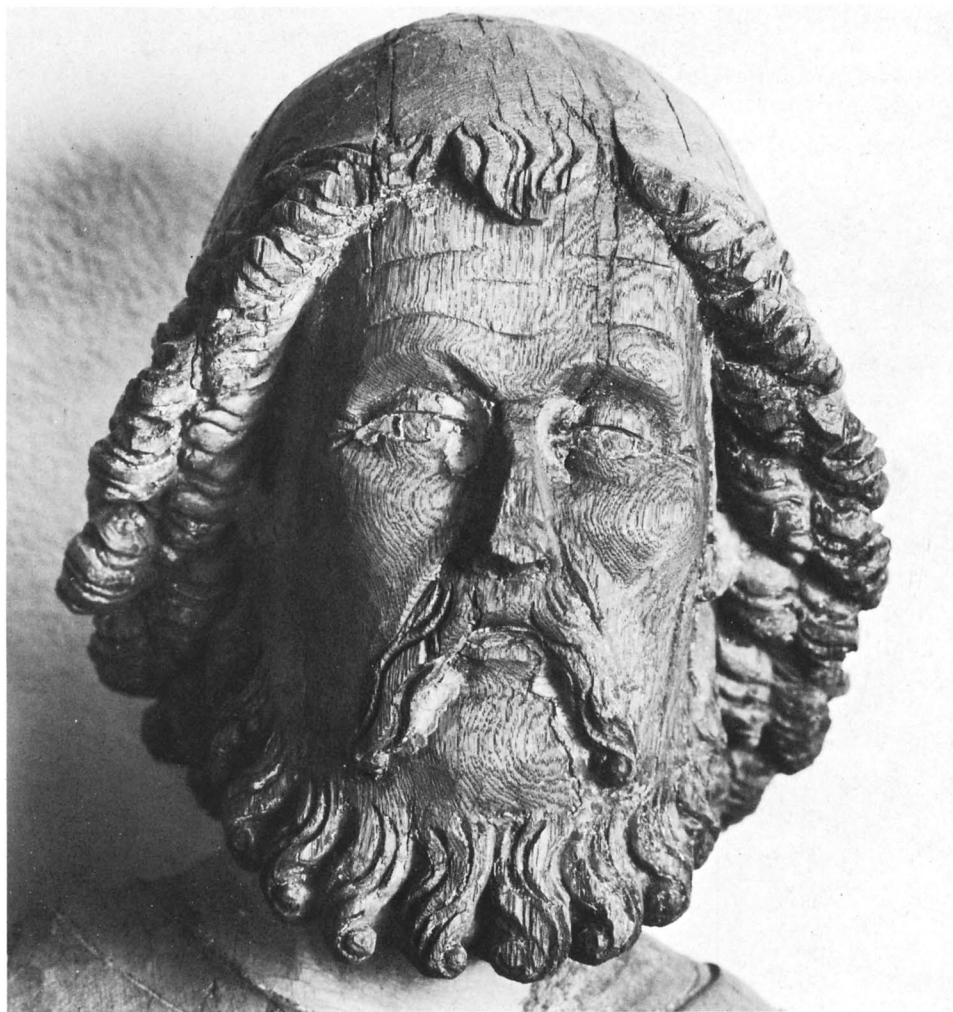

Fig 43. Detalj av helgonskulpturen, fig 42.
Foto 1975.

*Detail of saint in
figure 42.*

Ljudtaket har frontoner med rik broskornamentik och arkitektoniskt uppbyggd, lanterninliknande överdel med åtta sidor, skilda åt av pilastrar. Det hela kröns av broskvoluter och en Kristusfigur med korsklot och segerfana. På ljudtakets undersida broskornamentik, en strålsol samt en förgylld duva.

Trappans barriär är indelad i fyra fält med i vardera ett broskornament. Trappan avslutas nedåt av kraftiga, vridna stolpar, krönta av kular.

Predikstolen skänktes år 1675 av Ulrik Lohe, förvaltare vid Tunafors bruk och bror till Henrik Lohe. På korgens insida fanns tidigare en plåttavla med följande inskrift: "Till Guds namns ära och denna kyrkio till prydnad, hafwer Äreborne och Högaktad Herre Uldrich Lohe förärat denna Prädikstol A^o 1675".¹⁶ Pre-

dikstolen hade från början sin plats på korsmittens nordvästra hörnpelare. År 1758 "föll Kyrkiorådet på de tankar, at Predikstolen kunde flyttas på fremre pelaren wid Lohiska grafwen der mera Ljus är, hwar öfwer man framdeles kommer at rådgjöra" (kr prot). Flyttningen genomfördes först 1792, då predikstolen uppsattes på sin nuvarande plats på den nordöstra hörnpelaren (inv 1815). Predikstolen har målats om flera gånger. Nuvarande bemålning i tegelrött och grågult tillkom vid restaureringen 1938. Dessförinnan var predikstolen målad i svart och vitt, en övermålning som den först erhållit vid reparationen 1802. Den av Ulrik Lohe skänkta predikstolen ersatte en äldre, som av allt att döma tillkommit 1640. Detta år utbetalades nämligen 380 daler kmt "för sielfwa predicostolen och dess

Fig 44. Mariabild från 1400-talets förra del. Foto 1975.
Figure of the Virgin, early part of the 15th century.

Fig 45. S Martin. Svenskt arbete från 1400-talets andra hälft. Foto 1975.

St Martin, Swedish work dating from the second half of the 15th century.

himmel” samt 14 daler kmt ”för predikstolens uppsättande och det som gjordes till Trappan”.

Timglas

Timglas av snidat och förgyllt trä i gustaviansk stil. På den fyrkantiga fotplattan läses: ”Förärat af. / Fristads Älderman / nen Herr. / Anders Lang. / Ann(o) 1780”. Höjd 81 cm. På predikstolen.

Bänkinredning

I 1600-talets räkenskaper finns strödda uppgifter om reparation och komplettering av kyrkans dåvarande bänkinredning. I samband med en år 1742 igångsatt upprustning av kyrkan påbörjade man också utbyte av hela bänkinredningen. Merparten av de nya bänkarna tycks ha tillkommit 1743 (räk), men arbetet var inte helt

Fig 46. S Anna själv tredje. Svenskt arbete från 1400-talets senare del. Foto 1975.

The Virgin and Child with St Anna. Swedish work, second half of the 15th century.

avslutat förrän 1750 då målaren Pähr Nordberg erhöi 900 daler för att han "anstrukit och måhlat Kyrkjohwalfwet samt de nybyggda Stohlarne mm ..."

1740-talets bänkinredning fanns kvar till restaureringen 1873 då den, som nämnts, ersattes av öppna bänkar i nygotisk stil och med bemålning i ekimitation (fig 27). De öppna bänkar, som vid restaureringen 1938 fick ersätta 1873 års, finns sedan 1972 kvar endast i långhuset, där bänkkvarteren nu upptar 12 bänkar på vardera sidan. Bänkarna har enkla, rektangulära gavlar med ett rundbågigt, marmorerat fält. Gavlarna bevarar efter senaste restaureringen färgskalan från 1938 medan bänkarnas inre målats om (se ovan s 38). I tvärskeppet och i det Loheska gravkoret insattes vid restaureringen 1972 lösa stolar av naturfärgad bok med blå, stoppad sits.

Korskrank

Ett korskrank tycks ha funnits fram till början av 1700-talet. Räk 1713 upptar en utbetalning "för skranketz nedtagande utur Choret". Redan 1679 klagades på sockenstämma "öfwer det Skrankewerket, som uthan något samtycke uthi någon allmän Sochnestämman war upsatt öfwer den främsta quinfolks Stolen uppå Långraden i Kyrkian, at det skymmer och hindrar prospectet till HögChoret för dem som hafwa sine Stolrum der efter". Om skrankets närmare utseende finns inga uppgifter bevarade. Att döma av citatet från 1670 fanns det då kvar bara på norra sidan.

Fig 47. Mariabild. Svenskt arbete från 1400-talets senare del. Foto 1975.

The Virgin, Swedish work, second half of the 15th century.

Fig 48. Predikstol,
skänkt 1675 av
bruksförvaltaren
Ulrik Lohe. Foto
1975.

*Pulpit, donated in
1675 by Ulrik Lohe,
works manager.*

Läktare

Stadens tillväxt och ökande befolkning utgjorde från mitten av 1600-talet ett ständigt problem för församlingen och man hade ända in på 1900-talet stora bekymmer med att bereda alla gudstjänstbesökare plats i kyrkorummet. Diskussioner om uppförandet av nya läktare eller utvidgning av redan befintliga är ofta förekommande inslag i stämmoprotokollen. Enligt äldre uppgifter hade redan i början av 1500-talet en mindre läktare med uppgång satts upp på långhusets södra vägg.¹⁷ Läktaren gjorde, åtminstone en tid, tjänst som orgelläktare och skall ha försvunnit i samband med tillkomsten av södra korsarmen. Första gången en läktare nämns i räkenskaperna är 1672, då en byggmästare erhöll 150 daler i arbetslön "för lechtaren och stolarne der Uppå". Läktaren, som enligt samma källa uppförts i södra korsarmen, målades samma år av målaren Christian Rembler mot 109 daler i lön. 1684 väcktes i sockenstämman förslag om att också bygga en läktare i norra korsarmen och i maj 1687 utkvitterade snickaren Olof Olofsson 140 daler i lön för arbetet. Sommaren 1689 målades den nya läktaren.

Vid mitten av 1700-talet hade läktarutrymmet blivit otillräckligt och i st prot 1759 läses bl a följande: "Uplästes sidsta Kyrkiorådsprotocollet ad d. 11 Maji och bifölls § 1 at ny läktare skulle byggas för Bruks Patron Halenius¹⁸ och dess Bruksfolk, efter ingen annan utväg är til bänkrum för dem; Men som Männen besvarade det en dubbel läktare på Norra sidan torde blifwa obeqväm, at höra presten på, hälst i de nedersta bänkarne ljudet nu höres nog lamt på den enkla, ty hölt församl. det wara betre om bägge Bruks Patronerne wille beqväma sig at samtycka til den södra läktarens nedflyttande, då Halenius sedan byggde en ny deröfver, på hvilken de, som nu äro på Norra läktaren inlagda sedan kunde flyttas och Halenius behålla den Norra, som han nu är, för sig och sitt folk, emot årlig hyra till kyrkan som afräknas på den nya läktarens kostnad hvarpå räkning uppgifves." Någon ny läktare blev trots det citerade beslutet inte uppförd vid denna tid, och ett förslag på 1760-talet "til en ny läktare Byggnad på bägge sidor af Stora gången neder om predikstolen" ledde heller inte till någon åtgärd (st prot 1762). På en sockenstämma 1790 beslöts "på Herr Bergs Rådet och Riddaren Rinmans¹⁹ och fleres af Församlingens Ledamöter föreställning om nödvändigheten af en Lektarens uppbyggande i Kyrkan, til inrymmande, utom andra, äfven af Fristadens Innevånare" att en sådan snarast skulle uppföras – var i kyrkan och på vilket sätt ville man dock besluta först senare. En kommitté för läktarbygget tillsattes samma

år och man stannade till slut för att sänka båda de äldre läktarna och i vardera korsarmen bygga en ny läktare, ovanför den gamla. Detta arbete utfördes 1792 (räk) av byggmästaren Eric Nordwall. 1873 utbyggdes den nedre norra tvärskeppsläktaren med en läktare i det Loheska gravkoret (se s 33, fig 27). Arrangemanget med de dubbla tvärskeppsläktarna hade bestånd till restaureringen 1892, då 1600-talsläktarna revs och de kvarvarande försågs med nya, genombrutna bröstningar (fig 24). 1792 års läktare fanns sedan kvar till restaureringen 1938.

Numera är orgelläktaren den enda kvarvarande läktaren i kyrkan. Den har sedan tillkomsten ändrats och utvidgats flera gånger. I samband med 1600-talets stora ombyggnad, då den ovan nämnda äldre orgelläktaren försvann, skall man ha samlat in medel till en ny, men något bygge kom inte till stånd förrän 1672 då rådmannen Casper Gråå²⁰ skänkte den nuvarande orgelläktaren, som stod oförändrad till 1813. Sistnämnda år utvidgades läktaren, fick ny bröstning och sänktes något för att bereda plats åt en planerad ny orgel (s 00). En ny utvidgning skedde 1884 då läktarens framskjutande, närmast halvcirkelformade mittparti tillkom. Den äldre bröstningen utbyttes mot en ny genombruten med kolonetter och bågar, förebild för tvärskeppsläktarnas nya bröstningar vid restaureringen 1892. Orgelläktarens nuvarande bröstning med ramstycken och profilerade fyllningar tillkom 1938. Sedan 1972 är den målad i en mörkt och en ljus blå färg.

Orgel

Att Fors kyrka haft en orgel åtminstone sedan mitten av 1600-talet framgår av en anteckning i st prot 1666 om att bänkinredning skulle utföras i östra manfolksraden i korset, där förra orgelläktaren hade stått. Första gången en orgel direkt omnämns i arkivalierna är i början av 1670-talet. Räk 1671–1672 upptar nämligen en utbetalning till "Organisten Johannes som Vpferdade Regalstemman vthi Positivet". Detta bör ha haft samband med att positivet flyttades till den 1672 skänkta orgelläktaren i väster. 1673 lagades regalstämman, denna gång av organisten Carl i Torshälla, och samme man fick år 1680 betalt för att "han lagade och stelte orgewerket här i kyrkian".

1682 beslöt sockenstämman att "det ofärdiga positivet på orgelläktaren skulle förbättras och för billigt werde bortsäljas". Någon försäljning tycks dock inte ha kommit till stånd, och av allt att döma var det den gamla orgeln som år 1690 reparerades av Mäster Olof Joensson mot en ersättning av 78 Dr kmt.

Ett nytt orgelverk inköptes slutligen 1701. Det hade 10 stämmor²¹ och krävde enligt räkenskaperna reparationer efter bara två år. Orgeln lagades åter 1724, 1750 och 1767 – reparationen det sistnämnda året var mycket omfattande och kostade församlingen totalt 882 Dr kmt. Detta till trots befann sig orgeln vid början av 1800-talet på nytt i mycket dåligt skick. Sockenstämman beslöt 1803 om en ny stor reparation efter anbud av orgelbyggaren Olof Schwan.²² Verkställandet kom dock att uppskjutas och 1806 väcktes ett alternativt förslag om inköp av ett helt nytt orgelverk från Schwan, som lämnat anbud på en orgel för 745 Rdr Banco. Efter diskussion bestämde man sig för att trots allt reparera, då man ansåg att 745 daler skulle vara en alltför kännbar utgift för församlingen. Inte heller denna gång hann Schwan påbörja arbetet förrän situationen radikalt förändrades genom en donation. Bruksdirektören L E Halenius änka, Maria Sophia Bistedt skänkte tillsammans med mågen, Olof Gallén och dottern, Brita Sophia Halenius, 1500 Rdr till anskaffande av ett nytt orgelverk. Uppdraget gick denna gång inte till Olof Schwan, utan till orgelbyggaren Pehr Strand,²³ som 1814 fullbordade kyrkans nya 13-stämmiga orgel.²⁴ Orgelns ännu bevarade tredelade fasad (fig 16) av triumfbågstyp ritades av P W Palmroth.²⁵ Mittpartiets bågöppning flankeras av doriska pilastrar och på frisen läses donatorernas initialer. Mittpartiet kröns av en strålsol, sidopartierna av bevingade kerubhuvuden. Fasaden är målåd i grågul marmorering med ornamenten förgyllda.

Den 1701 inköpta orgeln såldes 1815 till Hova församling i Västergötland och inbringade 66 Rdr 32 sk Banco. Kostnaderna för Strands nya orgel blev avsevärt högre än beräknat och till de donerade 1500 Rdr fick församlingen lägga ytterligare 1100 Rdr.

1814 års orgel kom att göra tjänst i drygt ett sekel, men blev på 1850- och 1890-talen föremål för ganska omfattande ombyggnader. 1921 ersattes den av en orgel från Setterquist & Son²⁶ och i samband med detta påbyggdes 1814 års fasad – som i övrigt bibehölls – med sidostycken efter ritning av arkitekt O Hökerberg (fig 34). På 1930-talet utökades orgeln till att omfatta 32 stämmor. Nuvarande orgel tillkom 1974 och är byggd av Orgelbyggeri Troels Krohn & Søn, Hillerød, Danmark. Den har 36 stämmor,²⁷ fördelade på huvudverk, svällverk, ryggpositiv och pedalverk. Orgeln har mekanisk traktur samt elektrisk registratur och koppel. En del av piporna är övertagna från 1921 års orgel och sådana ingår i 12 av stämmorna. Principal 8' i fasaden, som sedan 1921 stått stum, har åter gjorts ljudande och är den enda stämman som återstår av Strands orgel från

1814. Fasaden har återställts i sitt ursprungliga skick genom att de år 1921 tillkomna sidostyckena har avlägsnats.

En kororgel står sedan restaureringen 1972 vid korets södra vägg. Den är byggd av Orgelbyggeri Troels Krohn & Søn, och omfattar 7 stämmor.

Cembalo

Cembalo av märket Wittmayer. Instrumentet har två manualer och är försett med 16'-stämma, två 8'-stämmor, 4'-stämma, manualkoppel samt delad luta. Anskaffad 1965. Står på podiet i södra korsarmen.

Nummertavlor

Som nummertavlor i långhuset fungerar sedan restaureringen 1972 rektangulära, vitlaserade träplattor. En oval nummertavla med förgylld ram är uppsatt i Loheska gravkoret och två likadana samt två något större nummertavlor av samma typ förvaras på församlingshemmets vind. Höjd resp 93 och 125 cm. Samtliga de ovala nummertavlorna torde härröra från 1800-talets början. Olof Gallén och Brita Sophia Halenius skänkte 1815 två förgyllda nummertavlor med oval form (inv) och 1820 inköptes två ovala nummertavlor "med sirater" (räk).

Dopredskap

Dopfundt av kolmårdsmarmor. Låg cuppa med grund fördjupning. Fyrkantigt skaft med tre vulster på var sida. Kvadratisk fotplatta. Höjd 98,5 cm, cuppens

Fig 49. Dopfuntsfot av granit, 1100-talet. Foto 1975.

Granite font base, 12th century.

Fig 50. Cuppa från en dopfont, skänkt 1670 av lagmannen Erik Lagerkvist. Foto Strängnäs museum.

Bowl from a font, donated in 1670 by Erik Lagerkvist.

diameter 71 cm. Tillkommen 1938. Står i koret på södra sidan.

Medeltida dopfuntsfot av granit (fig 49). Överst en kraftig repstav och därunder ett halvsfäriskt parti. Centralt urtappningshål. Höjd ca 40 cm, diameter ca 75 cm. Sannolikt 1100-talet. Jfr t ex funten i Veckholm, Uppland (SvK Up Bd VIII:1, s 90).

Dopfont av kalksten med dekor i låg plattrelief; de upphöjda partierna rödmålade. Cuppan (fig 50) åttkantig med inskrift runt fördjupningen: "ERICH LAGERQWIST²⁸ DEN ÄLSTE ANNO 1670" och på de lodräta sidorna dekor av granatäpple, druvklase, blomma, fågel mm. Foten fyrsidig och nedåt avsmalnande med dekor av djurfigurer, granatäpplen, druvklasar, ekollon mm samt adliga ätten Lagerqvists, nr 593 vapen och initialerna E L. Cuppan förvaras i Strängnäs museum, foten (som är spräckt i två delar) i Eskilstuna museer.

Dopskål av tenn; terrin i rokokoformer. Höjd 11 cm, diameter 21 cm. I botten starkt nötta stämplarna enligt vilka skålen tillverkats av Eric Broberg i Eskilstuna.²⁹ Av årsstämpeln kan numera endast siffran (2) urskiljas men i inv 1800 uppges att en äldre dopskål av tenn omgjorts till en ny.

Dopfat av silver med godronnerad kant och kraftiga handtag med graverade bladrankor. Avsett för dopfonten och ritat av Ove Leijonhufvud. Höjd 11 cm, diameter 47 cm. Tillverkat av K Andersson, Stockholm år 1938. Enligt inskrift skänkt samma år av Robert Lagerberg.

Nattvardskärl

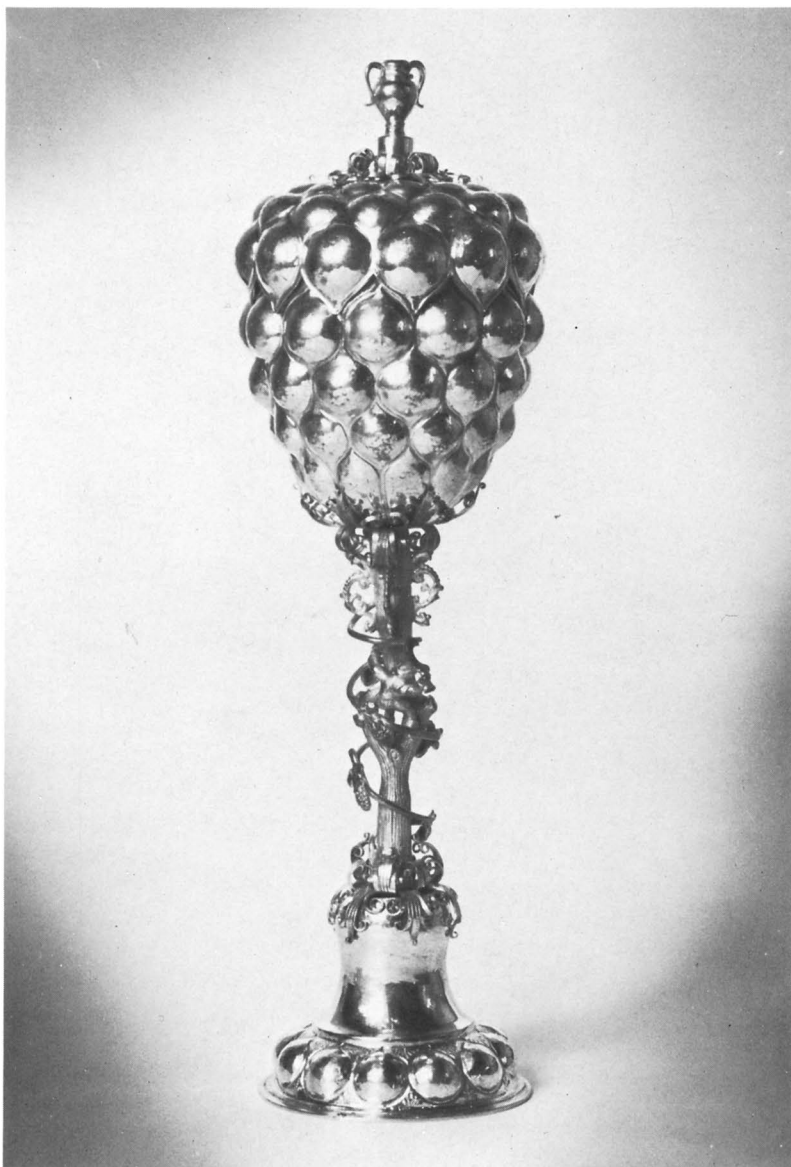
Barockpokal (fig 51–52) av förgyllt silver med skål och lock utformade som en druvklase. Locket kröns av en

urna. Skaftet är i form av ett träd, omslingrat av vinranka i vilken en man med höjd krokig kniv klänger, i färd med att skörda druvor. I övergången mellan skaft och skål fyra dekorativa voluter. Skålens druvklasekor återkommer på fotens nedersta del medan den övre utgörs av ett slätt, konkavt parti. På skålens bräm två stämplarna: bokstaven N (=Nürnberg) samt en otydlig mästarstämpel (som också finns på foten), en åldersranka samt den sekundärt graverade inskriften: "Tilhörer Eskilstuna Kyrka. Väger 44 Lod". Höjd med lock 34 cm, skålens största diameter 10 cm. Pokalen kan dateras till mitten av 1600-talet. Den är säkerligen identisk med den "Credentz gifvit efter een Rådsmans Enkia wijd Namn Anders Hans Enkia", som omnämns i inv 1701.

Kalkar: 1 Av förgyllt silver (fig 53). Sexpassformig fot med profilerad sarg. I ett av passen ett graverat, likarmat kors inom en cirkel. Sexkantigt skaft med graverad dekor av fönsterformer med nätsgrafferad bakgrund. Skaftet har en kraftig nod vars yta är indelad i rombiska utsprång, fyllda med graverade blom- och bladornament. Klockformig slät cuppa. På cuppens bräm en mycket liten stämpel: kursivt V. Under foten inskriften: "Gåva till Fors kyrka advent 1946 av fröken Ottil Lindström, Eskilstuna." Höjd 18,5 cm, skålens diameter 10 cm. – Svenskt 1500-talsarbete. Kalken inköptes 1946 i konsthandel i Stockholm för medel som skänkts av fröken Lindström.³⁰ 1963 kompletterades kalken med en slät, förgyllt paten, tillverkad av guldsmedfirman C G Råström i Stockholm. —2. Av förgyllt silver (fig 54). Rokokotyp med vridna åsar på fotens sluttande sarg samt runt, profilerat skaft med markerad nod. Hög cuppa med en våglinje invid brämet och sekundär inskrift: "Tilhörer Eskilstuna kyrka". Höjd 24,5 cm, skålens diameter 13 cm. Kalken tillverkades 1750 av guldsmeden Mattias Uthfall,³¹ delvis med användning av silver från en äldre kalk (inv 1803). Uthfalls mästarstämpel återfinns under foten på kalken medan däremot en tillhörande, slät paten av förgyllt silver helt saknar stämplarna. Till kalken hör dessutom en nytillverkad insats med snås, inköpt 1959 från guldsmedfirman C G Råström. —3. Av silver med sexkantig, profilerad fot och balusterformat skaft med nod i drivet arbete. Vid, klockformig cuppa, invändigt förgyllt. Höjd 25 cm, cuppens diameter 14 cm. Tillverkad av C G Hallberg år 1945. En tillhörande slät paten (diameter 16 cm) är utförd av samma firma år 1937. —4. Modern uppsättning bestående av kalk, paten och oblatask i enkla former. På kalkens fot inskriften: "AD GLORIAM DEI. ECCLESIAE FORENSIS IN USUM A.D. MCMLXVI.". Under foten en inskrift som

Fig 51. Barockpokal tillverkad i Nürnberg av okänd mästare. Skär:kt till Fors kyrka omkr 1700. Foto 1975.

Baroque goblet, made in Nürnberg by an unknown master. Presented to Fors Church c 1700.

omtalar att kalken skänkts av syskonen Persson, Lagersbergs säteri. Höjd 23 cm, skålens diameter 12 cm. Den tillhörande patenen saknar inskrift, medan oblatasken har samma latinska inskrift som kalken och upplysning om att den skänkts av samma givare år 1972. Patenens diameter 17,5 cm, oblataskens höjd 12 cm, diameter 11,5 cm. Samtliga föremål utförda 1966 av silversmed Anders Ericson, Kristianstad.

Oblatask (fig 55) av delvis förgyllt silver i form av ett rektangulärt skrin med lock i avsatser och krönt av ett kors med pålörd Kristusfigur. Skrinet har fötter i form av dekorativa voluter och på var och en av de lodräta sidorna ett rektangulärt, oförgyllt fält. Främre långsi-

dans fält är försett med graverad dekor i form av vapensköldarna Kåse och Stengavel, initialerna I K (=Ingeborg Kåse),³² "Anno 1668" samt (sekundärt) "Tilhörer Eskilstuna kyrka". I botten "23 lod" samt två otydliga stämplor, troligen Torshällas stadsstämpel och den där till 1671 verksamme Johan Cristopherssons mästärstämpel.³³ Skrinets mått: 10,5×8,5 cm, höjd utan korset 9 cm, med korset 14 cm.

Ciborium på rund fot och med rakt, kraftigt skaft. Lock med rund knopp, krönt av ett fristående kors. Längs lockets kant inskriften: "AD GLORIAM DEI. ECCLESIAE FORSENSIS IN USUM". Höjd inkl kors 24,5 cm, skålens diameter 11 cm. Enligt stämplor

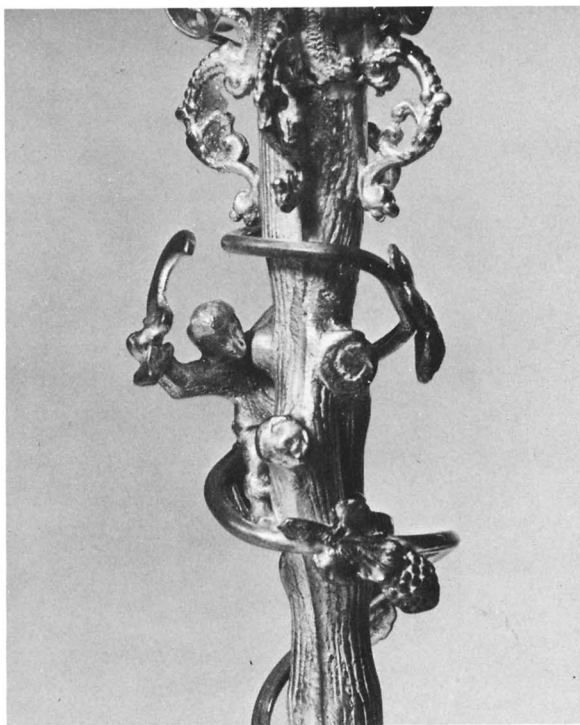

Fig 52. Detalj av pokalen, fig 51.

Detail of the goblet in figure 51.

utfört 1973 av silversmed Anders Ericson, Kristianstad. Skänkt av syskonen Persson, Lagersbergs säteri.

Vinkanna (fig 56) av silver med sparsam förgyllning. Pärönformad på rund, profilerad fot. Lock med enkel profilering och överst ett litet lamm med korsfana. Tumgrepp i form av ett blad. Kraftig grepe, nedåt avslutad i en sköld med inskriften "64 I." (=lod). På kannans liv, under snåsen, en graverad och förgylld kartusch med inskriften: "Till / Eskilstuna Kyrkia / Förährat / af / Margareta Tersera / Anno 1703". Kannans höjd 27 cm. Enligt stämplarna på brämet tillverkad år 1704 av guldsmeden Rudolf Wittkopf³⁴ i Stockholm.

Vinkanna (fig 57) av silver, pärönformad på rund, profilerad fot. Vid brämet en pålagd, profilerad list och under denna en graverad bladranka. Locket har dekor av dubbla bladstavar och kröns av ett liggande lamm med korsfana (fanan förgylld). På grepen förgylld, gjuten och pålörd dekor i senrenässansstil med motiv av människofigurer, maskaroner m m. På foten inskriften: "Eskilstuna Kjörika d. 1 Apr 1809" samt stämplarna enligt vilka kannan tillverkats av guldsmeden Eric Björkman³⁵ i Eskilstuna. I inv 1815 omtalas att församlingen låtit Björkman tillverka kannan av silver från flera äldre föremål: en vinkanna som vägde 87 lod (från denna har grepens dekor överflyttats), en olatask på 32 lod

och slutligen av silver från flera kasserade mässhakar. Kannans höjd 42,5 cm.

Vinkanna av silver, pärönformad. På foten vinranka i drivet och ciselerat arbete, på locket törnkrans och på grepen blad i samma teknik. Lockets kröns av ett lamm med korsfana. På foten årtal 1858 samt stämplarna enligt vilka kannan tillverkats av guldsmeden Bror Erik Skogsborg,³⁶ Eskilstuna. Kannans höjd 42 cm.

Vinkanna av tenn, pärönformad med enkla profiler på fot och lock. Locket kröns av ett lamm. På grepen dekor av fyra parallella bårder med korsblommor. På foten några mycket nötta stämplarna, dels Eskilstunamästaren Gustaf Frederic Wigholms, dels hans efterträdare Eric Almqvists.³⁷ Inköpt 1839 (inv) då Almqvist arbetade som gesäll hos Wigholm.

Skänkkanna (fig 58) av tenn, konisk med svagt insvängda sidor och profilerad snås. På locket graverat: "I H S / 1-6-7-6". På tumgreppet en maskaron. Höjd 23 cm. Enligt stämplarna på grepen tillverkad av kanngjutaren Nils Michelsson³⁸ i Stockholm.

Sockenbudstyg: 1. Av silver, bestående av kalk, paten och vinflaska (fig 59). Kalken har rund, profilerad fot och balusterformat, profilerat skaft. I foten finns ett utrymme för oblater. Den invändigt förgyllda cuppan har ingraverat: "Tilhörer Eskilstuna Kyrka" Höjd 14,5 cm, cuppens diameter 7 cm. Patenen är slät med förgylld översida. I botten ingraverat: "Eskilstuna Kyrka". Diameter 8,5 cm. Kalken och patenen saknar stämplarna. Vinflaskan har upp och nedvänd pärönform och i botten stämplarna enligt vilka den tillverkats av Mattias Uthfall år 1759. På sidan står: "E. K.". Höjd 8 cm. —2. Av silver, bestående av kalk, paten och vinflaska. Kalken har rund fot med enkel profilering och skaftet indelat i ett rakt nedre och ett insvängt övre parti. Cuppan är invändigt förgylld och har inskriften: "Tillhör Eskilstuna Kyrka". I foten ett utrymme för oblater. Höjd 11 cm, cuppens diameter 6 cm. Patenen har förgylld översida. I botten står: "E. K.". Diameter 7 cm. Vinflaskan har upp och nedvänd pärönform och samma inskrift som kalken. Höjd 7,5 cm. Samtliga föremål är stämplade av Eric Björkman, kalken och patenen år 1800, vinflaskan år 1816. —3. Av silver, tillverkat till likhet med föregående. Stämplat av Eric Björkman år 1814. Vinflaskans propp saknas.

Sked av förgyllt silver. Längd 15 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Mattias Uthfall år 1755 och anskaffad som tillbehör till den av Uthfall fem år tidigare utförda kalken (inv 1803).

100 st särkalkar av silver. Enkel form med invändigt förgylld cuppa. Tillverkade av firma Oscar L Olausson i Stockholm år 1959 och inköpta samma år. Höjd 9,5 cm.

Fig 53. Kalk och nytillverkad paten av förgyllt silver, skänkta 1946. Kalken är ett svenskt 1500-talsarbete från okänd kyrka. Foto 1975.

Silver-gilt chalice and new paten, donated in 1946. The chalice is Swedish 16th century work from an unknown church.

Fig 54. Kalk och paten av förgyllt silver, tillverkade i Eskilstuna av Mattias Uthfall år 1750. Foto 1975.

Silver-gilt chalice and paten, made in Eskilstuna by Mattias Uthfall in 1750.

Fig 55. Oblatask av delvis förgyllt silver, skänkt av Ingeborg Kåse år 1668. Sannolikt tillverkad av guldsmeden Johan Cristophersson i Torshälla. Foto 1975.

Bread-box, partly silver-gilt, presented by Ingeborg Kåse in 1668. Probably by Johan Christophersson, a goldsmith from Torshälla.

Fig 56. Vinkanna av silver enligt inskrift skänkt 1703. Tillverkad i Stockholm av Rudolf Wittkopf år 1704. Foto 1975.

Silver flagon, donated, according to an inscription, in 1703. Made in Stockholm by Rudolf Wittkopf in 1704.

Fig 57. Vinkanna av silver, tillverkad i Eskilstuna år 1809 av Eric Björkman. Foto 1975.

Silver flagon, made in Eskilstuna in 1809 by Eric Björkman.

Fig 58. Skänkkanna av tenn med årtalet 1676. Tillverkad i Stockholm av kanngjutaren Nils Michelsson, verksam till 1648. Foto 1975.

Pewter jug dated 1676. Made in Stockholm by Nils Michelsson of Stockholm, active until 1648.

Fig 59. Sockenbudstyg av silver, tillverkat i Eskilstuna år 1759 av Mattias Uthfall. Foto 1976.

Viaticum communion vessels, made in Eskilstuna in 1759 by Mattias Uthfall.

Fig 60. Brudkrona av delvis förgyllt silver, "omgjord" av Mattias Uthfall i Eskilstuna år 1753. Foto 1976.

Bridal crown, partly silver-gilt, "re-modelled" by Mattias Uthfall in Eskilstuna in 1753.

Brudkronor

1. Av förgyllt silver (fig 60) med fem höga och fem låga ståndare i gjutet, genombrutet akantusmönster. De höga ståndarna når upp till övre kronringen, vid vilken de är fästade med en silvertråd, som löper genom två hål i ringen. Ståndarna är i övrigt dekorerade med små hängande löv samt fastskruvade silvertrådsrosetter i oförgyllt silver. Nedre kronringen kantas upptill och nedtill av en våglinje och är mellan dessa prydd av fastskruvade ornament i oförgyllt silver; vartannat i filigran med en rosenstenslipad, folierad bergkristall i mitten, vartannat en silvertrådsrosett med en fyrkant i mitten. Den profilerade, övre kronringen har mellan ståndarna gjutna och pålödda, bevingade änglahuvuden från vilka hänger löv. Höjd 9 cm, övre diameter 14,5 cm, nedre diameter 9 cm. – Kronan saknar stämpel. Enligt räk inköptes en brudkrona på auktion den 15 maj 1753 och "omgjordes" samma år av Mattias Uth-

Fig 61. Brudkrona av silver med facettslipade stenar. Skänkt 1938. Foto 1976.

Silver bridal crown, with faceted stones. Donated in 1938.

Fig 62. Brudkrona av guld, skänkt 1950. Utförd av Ture Jerkeman, Stockholm. Foto 1976.

Gold bridal crown, donated in 1950. Made by Ture Jerkeman, Stockholm.

fall, som erhöill 63 daler kmt för arbetet. Kronans nuvarande utseende motsäger inte att den i sin helhet kan vara tillverkad vid 1700-talets mitt. Arvodets storlek tyder snarast på att "omgjordes" skall uppfattas som en reparation men den på auktionen inköpta kronan har i så fall inte varit äldre än från förra delen av 1700-talet.³⁹ —2. Av silver (fig 61) med tredelad kronring av parallella tenar, samt tolv ståndare. Ståndarna och kronringens översta ten täcks av små facettslipade glasstenar (bergkristaller?) i slutan fattning. Ståndarna kröns av större, facettslipade och folierade stenar i kloffattning. Höjd 5 cm, övre diameter 11 cm, nedre diameter 8 cm. Enligt inskrift på kronringens nedersta ten skänkt 1938 av Ulla och Knut Lensing. Importstämpel. —3. Av guld (fig 62) med sju ståndare i stiliserad trädform med olika symboliska motiv i genombrutet tråd- och gjutarbete: man och kvinna, kyrka, fåglar, sol, blommande växter m m. Kronan är glest besatt med pärlor och olivfärgade stenar. Höjd 8 cm, övre diameter 8 cm, nedre diameter 6 cm. Enligt stämplarna utförd av Ture Jerkeman, Stockholm år 1950 och enligt inskrift på kronringen skänkt samma år av Hilda och Ester Björilin. Till kronan hör två st nålar.

Försvunna nattvardskärl

Kyrkans äldsta bevarade inventarieförteckning, från 1603, upptar en kalk med paten, en sockenbudskalk med paten samt en "Sölffkanna föräkrat af S. M. Hans i Hyndewadh". Vantmakaren Hans Leffler⁴⁰ arrenderade under senare delen av 1500-talet tullkvarnen vid Hyndevad i Fors socken och är uppenbarligen den som skänkt kannan. I inv 1701 uppges också att kyrkan ägde en vinkanna "med namnen Hans Lefler och Anna Kieff på sijdan". Tillkommit hade då en silverkanna på 87 lod med bokstäverna C P (kannan fanns kvar till år 1800, se ovan) samt en kalk "förgylt innan och uthan med namnet Lars Häggher, Item förgylt pateen dertill". Förutom den av Ingeborg Käse skänkta oblatasken nämns 1701 också en annan, med I H S på locket. Den sistnämnda vägde 25 lod och den av Häger skänkta kalken och patenen tillsammans 36 lod (inv 1709).

På 1740-talet fick Fors kyrka överta ett antal inventarier från kyrksalen i Rademacherska gården (se inledningen), däribland en kalk som vägde 19 lod och en oblatask på 13 lod. 1746 beslöt kyrkorådet att av de två äldre kalkarna låta göra en ny (vilket skedde år 1750) och 1758 bestämde man sig för att också göra om sockenbudstygen (utom det år 1603 nämnda sockenbudstyget användes kalken från manufakturkyrkan för sockenbud). Nya sockenbudskalkar, den ena ännu bevarad, tillverkades året därpå av guldsmeden Mattias Uthfall (räk).

Ljusredskap

Medeltida ljuskrona (fig 63) av smidesjärn med tre genombrutna ringband, förenade av lodräta järnband med pånitade kors. På de två översta ringbanden dekor av stora uppåtvända liljor och hängen i form av mindre liljor. Höjd 109 cm, största diameter 46 cm. Sannolikt 1300-talet.

Ljuskronor av mässing (samtliga monterade med elektriskt ljus): 1. Med åtta ljusarmar i en krans. Mellan ljusarmarna prydnadsarmar, krönta av kraftiga kulor. Runda droppskålar. Mycket kraftig, rikt profilerad stam med klot. Skaftet kröns av åtta små prydnadsarmar; krönfigur saknas. Höjd 65 cm. Tidig 1600-talstyp, förmodligen den krona som enl inv köptes 1603 för 200 daler kmt. Hänger i koret åt norr. —2. Med sex ljusarmar i en krans samt tolv små prydnadsarmar med en stiliserad mansprofil. Runda droppskålar. Profilerat skaft med godronerat klot. Krönfigur i form av ett sittande lejon. Höjd 65 cm. 1700-talstyp, sannolikt den krona som skänktes av brukspatron Fr. Rothoff⁴¹ år 1743 (kr prot 1746). I koret åt söder. —3. Med tjugofyra ljusarmar i tre kransar och tjugofyra prydnadsarmar

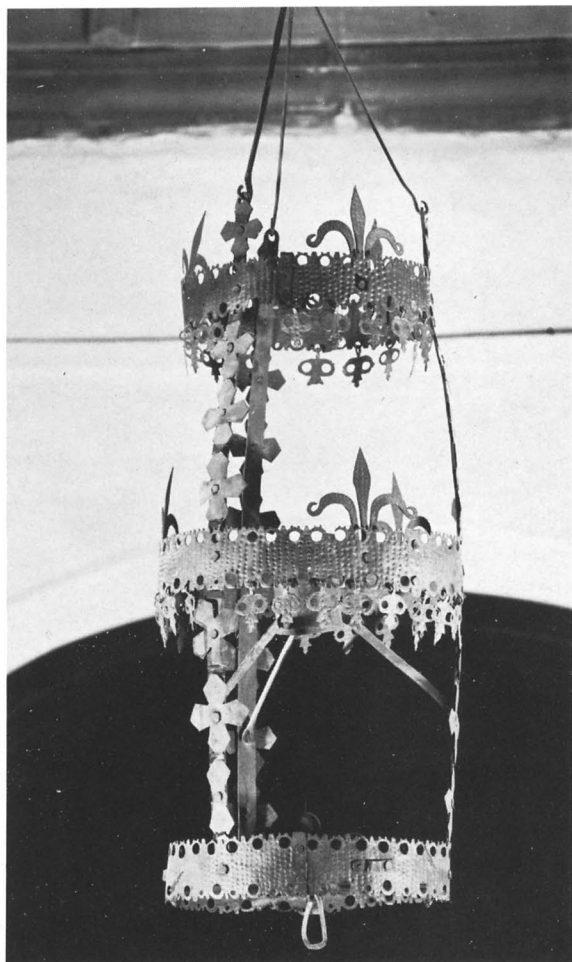

Fig 63. Medeltida ljuskrona av smidesjärn i tornrummet. Sannolikt 1300-talet. Foto 1975.

Wrought-iron medieval chandelier, in the tower room. Probably 14th century.

i tre kransar (fig 64). Bladformade droppskålar. Prydnadsarmarna avslutas med reflexornament i form av blommor. På skaftets klot läses: "Hr Johan Lohe⁴² och Dhes K^r Hustru F^r Anna Blum Förährt Denne Lius-Crona d 24 Junij / A^o 1699". Skaftet kröns av en mansfigur. Höjd 170 cm. I korsmittens sydöstra del. —4. Med sexton ljusarmar i två kransar och sexton prydnadsarmar i två kransar. Den övre kransens prydnadsarmar har mansprofiler. Musselformade droppskålar. Profilerat skaft med klot och, som krönfigur, en dubbelörn. Höjd 100 cm. Sen 1600-talstyp. I långhusets västra del på södra sidan. —5. Med sexton ljusarmar i två kransar: ljusarmarnas nedre del har en mansprofil. I övre kransen små prydnadsarmar mellan ljusarmarna.

Runda droppskålar. Profilerat skaft med klot och, som krönfigur, en dubbelörn. Höjd 100 cm. 1600-talstyp. —6. För elektriskt ljus med åtta ljusarmar och åtta prydnadsarmar. Enligt stämpel tillverkad av V Fongs gelbgjuteri, Gränna. Höjd 70 cm. Skänkt 1961 av läroverksadjunkt E Lindahl med fru. I sakristian.

Krona av glas (fig 65) med sex ljusarmar av mässing. Ljusarmarna sammanbundna av en ring av mässing, från vilken hänger girlander av glasprismor. I övrigt förekommer prismor i form av eklöv, druvklasar, pyramider, rosetter m m. Höjd 65 cm. 1700-talet. Monterad för elektriskt ljus. I Loheska gravkoret, tidigare i gravkapellet på kyrkogården.

Tio st moderna mässingsarmaturer för vardera trettio två elektriska ljus. Upphängda på olika platser i kyrkorummet som komplettering till de äldre ljuskronorna. Armaturerna är ritade av arkitekt Rolf Bergh och tillkom vid restaureringen 1972. Höjd 115 cm. På väggarna uppsattes vid samma tillfälle lampetter för två elektriska ljus i anslutande utformning.

Ljusplåt (fig 66) i försilvrad mässing med driven och ciselerad dekor av blad, blommor och fåglar, omgivan-

Fig 64. Ljuskrona (3), skänkt 1696 av brukspatronen Johan Lohe och hans hustru. Foto 1975.

Chandelier (3), presented in 1696 by Johan Lohe and his wife.

Fig 65. Ljuskrona av glas
i det Loheska gravkoret.
1700-talet. Foto 1975.

*Glass chandelier in the
Lohe burial chapel, 18th
century.*

de en kartusch med monogrammet CVENB. Höjd 75 cm. 1700-talet. Uppsatt i sakristian på östra väggen.

Appliker, två st av förgylld brons. Empiretyp med flammande urna och nedåt avslutad av ett gumshuvud. Höjd 30 cm. I sakristian.

Ljusstakar: —1. Två st av silver, barocktyp med driven och ciselerad dekor av bladrankor och blommor (fig 67). Nämnas tidigast i inv 1701, och då som "gifne av Welb: Jungfru Greta Uttermark".⁴⁹ Höjd 28,5 cm. Stakarna, som är tillverkade av ovanligt tunn silverplåt, renoverades år 1972 av Tord Alvholt, Råby-Rekarne. —2. Fyra st av silver, barocktyp med driven och ciselerad dekor av bladrankor och blommor (fig 68). Tillverkade av Guldsmedsaktiebolaget i Stockholm och enligt inskrifter skänkta år 1938 av direktör och fru Albin Johansson, grosshandlare C W och fru Matilda Johansson samt direktör C E och fru Margare-

ta Johansson. Höjd 37 cm. —3. Två st av silver med sexpassformig fot och kort skaft. Enligt inskrift skänkta av komminister C J F Berggren vid Fors kyrkas återinvigning 1938. Tillverkade samma år av ateljé Borgila. Höjd 14 cm. —4. Av silver, trearmad med profilerad fot och balusterformat skaft. Enligt inskrift skänkt till kyrkans återinvigning 25/12 1972. Höjd 25 cm. —5. Två st höga altargestakar av försilvrad kopparplåt i yppig, italiensk barockstil (fig 69). Enligt inskrift skänkta av Anna Öberg, född Frisell, år 1938 till minne av direktör Albert Öberg. Höjd 80 cm. —6. Av mäsing, trearmad av renässanstyp (fig 70). Höjd 35 cm. Sannolikt samma stake som omnämns i inv 1603. —7. Av mäsing, tvåarmad. 1600-talstyp. Höjd 28,5 cm. —8. Golvstake av smidesjärn för ett stort mittljus omgivet av en krans av mindre ljus. Skaftet i form av ett Kristusmonogram. Höjd 175 cm.

Fig 66. Ljusplåt av försilvrad mässing med driven dekor. 1700-talet. Foto i ATA.

Silver-plated brass sconce with chased decoration. 18th century.

Fig 68. Altarstake av försilvrad kopparplåt i italiensk barockstil. Skänkt 1938. Foto 1976.

Silver-plated copper altar candlestick in Italian Baroque style; presented in 1938.

Fig 67. Ljusstake av silver, skänkt 1701. Foto 1975.

Silver candlestick, presented in 1701.

Fig 69. Ljusstake av mässing, omkr 1600. Foto 1975.

Brass candlestick, c 1600.

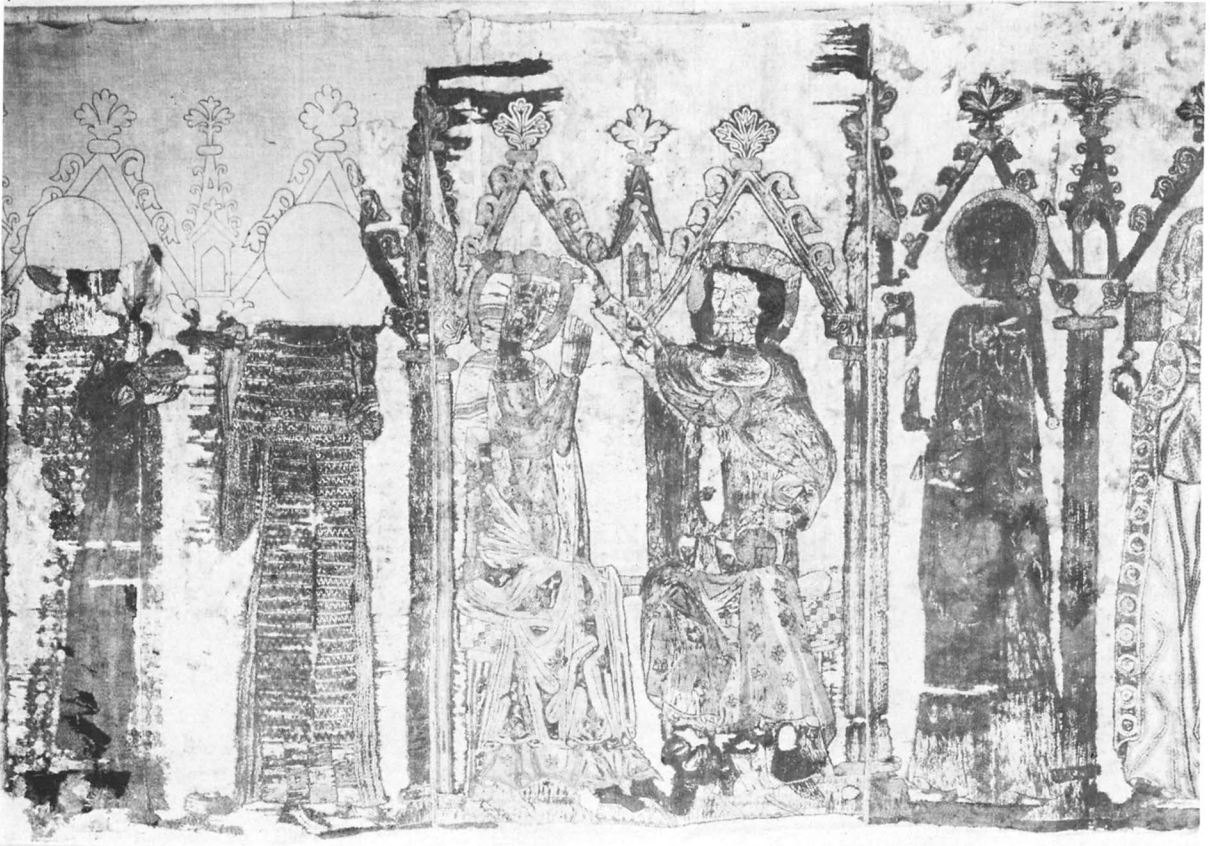

Fig 70. Medeltida antependium (1) med en broderad framställning av Marie kröning. Nordtyskt (?) arbete från början av 1300-talet. Foto i ATA.

Medieval antependium (1) with an embroidered representation of the Coronation of the Virgin. N German (?) work dating from the early 14th century.

Antependier

1. Av ursprungligen karmosinröd (kinesisk?) sidendamast med mönster av små palmetter (fig 72).⁴³ Damasten är lagd på ett underlag av vit lärft och är numera helt bortsliten på delar av antependiet. Figural framställning, broderad i schattersöm med silke, guld och silver (fig 70). Under en spetsbågig arkad syns sex figurer. I mitten kröner Kristus Maria till himmelrikets drottning (fig 71); båda sitter på en gemensam bänk med dyna; Kristus stöder världsklotet mot sitt vänstra knä. Kröningsscenen flankeras av två änglar, bärande tända ljus. Längst ut åt sidorna står två helgon; t h Petrus med nyckel, t v ett endast fragmentariskt bevarat skägglost helgon med en skål, möjligen evangelisten Johannes. Nuvarande bredd 150 cm (antependiet har ursprungligen varit bredare), höjd 103 cm. – Nordtyskt (?) arbete från början av 1300-talet. Antependiet härstammar säkerligen från johanniterklostret och bör i

så fall ha tillhört de inventarier som under hertig Karls tid flyttades från klostret till Fors kyrka (se nedan s 85). Har antependiet tillhört klostret, motiveras också evangelisten Johannes' uppträdande bland broderierna. Johanniterordens skyddspatron var visserligen Johannes döparen men orden ägnade också evangelisten Johannes en livlig dyrkan. — 2. Antependium (fig 73) av vit, kinesisk sidendamast med glest damastmönster av blommor och rika, mångfärgade broderier i applikation, silke och metall. Applikationerna är utförda i siden, sammet, guld- och silverband, sidenband, silkessnodder, spetsar (både guipurespets och knypplad spets), pärlor, metallfrans samt i målat pergament, som i de figurala scenerna har använts för nakna kroppsdelar.

Antependiet är tillverkat av en profan duk, som sönderklippts och omändrats. Duken har bestått av ett rektangulärt mittfält med de ursprungliga måtten

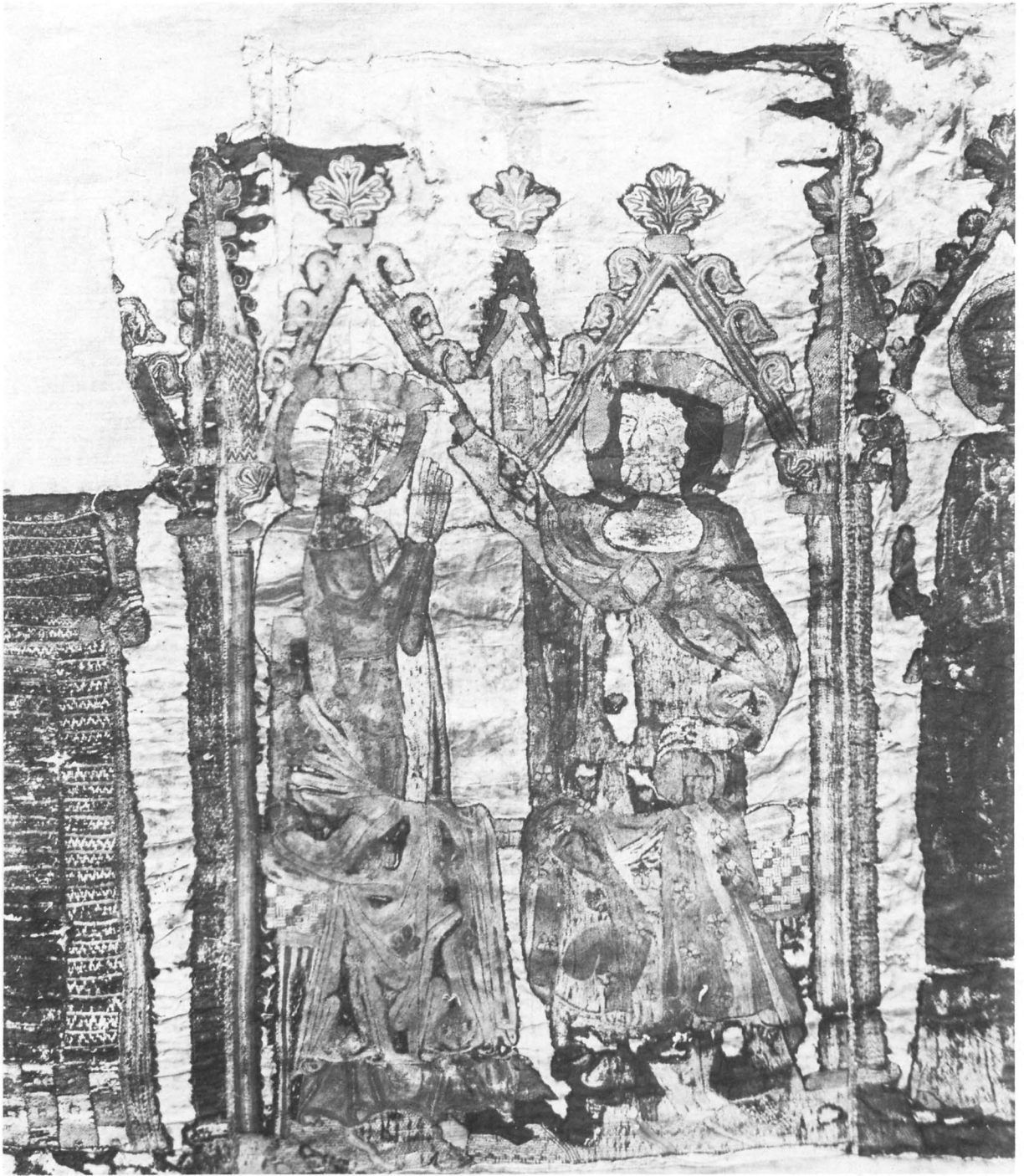

Fig 71. Kristus kröner Maria till himmelrikets drottning. Mittpartiet av antependiet, fig 70. Foto i ATA.
Christ Crowning Mary Queen of Heaven. The centre part of the antependium in figure 70.

Fig 72. Detalj av bottenytet i antependiet, fig 70. Ursprungligen karmosinröd sidendamast, mönstrad med palmetter. Foto i ATA.

Detail of the cloth in the antependium shown in figure 70. Originally crimson silk damask, with a pattern of palmettes.

176×123 cm och längs alla sidor rikt broderade, 30 cm breda bårder, skilda från mittfältet av smala metallband. Centralt på mittfältet en figurscen (fig 74), inramad av ornament i Bérainstil. En ung man på en tron, under en baldakin, mottar en man och en kvinna, som knäböjer. I bakgrunden en kvinna med en fågel. I mittfältets fyra hörn har funnits personifikationer av årstiderna i form av sittande kvinnor under tältliknande baldakiner. Då duken omändrats till antependium har ett 24,5 cm brett stycke av mittfältets ena långsida klippts bort, delats och sytts fast intill det kvarvarande stycket av vardera kortsidan så att årstidsbilderna blivit placerade intill varandra i två par. Till vänster syns Våren (med inskrift: LE PRINTEM), bärande blommor samt Vintern (L'HIUER), värmande sig vid en eld. Till höger Hösten (L'ATOMNE), som klämmer saften ur en druva och Sommaren (L'ETE) med ax och skära (fig 1).

Också de bårder som från början inramat mittfältet har delvis flyttats om. Ena långsidans bård är kvar på ursprunglig plats medan den andra delats och flyttats

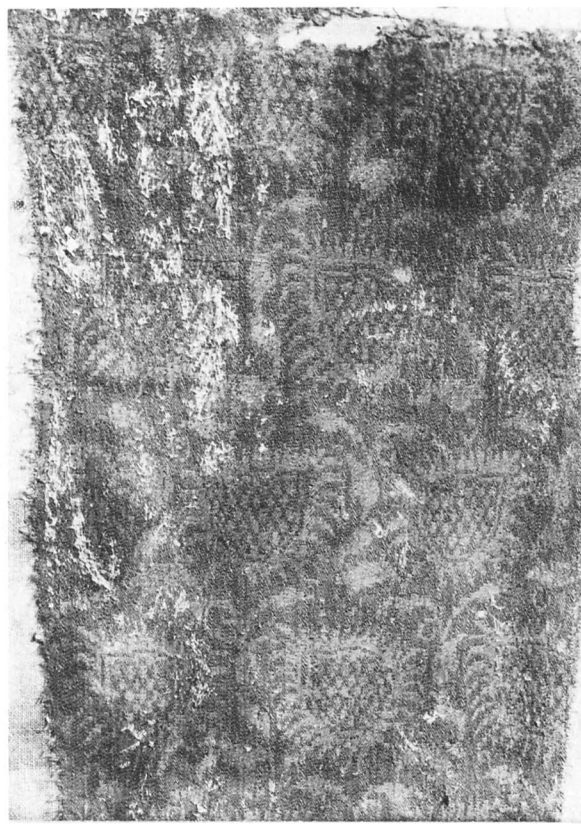

Fig 73. Antependium (2) av vit sidendamast med broderier i applikation, silke och metall. Antependiet tillverkat av en profan duk, som sönderklippts och omändrats. Sannolikt kinesiskt arbete från omkr 1700, broderat efter europeisk förlaga. Foto i ATA.

Antependium (2) with appliqué and silk and metal embroidery. The antependium is made from a profane cloth, which has been cut into pieces and re-arranged. Probably Chinese work c 1700, embroidered according to a European pattern.

Fig 74. Detalj av antependiet, fig 73. Mittpartiet. Foto G Hildebrand 1975.

Detail of the antependium in figure 73. The centre part.

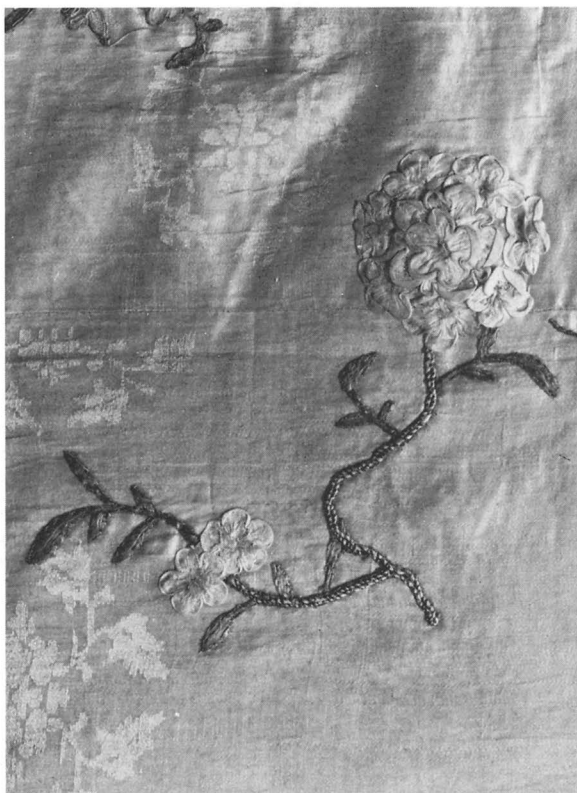

Fig 75. Detalj av antependiet, fig 73. Foto G Hildebrand 1975.

Detail of the antependium in figure 73.

till kortsidorna. Långsidornas bårder har huvudsakligen figurala broderier medan kortsidornas ursprungliga bårder haft motiv av blomsterurnor och endast i mindre utsträckning kommit till användning i antependiet. Ett stycke av de sistnämnda har använts som komplettering av nederkantens figurala bård; av ett annat stycke har sytts en bokdyna (nr 1, fig 98). Som antependiet nu är komponerat framställs i bården: (vänstra kortsidan) 1. En ung man (kines?) i vid rock och hög mössa sitter vid ett bord under en arkad, på vilken står ett parasoll. Bredvid honom en papegoja på en stång och en fjärl, flygande förbi en palm. 2. Rikt utformad blomsterurna. 3. En sittande lantman spelar på en säckpipa. Till vänster om honom en fågel i ett träd. (nedre långsidan) 4. Blomsterurna. 5. En ung kvinna står på en vagn med en blomma i sin ena och ett klot i sin andra hand (fig 77). 6. En kvinna förvandlas till ett träd; därbredvid en kvinna, bärande ett barn, samt en gubbe, inträdande i ett rosensmyckat tempel, i vilket brinner en eld på ett altare (fig 76). 7. Blomsterurna. 8. En lagerkrönt man under ett träd. Bredvid honom en fjärl. 9. Blomsterurna. (högra kortsidan) 10. En krönt ung man (kines?) och en kvinna på en vagn, som dras av en påfågel. Över figurerna ett parasoll (fig 79). I bakgrunden en annan påfågel och till höger ett träd. 11. Blomsterurna. 12. Kvinna i hög, svart hatt bär en fruktkorg.

Antependiet är kantat med en 5,5 cm bred, senare tillkommen frans av gult silke. Foder av gul taft. Nuvarande bredd 284 cm, största höjd 112 cm. Antependiet

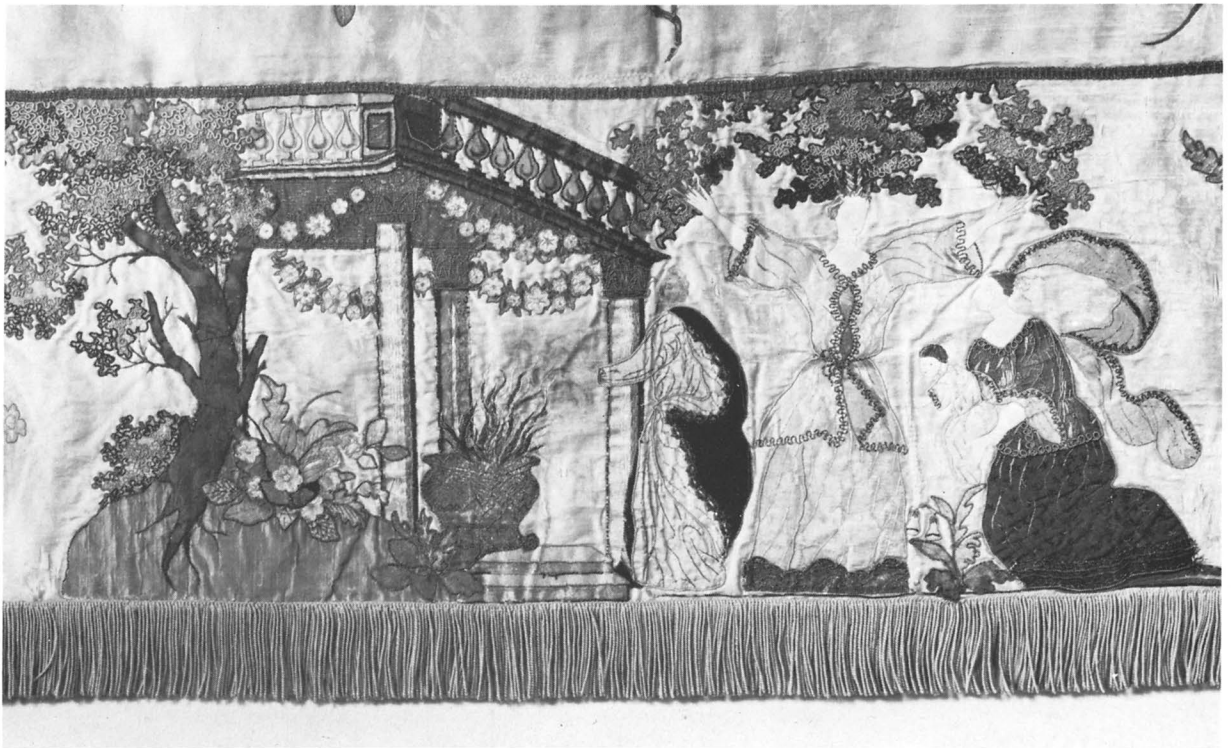

Fig 76. Detalj av antependiet, fig 73. Nedre långsidans bård, motiv nr 6. Foto G Hildebrand 1975.

Detail of the antependium in figure 73. The lower border of the long side, subject no 6.

förvaras i Torekällbergets museum, Södertälje. – Sannolikt kinesiskt arbete från 1700-talets början efter europeisk – säkerligen fransk – förlaga. När det synnerligen intressanta och praktfulla antependiet kommit till Fors kyrka är inte fullt klart. I ett komplement till inv 1832 omtalas "ett Antependium af Siden, gifvet år 1835 af Fru Doctorinnan Vallqvist" samt "en Altar-Dyna med gula fransar, gifven af D^o Fru". Sammanställningen av antependiet och bokdynan samt uppgiften om den gula fransen gör det sannolikt att anteckningen avser det ovan beskrivna antependiet och den av samma duk tillverkade bokdynan. I 1700-talets inventarieförteckningar nämns inte något antependium som kan identifieras med det beskrivna.

—3. Av diagonalrutad sidendamast. Damasten i två färger – vitt resp blekgult – med samma mönster. Dekoration i form av applikationsbroderier i siden och silkebroderi samt guld- och silverbroderi i relief. Broderierna har en enhetlig färgskala i gula och grå nyanser. Överst en bevingad krona och en rundel med flammor, ett kors samt bokstäverna IHS. På antependiets

mitt en stor kartusch, sammansatt av vinranka, liljor och sädesax. I kartuschen läses: "VAR TROGEN INTILL DÖDEN OCH JAG SKALL GIVA DIG LIVETS KRONA" Upp 2:10). Under kartuschen en snäcka och på ömse sidor kolonnliknande palmer, omslingrade av vinranka. Signerat Libraria O L (=Ove Leijonhufvud).⁴⁴ Mått: 108×315 cm. Skänkt av i Fors kyrka konfirmerade i samband med kyrkans återinvigning 1938. —4. Av blekgul diagonalrutad sidendamast (samma som i nr 3). Mitt på en applicerad fyrkant med hjortar, broderade i schattérsöm, samt applikation i gobelängteknik (fig 80). Inskrift: "SÅSOM HJORTEN TRÄNGTAR TILL VATTENBÄCKAR, SÅ O GUD TRÄNGTAR MIN SJÄL TILL DIG" (Ps 42:2). Signerat Libraria M G (=Märta Gahn).⁴⁵ Mått: 109×225 cm. Skänkt i samband med kyrkans återinvigning 1938. —5. Av svart diagonalmönstrad sidendamast. På mitten schattérsömsbroderi i silke i grå och blå nyanser. Bevingat änglahuvud under stjärna, flankerat av palmkvistar och bokstäverna INRI. Broderiet är utfört med silverkonturer. Mått: 110×325 cm. Skänkt 1938 av Ester och Hilda Björlin. —6. Av grönt

Fig 77. Detalj av antependiet, fig 73. Nedre långsidans bård, motiv nr 5. Foto G Hildebrand 1975.

Detail of the antependium in figure 73. The lower border of the long side, subject no 5.

Fig 78. Detalj av antependiet, fig 73. Vänstra sidopartiet. Foto G Hildebrand 1975.

Detail of the antependium in figure 73. Left short side.

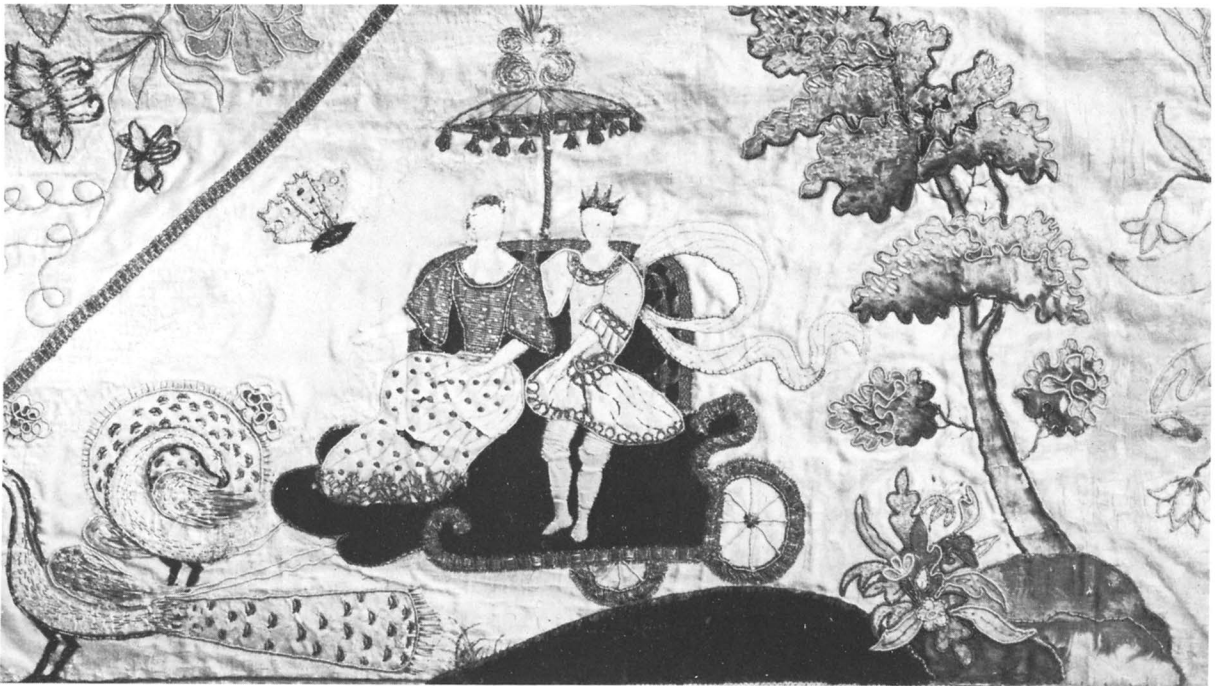

Fig 79. Detalj av antependiet, fig 73. Högra kortsidans bård, motiv nr 10. Foto G Hildebrand 1975.

Detail of the antependium in figure 73. The border of the right short section, subject no 10.

smalrandat linne. På mitten schattérsömsbroderi i flerfärgat silke. Kors med, i korsmitten, en stiliserad ros. På korsstammens nedre del korslagda blomkvistar. Signerat Libraria 1938 MG (=Märta Gahn). Mått: 106×310 cm. Skänkt av i Fors kyrka under åren 1857–1937 konfirmerade, i samband med kyrkans återinvigning 1938. —7. Av violett sidendamast. Stora mönster av kors, hjortar samt kronor inom kvistar. Mitt på kalk och kvistar i broderi av applicerade band samt guld och silke. Signerat Libraria B.S.P. (=Berta Svensson Piehl) 1942. Mått: 108×320 cm. Inköpt 1942 av gåvomedel ur Dahlinska fonden. —8. Altarbrun med tillhörande underantependium. Altarbrunet är utfört i gobeläng med rundlar mot mörkt gråbrun botten. I rundlarna geometriska och stiliserat figurala kompositioner. Signerat Libraria ALOK (=Anna-Lisa Odelkvist Kruse). Underantependiet är av vågmönstrad oblekt linnedamast. Mått: 108×325 cm. Altarbrunets höjd 20 cm. Föremålen skänkta av direktör Gunnar Wilöf, Sundsvall, år 1964. —9. Av blått sidan. Mitt på broderi av flerfärgat silke och applicerade guldband. T v fiskar, i mitten kalk, t h bröd. Signerat Libraria M.S.A. (=Märta Swartling-Andersson) 1966. Mått: 110×320 cm. Skänkt 1966 av läroverksad-

junkt Emil Lindahl med fru. —10. Av röd sidendamast i ruttmönster. Ingen dekor. Tillverkat av Libraria. Mått: 110×320 cm. Skänkt 1966 av Fors konfirmandförbund.

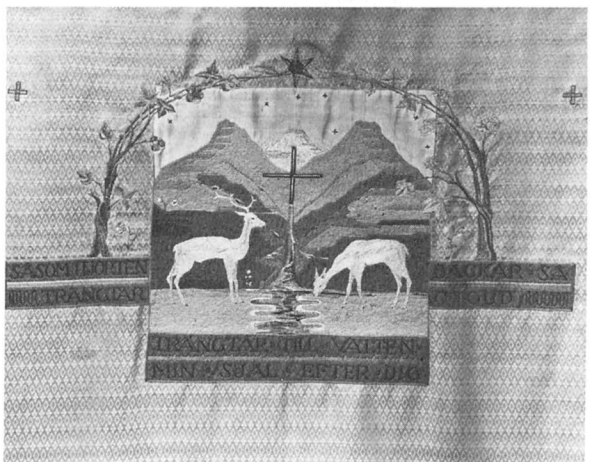

Fig 80. Antependium (4) skänkt 1938. Komponerat av Märta Gahn. Foto 1975.

Antependium (4) presented in 1938. Designed by Märta Gahn.

Mässhakar

1. Av stormönstrad röd sidendamast i s k kontinental modell (fig 81). Damastmönstret är uppbyggt av stora palmetter, flikade blad och blommor. Som enda dekor har använts nu gula, ursprungligen röda, 2 cm breda sidenband med udd. Banden har ett mönster av guldstjärnor. Framsidan har en korsformig besättning av sådana band och runt halsringningen löper två band på 2 resp 7,5 cm avstånd från ringningen. Runt ytterkanterna löper ett avvikande, 1,5 cm brett band med röd varp och nu mörknat guldinslag. Inslaget är i ena kanten utdraget till öglor kring en snodd. I bandets andra kant ett viggmönster. Mässhaken kan dateras till 1600-talet och nämns första gången i inv 1701. Den konserverades av riksantikvarieämbetets textilkonservering 1969 (4976/1969). Höjd 125 cm. —2. Av grågrönt ripsiden med silverränder (fig 82). Dekor av silverpassement, dels som kors på ryggsidan, dels längs mässhakens kanter. Passementen består av sammanfogade

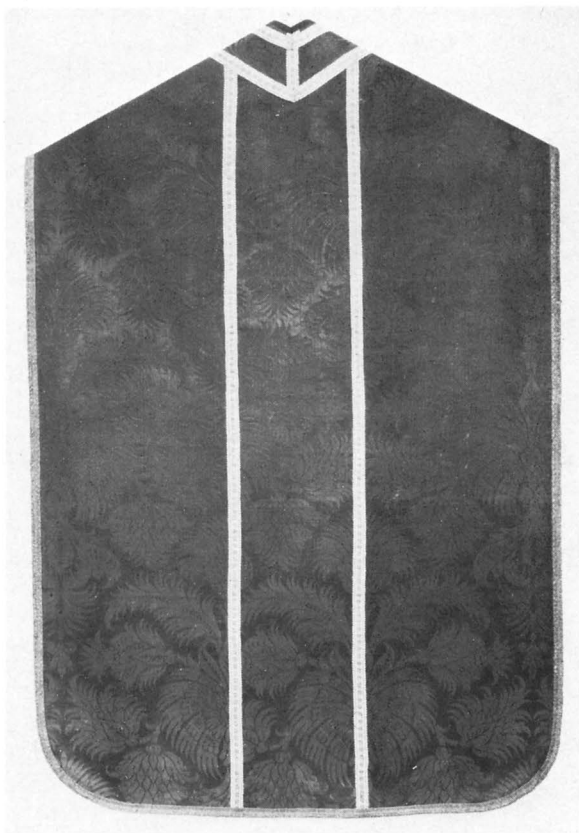

Fig 81. Mässhake (1) av röd sidendamast. 1600-talet. Foto i ATA.

Chasuble (1), red silk damask, 17th century.

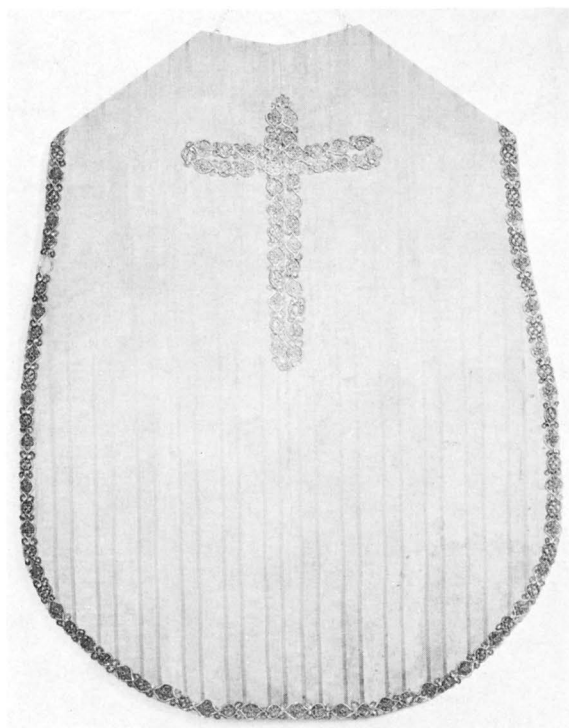

Fig 82. Mässhake (2) av grågrönt ripsiden med silverränder. Tyget från slutet av 1600-talet, men mässhaken sydd på 1700-talet. Foto i ATA.

Chasuble (2) of greenish-grey silk rep with silver stripes. The cloth was made at the end of the 17th century, but the chasuble was made in the 18th century.

spetsovaler, i varannan spetsoval en blomma och i varannan ett rutnät. Mässhaken ingick bland de inventarier som på 1740-talet övertogs från smedernas kyrka i Rademacherska gården. Tyget kan dateras till slutet av 1600-talet. Höjd 120 cm. Konserverad av riksantikvarieämbetets textilkonservering 1969 (4977/1969). —3. Av svart sammet med silvergaloner. På ryggsidan kors samt årtalet 1800, på framsidan strålsol. Höjd 125 cm. Förvaras på församlingshemmets vind. —4. Av svart sammet med silvergaloner. På ryggsidan kors av silvergaloner på en kulle i reliefbroderi samt årtalet 1805. Framsidan har en strålsol. Höjd 127 cm. Förvaras på församlingshemmets vind. —5–6. Av svart sammet med dekor av silvergaloner och reliefbroderi i silver. På framsidan sol med Gudsöga, på ryggsidan ett kors, stående på en kulle. Båda mässhakarna anskaffades 1859. Höjd 116 cm. —7–8. Av röd sammet med dekor av guldbroderi i relief samt kraftiga guldgaloner (fig 83). På framsidan sol med Gudsöga, på ryg-

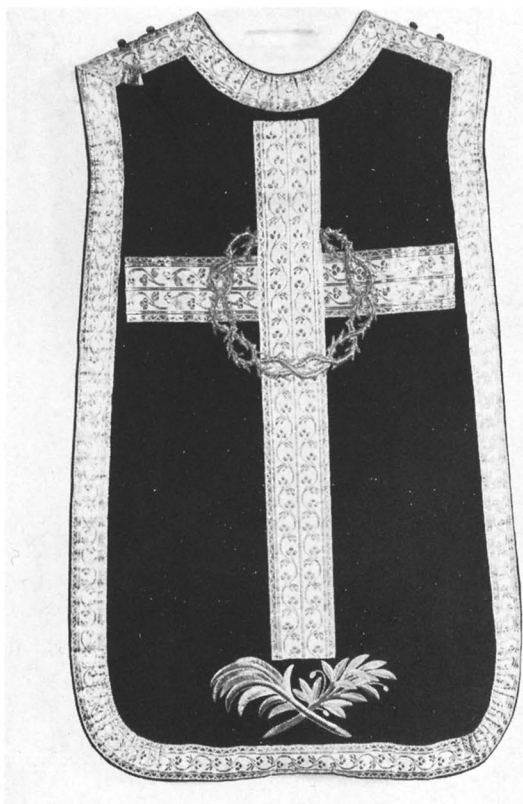

Fig 83. Mässhake (7) av röd sammet med guldgaloner. Från år 1900. Foto 1975.

Chasuble (7), red velvet with gold braid, dating from the year 1900.

sidan kors med törnkrans och, längst ned, korslagda oliv- och palmkvistar. Båda mässhakarna är försedda med årtalet 1900, broderat på fodret invid halsringningen. Höjd 124 cm. —9. Av rött, randat linne med inslag av metalltråd (fig 84). Mässhaken är dekorerad med rika broderier. Motiv på framsidan är en sol, utförd i guldbroderi i relief och dessutom dekorerad med broderi i mångfärgat silke: änglar samt inskriften "KÄRLEKEN UPPHÖR ALDRIG", omgiven av molnornament i medeltida stil. Ryggsidans dekor är utförd i medeltida komposition med ett stort applicerat kors med reliefbroderi i guld och figurala, yttäckande broderier i mångfärgat silke. Figurbroderierna är utförda i schattërsöm mot guldgrund. Överst syns jungfru Maria med barnet (fig 85) och därunder scener ur S Eskils liv (fig 86). Mässhaken är signerad Libraria 1936 BGG (=Bror Geijer Göthe).⁴⁶ Höjd 123 cm. Enligt inskrift på fodret skänkt vid Fors kyrkas återinvigning 1938 av Anton och Matilda Bergs barn och barnbarn (fru Ingeborg Ohlsson och hennes

syskon). Medlen till mässhaken skänktes 1936. —10. Av rött diagonalrandat linne med metallinslag (fig 87). Teknik och komposition som föregående. Framsidans sol har inskriften: GUD ÄR KÄRLEKEN. På ryggsidans kors syns överst Kristus i majestät och därunder följer Lazarus' uppväckande, Kristus och barnen samt måltiden i Emmaus. Mässhaken är signerad Libraria BGG 1938. Höjd 123 cm. Skänkt 1938 av samma givare som föregående. —11-12. Av violett, smårutad sidendamast. På ryggsidan dekor i form av kors av applicerat, svart sidenband och i korsets mitt strålsol med IHS i silkebroderi i vitt och grått på blå botten. Längs kanten ett smalt guldband. Höjd 125 cm. Mässhakarna tillverkades av Libraria 1938 och skänktes till kyrkans återinvigning samma år av fröknarna Ester och Hilda Björilin. —13. Av vit, småmönstrad sidendamast. På ryggsidan applicerat kors av guldband med i korsets mitt en kalk, broderad i guld och ockrafärgat silke på botten av blått siden. Dessutom förekommer broderade blommor och strålar i guld och brunt. På framsidan modern variation av strålsol. Signerad Libraria M G (=Märta Gahn). Höjd 125 cm. Skänkt vid återinvigningen 1938 av i kyrkan under åren 1857-1937 konfirmerade. —14-15. Av ljusgrönt ylle med på båda sidor

Fig 84. Mässhake (9) av rött linne med figurala, yttäckande broderier i medeltida stil. Komponerad av Bror Geijer Göthe och skänkt 1938. Foto 1975.

Chasuble (9), red linen with figure embroidery in medieval style. Designed by Bror Geijer Göthe and donated in 1938.

Fig 85. Jungfru Maria med barnet. Detalj av mässshaken, fig 84. Foto 1975.

Virgin and Child. Detail from the chasuble in figure 84.

Fig 86. S Eskil, flankerad av änglar. Detalj av mässhaken, fig 84. Foto 1975.

St Eskil flanked by angels. Detail from the chasuble in figure 84.

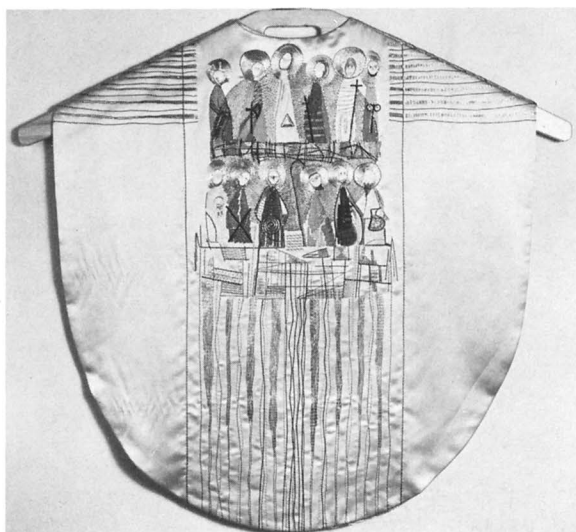
vertikala bårder av vitt ylle. På ryggsidan dessutom applicerat kors av mönstervävt gult linneband och i korsets mitt broderad sol och hjärta. Framsidan har ett vertikalt gult linneband och en broderad sol. Höjd 123 cm. Mässhakarna inköptes 1942 av gåvomedel från Dahlska fonden. —16. Av vitt atlassiden med broderi i olivfärgat silke samt guld- och silvertråd (fig 88). Broderiet på ryggsidan utgörs av en stiliserad framställning av de tolv apostlarna. Signerad Libraria A-L O K (= Anna-Lisa Odelkvist Kruse). Höjd 115 cm. Kopierad av en vid inbrott i augusti 1973 stulen mässhake, vilken skänkts 1964 av dir Gunnar Wilöf, Sundsvall, till minne av föräldrarna, fabriksarbetaren Bernhard

Pettersson och hans hustru Selma. —17. Av vitt ylle med kors av smala applicerade band i rött och silver. I korsets mitt sol och stiliserad fisk, broderade i brunt på botten av guldtyg. Signerad Libraria A-L O K 1964. Höjd 120 cm. Skänkt som föregående. —18. Av blått siden med dekor i silke- och guldbroderi. På ryggsidan kors, på framsidan stiliserad kalk. Signerad Libraria M L (=Margareta Langert). Höjd 119 cm. Skänkt 1966 av läroverksadjunkt Emil Lindahl och hans hustru Maja. —19. Av vit sidendamast med geometriskt mönster. På ryggsidan en cirkelformig applikation av vitt atlassiden, broderad med guld, silver och silke i geometriskt mönster. Signerad Libraria 1974 M S A

Fig 87. Mässhake (10) av rött linne med figurala, yttäckande broderier i medeltida stil. Komponerad av Bror Geijer Göthe och skänkt 1938. Foto 1975.

Chasuble (10) of red linen with embroidered figures in a medieval style. Designed by Bror Geijer Göthe and donated in 1938.

(= Märta Swartling-Andersson). Höjd 113 cm. Inköpt 1974 istället för en vit 1930-talsmässhake vilken stals vid inbrott i augusti 1973. —20. Av grön sidendamast med mönster i barockstil. Kors av guldband och broderat Kristusmonogram i grönt. Höjd 125 cm.

Fig 88. Mässhake (16) av vitt atlassiden med broderier. Komponerad 1964 av Anna-Lisa Odelqvist Kruse. Kopia av en 1973 stulen mässhake. Foto 1975.

Chasuble (16) of white satin with embroidery. Designed in 1964 by Anna-Lisa Odelqvist Kruse. A copy of a chasuble stolen in 1973.

Kalkkläden

1. Av rött atlassiden med reliefbroderi i guld och silver (fig 89). På mitten en stor strålsol, omgivande ett med kors och hjärta hopkomponerat IHS-monogram. I hörnen små blomkvistar. Längs kanterna en 5 cm bred, knypplad spets av guld- och silvertråd. Mått: 57×42 cm. Möjligen polskt arbete från 1600-talets mitt. Nämnas i inv 1701. I Statens historiska museum (inv nr 23128:11). —2. Av vitt atlassiden med naiva broderier i olikfärgat silke samt applicerade guldband (fig 90). På mitten ett bord med kalk och över detta inskriften: "Herre gif oss alltid thet bröd". Nedanför bordet läses "S 23" och "Tu bereder mig et bord emot mina fiender". Bordet och inskrifterna omges av i silke broderade blomornament och av de utströdda siffrorna 1734. I kanten guldfrens. Mått: 43×45 cm. I Statens historiska museum (inv nr 23128:12). Sannolikt identiskt med ett kalkkläde som nämns i kr prot 1746: "Et huitt atlas kalkkläde med rödt tafsfoder, och gula galo-

Fig 89. Kalkkläde (1) av rött atlassiden med reliefbroderier. 1600-talet. Foto G Hildebrand 1975.

Chalice veil (1), red satin with relief embroidery; 17th century.

Fig 90. Kalkkläde (2) av vitt atlassiden med broderier. Daterat 1734. Foto G Hildebrand 1975.

Chalice veil (2), white satin with embroidery. Dated 1734.

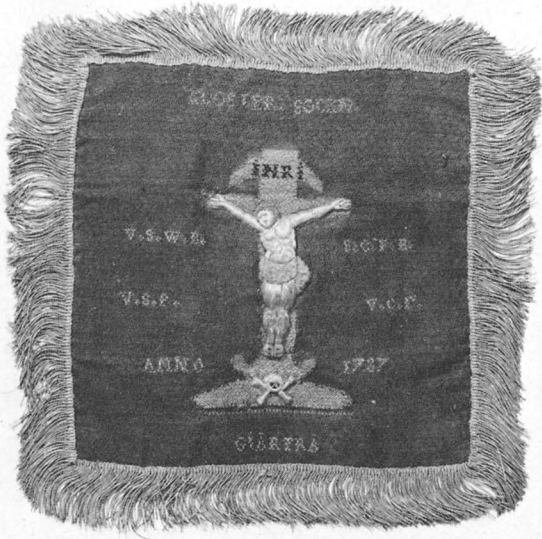

Fig 91. Kalkkläde (3) av röd silkevävnad med invävt kors och Kristusfigur i reliefbroderi. Daterat 1787. Foto G Hildebrand 1975.

Chalice veil (3), red silk with a woven cross and a figure of Christ in relief embroidery. Dated 1787.

ner broderat finnes, som är skänkt af framl. Provincial fältskiären Schiöps.” —3. Av silkevävnad med botteväv av droppdrällstyp (fig 91). Röd botten med invävt kors med mark i silke samt omgivande, invävda inskrifter i guld: ”KLOSTER SOCKN - VSWB - SCFB - VSP - VCP - ANNO 1787 - GIÄRTRÄ”. På korset Kristusfigur, broderad i silverrelief, och vid korsets fot döds-skalle i samma teknik. Längs kanterna en 5 cm bred guldfrens. Ljust taftfoder. Mått: 28×28 cm utan frans. Svenskt arbete. I Statens historiska museum (inv nr 23128:13). —4. Av svart sammet med broderi i silver (fig 92). På mitten strålsol och däromkring en krans av blommor. I nederkanten läses: ”Af Carolina Lang År 1829”. Kalkklädet är kantat med smal silverspets. Bomullsfoder. Mått: 48×46 cm. I Statens historiska museum (inv nr 23128:14). —5. Av svart sammet med rika pärlbroderier i silver, vitt, grått och svart. På mitten kors inom blomkrans. Längs kanterna bård av vinranka. Kantat med silverfrans. Mått: 48×47 cm. Gåva 1861 av mamsell Vahlborg Lennmalm (inv). —6. Av röd sammet med guldbroderier, ett motiv i varje hörn: 1. Kalk med sädesax och palmkvist. 2. Harpa och blomkvist. 3. Gudsöga med strålar och Jahve i hebreiska bokstäver. 4. Kors med IHS. Mått: 47×47 cm. Överensstämmen i stil med de röda sammetsmässha-

karna (7 och 8) från år 1900. —7. Av vitt linne. På mitten ett kors i hålsöm med, i korsmitten, IHS i plattsöm och mellan korsarmarna blomsterkvistar. Mått: 47×47 cm. Skänkt 1938 av Eskilstuna kyrkliga ungdomskrets. —8. Av rosa småmönstrat siden med broderier i flerfärgat silke. På mitten törnkrans, i hörnen rosenkvistar. Små strödda guldkors. Signerat MG (= Märta Gahn) 1938. Mått: 48×48 cm. Gåva 1938 av fröknarna Sigrid och Agnes Björk samt herr Pontus Björk.

Moderna kalkkläden: —9. Av blått siden. Signerat Libraria ML (=Margareta Langert) 1966. Gåva samma år av läroverksadjunkt och fru Emil Lindahl. —10. Av grön sidendamast med broderat kors i guld och rött. —11. Av benvit sidendamast med samma broderi som på nr 10. —12. Av röd sidendamast med kors av applicerade guldband. —13. Av vitt linne med broderat Gudsöga i silver och smal bård i vitbroderi. —14. Kalkkläde i korsform av silvertyg. På mitten guldkors i relief, omgivet av guldband. På varje korsarm en ängel i guldreliet med ansikte tryckt på metall.

Håvar

1. Med påse av småmönstrat korsstyngsbroderi (fig 93). Mönstret består av stjärnor i nu rosa, grått och blått, mot grön botten och med svarta konturer. Längs överkanten metallband. Tofs av ursprungligen mångfärgat silke och nät av metalltråd. Järnholk. Brunt läderfoder. Brunt, svarvat skaft. Längd 125 cm, höjd 25 cm, påsens diameter 13 cm. 1600-talet. —2. Med påse av nu gråbrun sammet. På påsens framsida rosett av

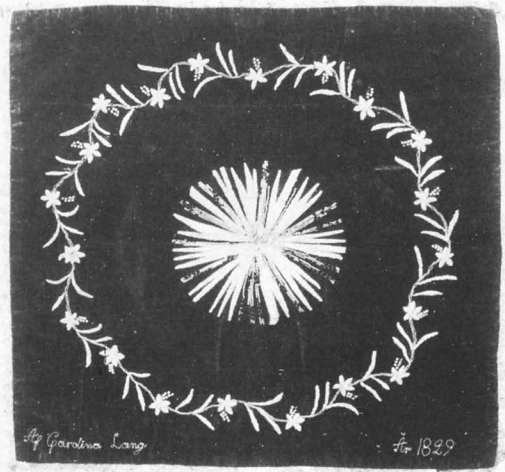

Fig 92. Kalkkläde (4) av svart sammet med broderier. Daterat 1829. Foto G Hildebrand 1975.

Chalice veil (4), black velvet with embroidery. Dated 1829.

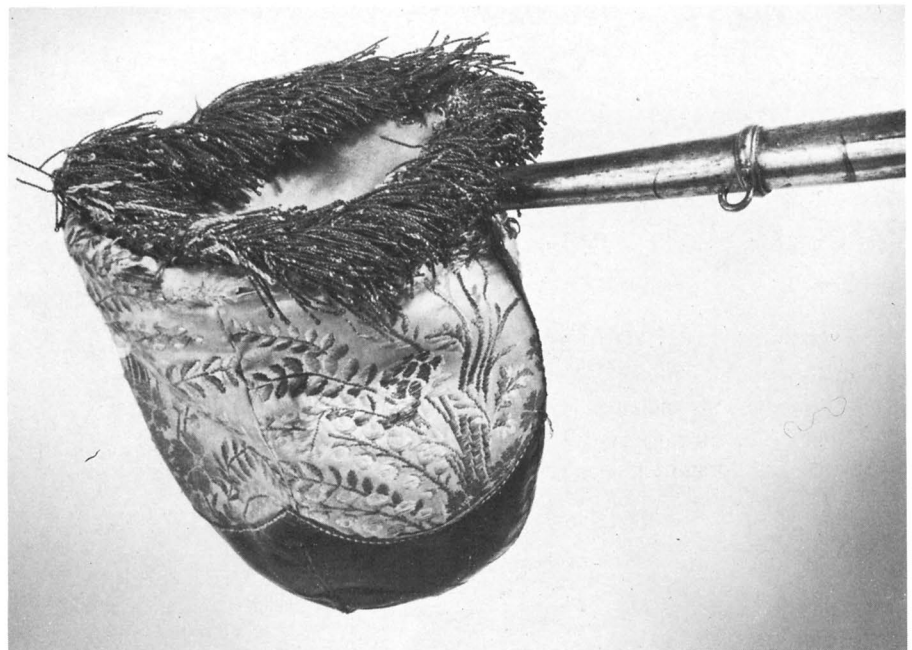

Fig 93. Kollektåv (1) med påse av småmönstrat korsstygnbroderi. 1600-talet. Foto 1975.

Collection bag (1) with bag of small patterned cross-stitch embroidery.

Fig 94. Kollektåv (3) med påse av blommönstrad brokad och grönt skinn. Skänkt 1693. Foto 1975.

Collection bag (3) with bag of flowered brocade and green leather. Presented in 1693.

ursprungligen svarta band. Silketofs med flätad kula. Järnholk. Brunt, svarvat skaft. Längd 115 cm, höjd 13 cm, påsens diameter 12 cm. 1600-talet. —3. Med påse av blommönstrad brokad och grönt skinn (fig 94). Brokaden är mönstrad i flera färger på vit atlasgrund. Längs påsens överkant metallfrans. Holk av gulmetall med inskriften : T. BJORKMAN 1693. Krok för bjällra finns bevarad (ursprungligen har funnits två krokar). Ursprungligt, grönt, svarvat skaft. Längd 174 cm, höjd 16 cm, påsens diameter 16 cm. Brokaden är av 1700-talstyp och sålunda troligtvis utbytt. —4. Med påse av nu brun, ursprungligen svart, sammet. Rester av tofs. Mycket fragmentariska rester av knypplad guldspets i överkanten. Järnholk med ögla för bjällra. Det svarvade skaftet har ursprungligen varit målat i brunt och klarrött. Längd 171 cm, höjd 16 cm, påsens diameter 13 cm. 1600-tal eller tidigt 1700-tal. —5–6. Två st med påse av violett silkesammet och applicerad dekor av grå linneband, guldband och guldsnodder. På vardera håven två korta träskaft som pekar åt motsatt håll. Total längd 51 cm, höjd 19 cm. Anskaffade 1954. —7–8. Två st med påse av röd plysch med dekor av guldsnodder. Skaft som på föregående. Längd 45 cm, höjd 20 cm. Nuvarande utseende från 1961.

I kyrkans kassaskåp förvaras en lös silverbjällra, som tillhört någon av håvarna. Bjällran har ingravert: "3 5/8 lod".

Fig 95. Altarringsduk av vit guldbrokad av indisk typ. Omkr 1700. Foto G Hildebrand 1975.

Cloth for the communion rails, of white gold-brocade of an Indian type. C 1700.

Övriga textilier

Korkåpa av vit, blommönstrad sidendamast med bräm av breda guldband, mönstrade med kors i rött. På ryggsidan dekor av ryggsköld med kors av likartade guldband och i korsmitten en applicerad rundel av rött

kläde med IHS i guldbroderi. Höjd 150 cm. Tillverkad i England och inköpt 1974.

Altarringsduk av brokad av indisk typ (fig 95). Vit damastbotten med broschering i två sorters guld samt detaljer i olika färger. Längs ena långsidan en kraftig

Fig 96. Duk av vit linnelärfat med broderier i rött silke. Danskt arbete efter kopparstickna förlagor. Duken daterad 1641. Foto i ATA.

Cloth, white linen, with embroidery in red silk. Danish work after copper-plate patterns. The cloth is dated 1641.

S. MATTHIAS VANGELISTIA

S. MARCUS VANGELISTIA

VORU DESE IESUS CHRISTUS IERONAL DER HAND
BLEEF DEN FORRAAD TOGHAND BRODET OCCER IESUS
ADHAFTE IAGET BRODET GAF SINE LEICPLES
DE SAGDE IAGER A DER DEET ERNIT LEGE
MIJNOM GEFEN FOR EEN N

S. LUCAS VANGELISTIA

S. IOANNES VANGELISTIA

Fig 97. Nattvarden, detalj av duken, fig 96. Foto i ATA.

Holy Communion, detail from cloth in figure 96.

frans av guld- och silvertråd. Längd 327 cm, höjd 50 cm+frans 5 cm. Altarringsduken kan dateras till omkr 1700. Det sannolikt i Indien tillverkade tyget har ett osymmetriskt, sk bizarrt, mönster av blomrankor. Hur duken kommit till Fors kyrka är oklart då den ingens nämnas i arkivalierna. Numera förvaras den i Statens historiska museum (inv 23128:9).

Duk (fig 96) av vit linnelärfat med broderier i rött silke, huvudsakligen med stjälsöm. Broderierna, som återger scener ur Jesu liv, är skickligt tecknade och har tillkommit efter kopparstucken förlaga. Dukens mittparti upptas av en framställning av Nattvarden (fig 97), placerad inom en lagerkrans och åtföljd av inskriften: "VOR HERRE IESVS CHRISTVS I DEND NAT DER HAND

Fig 98. Bokdyna av vit sidendamast med broderier. Tyget och broderiet har tillhört samma duk som använts för tillverkning av antependiet, fig 73. Omkr 1700. Foto G Hildebrand 1975.

Book cushion of white silk damask with embroidery. The cloth and embroidery have belonged to the cloth used for the antependium in figure 73; c 1700.

BLEFF HEN FORRAAD TOG HAND BRØDET OC DER HAND HAFFDE TACKIT BRØDDET GAFF SINE DISCIPLE OC SAGDE: TAGER ÆDER DET ER MIT LEGEME SOM GIFVIS FOR EDER". Lagerkransen med Nattvardsscenen omges av de fyra evangelisterna med resp symbol och namn. Mellan de båda nedre av dem – Lukas och Johannes – syns två vapensköldar och initialerna N.I.S. M.P.D. samt "ANNO 1641". Broderierna längs dukens sidor upptar följande motiv: 1. Bebdelsen, 2. Födelsen, 3. Omskärelsen, 4. Kristi dop, 5. Intåget i Jerusalem, 6. Fottvagningen, 7. Getsemane, 8. Golgata, 9. Uppståndelsen, 10. Himmelsfärden. Scenerna i dukens hörn är placerade inom lagerkransar. Längst ut i kanten och mellan scenerna dekorativa bårder. Dukens mått: höjd 310 cm, bredd 237 cm. Duken är mycket smutsig och broderiet hårt slitet, på vissa partier återstår endast teckningen. I arkivalierna nämns inget föremål som med säkerhet kan identifieras med duken och det är oklart i vilket sammanhang den har kommit till kyrkan, liksom vilka personer som åsyftas med vapnen och initialerna. Duken förvaras numera i Statens historiska museum (inv 23128:10). Broderierna har behandlats utförligt av Georg Garde,⁴⁷ som visat att evangelisterna tecknats efter Jost Ammans träsnitt i två foliobiblar, tryckta av Sigismund Feyerabend i Frankfurt a. M. år 1564 och 1565, övriga scener efter en serie stick av Aegidius Sadeler efter Hans von Aachen med titeln "Salus generis humani". Den sistnämnda samlingen trycktes 1590.

Bokdyna av vit sidendamast med två broderade blomsterurnor (fig 98). Tyget och broderiet har ursprungligen tillhört den profana duk, vars huvuddel använts till antependium nr 2 (s 63). Bokdynan är kan-

tad med en senare frans av gult silke, likadan som på antependiet. Mått: 47×22 cm.

Bokdyna av blommönstrad brokad i flera färger på vit atlasgrund (fig 99). Dynan kantas av silkesfrans och lodrätt över mitten löper en guldspets. Mått: 36×27 cm. Tyget är detsamma som i håv nr 3 (s 77), skänkt 1693 av kamreraren Torbern Björkman. I inv 1701 nämns också ett nytt hyende, skänkt av "Cammererare Biörkman".

Flossmatta i Loheska gravkoret, signerad M G (=Märta Gahn). Mönster av urnor och smala kvistar i huvudsakligen grått och gult. Mått: 485×415 cm. Skänkt 1938 av fru Ingeborg Ohlsson.

Röllakansmatta i koret. Stilerat mönster i blått, gult och orange mot brun botten. Mönstret komponerat av Märta Gahn. Mått: 327×200 cm. Skänkt 1973 av Fors konfirmandförbund.

Fig 99. Bokdyna av blommönstrad brokad (samma som i kollektihåv nr 3, fig 94). Troligen skänkt på 1690-talet. Foto G Hildebrand 1975.

Book cushion of flowered brocade (the same as in the collection bag (3) in fig 94). Probably presented in the 1690's.

Försvunna textilier

I inv 1603 upptas tre st mässhakar, en altarkappa och en stola av gyllenduk, en korkåpa "aff blått Blommerat sammet", ett humerale⁴⁸ samt en päll. 1701 fanns inte mindre än 11 mässhakar, däribland den ännu bevarade av röd sidendamast och en av "Brunt blomerat Sameth med silfwergalloner omkring, gifwen af Sahl. Hr Daniel Uttermark". Övriga mässhakar liksom korkåpan av blå sammet omtalas som förslitna. Av andra i inv 1701 upptagna textilier kan nämnas ett altarkläde "af Swart Sammet med Silfver Bookst: och århtalet 1668" samt en altarduk "med randig Silkesöhm". I räk 1702 uppges att Greta Uttermark⁴⁹ på Vilsta samma år vid jultid skänkte "1 Altarduuk med Spetzar omkring, af Klosterlärfvt af 1 3/4 aln bred, och ungefehr 5 aln. längd." Kr prot 1746 innehåller en förteckning över textilier, övertagna från kyrksalen i Rademacherska gården. Till dessa hörde den ovan beskrivna mässhaken av randigt ripssiden – i protokollet kallat "randigt Silver moir"; av samma tyg var förmodligen "Barnkläder med 2^{ne} mössor af moir, som är i behåll, när de allenast blir uptwättade ..." samt "1 st altardyna af samma moir, aldeles behållen".

På 1750-talet såldes två utslitna mässhakar (kr prot) och 1778 måste ytterligare några ha försvunnit, eftersom 24 lod silver från mässhakar då tillvaratogs (st prot). 1759 eller 1760 inköptes för 150 daler ett stycke

tyg från Mariefreds kyrka (räk) och i räk 1762–63 förekommer en stor utbetalning – 513 daler – för $42\frac{13}{16}$ lod silvergaloner till en mässhake och arbetslön för mässhake och altartäcke. Det altartäcke som då tillkom är förmodligen detsamma som nämns i inv 1789: "Altartäcke af guld och silfwertyg, med guld och silfver frantzar af 9 1/2 alns längd och 3 1/2 quart inom frantzar i fullkomligt stånd".

År 1800 beslöt man att om möjligt sälja ett "barnkläde med 2:ne mössor" – således en av dopdräkterna från Rademachers kyrksal – samt ett gammalt altartäcke av "blått Sammet, skurit", möjligen tillverkat av tyg från den förmodligen medeltida korkåpa som nämns 1603.

Runstenar

Sex fragment av s k eskilstunakistor, nr 1 funnet vid restaureringen av kyrkan år 1938, nr 2–6 vid restaureringen år 1972:⁵⁰ 1. Av blågrå kalksten (Sv R Sö 355, fig 100). Fragment av en gavelhäll med rester av runinskrift i en bård utefter de ursprungliga kanterna och ytan däremellan utfylld med ristad djuornamentik. Fragmentet var känt av Peringskiöld och fanns tillgängligt ännu omkr år 1800. Sedan det tillfälligt förkommit och 1938 återfunnits har det nu murats in i tornrummets norra vägg. Mått: 80×44 cm. —2–4. Av ljusgrå kalksten. Ett större och två mindre fragment av en ga-

Fig 100. Fragment av gavelhäll i en s k eskilstunakista. 1000-talet. Nu inmurad i tornrummets norra vägg. Foto i ATA.

Fragment of a gable from a so-called Eskilstuna tomb-chest; 11th century. Now built into the N wall of the tower room.

Fig 101. Sten med ristad djurfigur och bevarad ursprunglig bemålning. 1000-talet. Funnen vid utvändig omputsning av kyrkan år 1959. Foto i ATA.

Stone with carved animal figures and preserved original painting; 11th century.

Found when the exterior of the church was re-plastered in 1959.

velsten i en eskilstunakista. Det större och det ena av de mindre fragmenten har den ursprungliga kanten bevarad, med rester av en välhuggen runinskrift i bård. Utrymmet innanför bårderna är utfyllt med ristad djurornamentik. Mått i sammanlagt skick: 115×64 cm. Det större fragmentet låg som nedersta trappsteget i tegeltrappan till det Siegrothska gravvalvet (se s 00) medan de mindre påträffades i stenfyllningen till gravvalvet. Samtliga förvaras nu i Djurgårdsmuseet, Eskilstuna. —5. Av mörkgrå kalksten. Fragment, utgörande ett hörnstycke av en lock- eller sidohäll i en eskilstunakista. Rester av två ursprungliga kanter med runinskrift i bård bevarade. Därinnanför har funnits djurornamentik i låg relief. Mått: 38×35 cm. Påträffad invid korsmittens sydöstra hörn. Nu i Djurgårdsmuseet, Eskilstuna. —6. Av grå kalksten. Fragment av en lock- eller gavelsten i en eskilstunakista. En rest av den ursprung-

liga kanten med runinskrift i bård är bevarad. Därinnanför djurornamentik. Mått: 36×26 cm. Låg på nora sidan av en förstörd tegelkista under predikstolen. Nu i Djurgårdsmuseet, Eskilstuna.

År 1959, under pågående utvändig omputsning av kyrkan, påträffades en ristad sten (fig 101) i södra långhusmuren, strax öster om trappan till torningången.⁵¹ Stenen är av blågrå kalksten och har släthuggen ristningsyta på vilken ett fyrfotadjur inom rektangulär ram har huggits in. Västra delen har slagits av varvid djurets framparti har gått förlorat. Stenen kan dateras till 1000-talet. Mått: 65×59×15 cm. Stenen förvaras i Djurgårdsmuseet, Eskilstuna.

Av stort intresse är att den ursprungliga färgen har bevarats. Alla konturlinjer har målats svarta, djurkroppen är täckt av röd färg utom höftcirkeln, som är gul.

Medeltida gravsten

Gravsten (fig 102) av grå kalksten, enligt lokal tradition kallad "S:t Eskils sten". Stenen låg till 1843 i korgolvet, framför altaret men bröts detta år upp och flyttades ut ur kyrkan. Vid upptagandet ur golvet blev stenen sönderslagen. Två stycken, tillsammans utgörande omkring halva stenen återfanns på 1940-talet och murades in i tornrummets norra vägg. Den inmurade stenen har senare kunnat kompletteras med ytterligare ett stycke, funnet sommaren 1948 vid Slottsskolan i Eskilstuna.⁵² Omkring en fjärdedel av stenen saknas dock fortfarande.

Längs stenens kanter löper en bård med majuskelinskrift. Nu läsbart är: "ANNO DNI M CCC / XXX VIII ØNIS BTI / IOHIS BAPTE OCTA LAURECII MRS". Med lösta förkortningar lyder den fullständiga inskriften enligt äldre källor: "*Anno domini m ccc xxx viii obiit dominus Peregrinus presbyter ordinis beati Iohannis Baptiste octava Laurencii martyris*" (= Herrens år 1338 dog herr Peregrinus, präst i Johanniterorden under martyren Laurentii oktav (17 augusti)).

Innanför den medeltida bården finns en senare, med Ps 4:9 i versaler. Mittfältet har på mitten reliefutsmäckning i form av en sköld med timglas inom en lagerkrans samt ovanför och nedanför denna inskrifts-tavlor, omgivna av broskverk. Den undre tavlan är tom, på den bevarade delen av den övre tavlan läses: "...LIGGA BEGRAFNE / ...OPHER I FORDOM KV / ...ORS HUILKEN I HE / ...AFSOMNADE ANNO / ...THEN 3 MAIL / ...ERSDOTTER HANSEL / ...TRO HVILKEN I HE / ...NOM DÖDH BLEF ANNO ... / THEN 2 DECEMB". Stenens mått: 255×168 cm.

Den medeltida inskriften visar att stenen ursprungligen kommit från johanniterklostret (se s 00) och de bevarade delarna av mittfältets sekundära inskrift att den återanvänts av kyrkoherden Kristoffer Siggesson (kyrkoherde 1643–61) under vars tid kyrkans stora ombyggnad fullbordades.⁵³ Enligt en äldre källa⁵⁴ flyttades på 1610-talet "uppå K Carl IX alfvarsamma befallning, alla de Monumenter och gamla griftstenar, som funnos behåldna uti Eschillstuna kloster, när Slottet skulle byggjas såsom H Sigge fordom kyrkioherde däruti Fors berättat ... S Aeskills been äro förde ifrån Eskilstuna där de först woro begrafne, och till Fors Kyrkja, tillika med grafstenar, som ännu där skall fin-

nas". Tydligt är det denna händelse som senare givit upphov till benämningen "S:t Eskils sten". Stenen kom senare att läggas över den dåvarande kyrkoherdens, Sigge Kristoffersson (1609–43), grav, vilket framgår av en uppgift i st prot 1668. Enligt protokollet hade "Herr Cristopher" tagit sin fars lik och liksten och flyttat fram dem i det nybyggda koret emellan ståthållarens och husgerådsmästarens gravar.⁵⁵ I detta sammanhang har stenens 1600-talsutsmäckning tillkommit och en inskrift över Kristoffer Siggesson och hans hustru huggits in.

Gravstenar, nyare tid

Golvet i mittgången i långhuset och tväskeppet utgörs av äldre gravstenar. De är nu dolda under en matta och de stenar som varit försedda med relieffornament har slåtats ut genom att kringliggande partier fyllts i med gips. Av denna anledning har inte samtliga stenar kunnat undersökas i detalj. Från väster: 1. Slät häll av grå kalksten. Mått: 187×140 cm. —2. Slät häll av grå kalksten. Mått: 212×146 cm. —3. Av grå kalksten. Mitt på stenen relieffornament och ovanför detta läses: EBR IX 27 / MENNISKAN ÄR FÖRELAGT EN (GÅNG) DÖÖ / APOC XIV 13 / SALIGE ÄRO DE SOM I HERRANOM DÖÖ. Under relieffornamentet står: PHIL 121 / CHRISTVS ÄR MITT LIIF DÖDEN ÄR / MIN WINNING. I stenens hörn rundlar med änglahuvuden i relief. Ytan är nött och delvis skadad. Mått: 213×149 cm. —4. Slät häll av grå kalksten. Mått: 210×137 cm. —5. Av gråbrun kalksten. På stenens mitt ett bomärke, omgivet av initialerna E LD. Där ovanför läses: HIER VINDER LIGED (sic!) / BEGRABEN CASPAR / GRAA⁵⁶ MID SEINE / FRAU VNND KINDER. Under bomärket läses: DIESE BEGRABRUS (sic!) KOMED CASPAR GRAA / VNND SEINER HAUS / FRAUEN EBBA LARS / DOTTER UND DEREN / ERBEN ZU ANN 1677. Mått: 185×105 cm. —6. Av grå kalksten. Längs kanterna läses: DISEREN STEIN VNNDT / BEGREBBENEIS (sic!) GHORT MEISTER ADAM / ALFELDT VNNDT SEINE ERBEN ERBLICH ZU ANNO 1664. I stenens hörn kvadrater med nött text på tyska ur Ps 116. På stenens mitt en kartusch i mycket låg relief, omgiven av broskverk och nederst döds-kalle och timglas. I kartuschen initialerna AA, EBD samt KK. Mått: 195×135 cm. —7. Av grå kalksten. I hörnet rundlar. Längs kanterna bibelcit. Ytan

Fig 102. Gravsten över johanniterbrodern Peregrinus, död 1338. Stenen återanvänd på 1640-talet. Den låg ursprungligen i johanniterklostrets kyrka, men fördes till Fors kyrka på 1610-talet. Foto 1975.

Gravestone in memory of Friar Peregrinus of the Order of St John of Jerusalem, † 1338. The stone was re-used in the 1640's. The stone was originally in the monastery church of the Order of St John, but was moved to Fors Church in the 1610's.

är kraftigt utfylld med gips och av mittfältets inskrift är nu endast några ord läsbara: ... FORDOM BEFALNINGZ-MAN ... WIDH ESKILTVNA HVILKEN ... Mått: 190×125 cm. —8. Av brun kalksten. I hörnen rundlar med rosor i låg relief. Längs kanterna läses på tyska Job 19:25–26. På stenens mitt en vapensköld i relief inom en oval. På ömse sidor om hjälmprydnaden initialerna F S. På ovalen läses: ANNO 1623 DEN 13 AVG IST IN HERREN S ENTSCLAFĒ KATRINA VON STENBERGEN. Ovanför och nedanför ovalen finns inskriftstavlor med broskverksram. Den undre saknar inskrift; på den övre läses: ANNO 1625 ÅHR THENNA LE / GERSTAD KIÖPT AFF H·K·MT / MYNT M·IVLIVS COIET⁵⁷ FÖR SIGH OCH SINE ARFFVUM. Mått: 268×168 cm. —9. Av grå kalksten. I hörnen rundlar med lejonmasker i relief och märken efter lyftringar. Mittfältet saknar utsmyckning. Mått: 177×118 cm. —10. Slät håll av grå kalksten.

Fig 103. Gravsten (12) med adliga ätten Uttermarks vapen. Foto 1975.

Gravestone (12) with the coat-of-arms of the noble family of Uttermark.

Mått: 223×156 cm. —11. Slät håll av grå kalksten. Mått: 252×170 cm.

I korgolvet på södra sidan ligger två gravhällar över medlemmar av släkten Uttermark. —12. Av grå kalksten (fig 103) med utsmyckning i relief. I hörnen rundlar med lejonmasker och märken efter lyftringar. Mitt på stenen adliga ätten Uttermarks, nr 601, vapen inom lagerkrans och på ömse sidor om denna bevingade änglahuvuden i halvprofil. Ovanför och nedanför vapnet finns inskriftstavlor med bibelcitат. På den övre läses: MEN HERRE LÄR MIG DOCH / AT DET MOSTE FÅ EN ENDA / MED MIG OCH MIT LIF ITT MAAL HAFWA / OCH IAG HÄDAN MOSTE SIJ MINE DAGAR / ÄRO EN TWÄRHAND FÖR TIG OGH (sic) MIT / LIF ÄR SÄSOM INTET FÖR TIG HURU PLAT / INTET ÄRO ALLA MENISKOR DE DOCH / SÅ SÄKER LEFWA. Inskriften fortsätter på den undre tavlan: DE GÅ BORT SÄSOM EN SKUGGE OCH GÖRA SIG MYKIN ONYTTIG OROO NU / HERRE WID HUAD SKAL IAG TRÖSTA MIG VPPÅ TIG HOPPAS IAG FRÄLS MIG / IFRÅ ALLA MINA SYNDER PSAL 39 / GACK BORT MIT FOLK I EN KAMAR OCH SLUT / DÖRENA IGEN EFTER TIG FÖRDOL / TIG IT LITET ÖGNABLEK SÅ LANG / WREDEN GÅR ÖFUER ESA 26. Längs stenens kanter läses: SII IAGH GAAR IDAGH ALLA / WERLDENNES WÄGH MEN THE FÖRELAGDHA ÅHR ÄRO / KOMMEN OCH IAGH GAAR T/HEN WÄGHEN BORT THEN IAGH ALDRIGH IGEN KOMMER. Mått: 204×134 cm. —13. Av gråbrun kalksten (fig 104) med rik reliefutsmyckning. Längs kanterna läses: PS 41 IAG LIGGER OCH SOFUER AĽSTINGS / I FRID TY ALLENA TU HERRE HELPER MIG AT JAG MÅ SÄKER BO TY STOF/TET MOSTE ÅTER KÖA TIL IORD IGEN SÄSOM DET / VARIT HAFUER OCH ANDEN TIL GUD IGEN DĒ HONŌ GIFUIT HAFUER PRED 12. På mittfältets övre del adliga ätten Uttermarks, nr 601, vapen inom en lagerkrans. På ömse sidor om kransen lurblåsande genier. Ovanför kransen bevingade putti. Mittfältets nedre del upptas av en stor inskriftskartusch i broskformer. I ramverket är inkomponerat änglahuvuden i halvprofil, dödskalle och timglas. Inskrift i kartuschen: HÄR / VNDER LIGER BEGRAVEN / FORDOM KONGL MAIJ TRO / MAN OCH ÖFUER DES LIFGEDING / FÖRORDNAT STÅTHÅLLARE DENN / EDLE OCH WÄLB HE DANIEL BENGTON / VTERMARCK⁵⁸ TIL WILESTADH OCH LÖFSTAHOL / TILLICK MÄDH SIN ELSKELIGE K FRW DE FOR / DOM EDLE OCH WÄLB FRV CATHARINA / VTTERMARCK SAMT BEGGES DHERAS / SÖHNER OCH DÖTTRAR. Mått: 215×138 cm.

Gravhällar i korgolvet invid östra väggen. —14. Av gjutjärn (fig 105) med utsmyckning i relief. Längs kanterna läses: IAGH WET AT MIN / FÖRLÄSSARE LEFWER OCH HAN SKAL / PÅ SIDTONE / VPWÄCKIA MIGH AD

Fig 104. Gravsten (13) över ståthållaren Daniel Bengtsson Uttermark, d 1683, Foto 1975.
 Gravestone in memory of Governor Daniel Bengtsson Uttermark, † 1683.

Fig 105. Gravhäll av gjutjärn (14) över rådmannen Sven Olofsson. Foto 1975.

Cast-iron slab (14) in memory of Sven Olofsson, magistrate.

IORDENNE. Mittfältet har överst en inskriftstavla med: HÄR VNDER LIG / GER BEGRAFWEN / FORDOM RÅD-
MAN/NEN WELA SWEN / OLOFSSON SAMPT / ÄREB OCH
DYGDE / SAMMA MATRONAN BARBRO NILS / DOTTER.
Under denna inskrift syns två änglar, som mellan sig
håller en krans och nederst på mittfältet finns en oval
inskriftstavla med: HERRE / LÄR OSS BETÄNKIA / AT WI
DÖ MÅSTE PÅ / DET WI MÅGE FÖR/STÄNDIGE WARDÄ.
Mått: 199×109 cm. Ligger norr om altaret. —15. Av
gjutjärn med utsmyckning i relief. Överst på mittfältet
draperi, nederst korslagda kvistar och däremellan in-
skriften: COMMINISTERN / DNUS LAURENTIUS / GERL-
STADIUS⁵⁹ / HAFWER ÅR 1702 / LÅTIT BYGGA DENNE

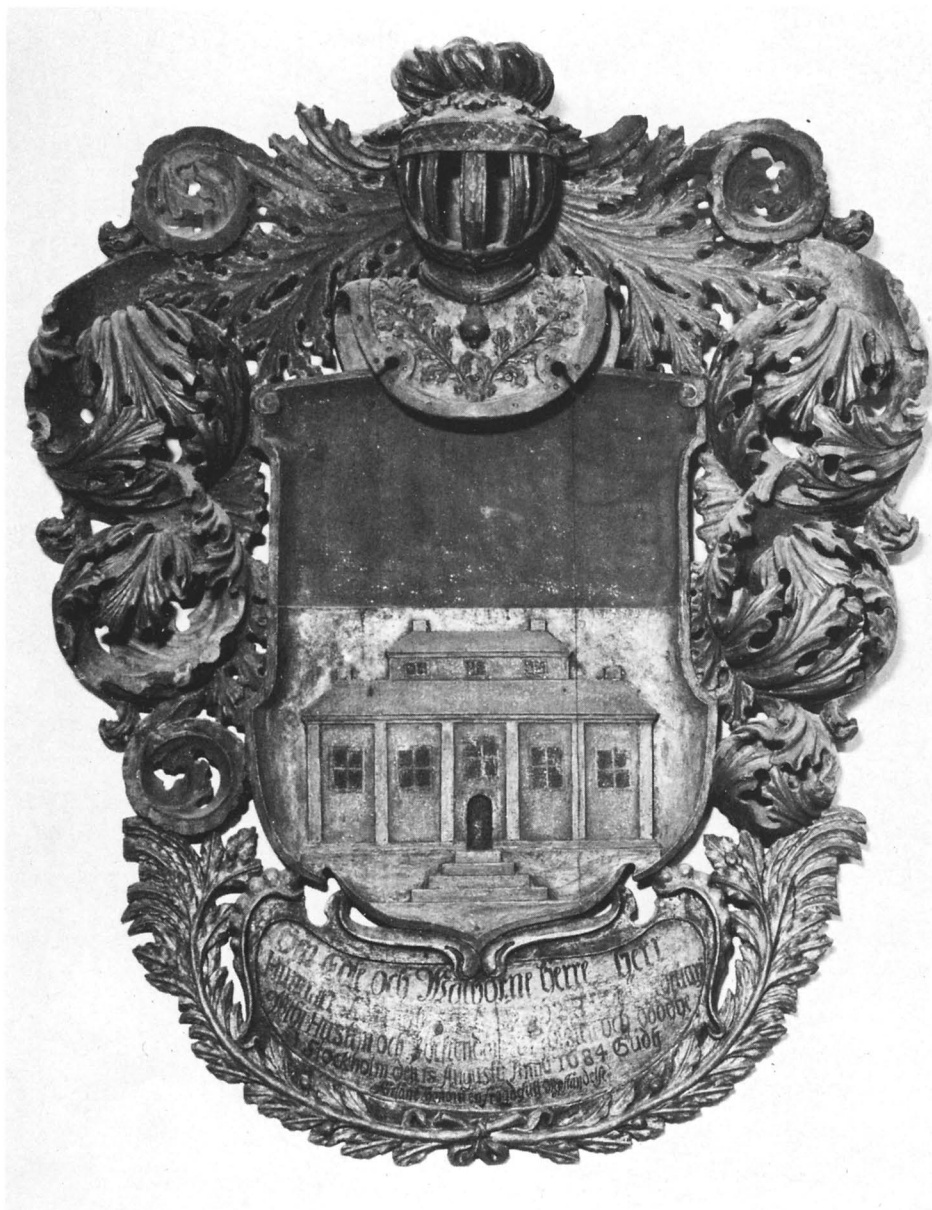
GRAF / HWILCKEN NU TILLHÖRER / JEMTE DENNE
GRAFHÄLL / OLOF AHLSTRÖM / OCH DES ARFWINGAR /
ANNO 1745. Mått: 205×131 cm. Ligger söder om altaret.
Tidigare i norra korsarmen.

Begravningsvapen

1. Huvudbaner med vapen i rött, blått och svart, omgi-
vet av lövverk. På inskriftskartuschen läses: "Kongl
Maj^{tz} tro tienare och Hof Quartere/mästare den ädle
och wälborne Herre H. Johan / Theodonis Schott⁶⁰ är
födder 1643 den 7 Julij / i Langen Salsa afsomnade
den 19 september / ANNO 1677 uthi Skåne". Bär-
stång saknas. Höjd 160 cm. På långhusets södra vägg.
—2. Huvudbaner med vapen i rött, blått, svart och
guld, omgivet av lövverk. På inskriftskartuschen läses:
"Dhen Edle och wälborne H Johan / Theodonis Schott
är födder den 14 / Febr 1678 i Carl Gustafs stadh / blef
dödh den 23 April 1678 i / Carl Gustafs stadh". Bär-
stång saknas. Höjd 135 cm. I Loheska gravkoret på
östra väggen. —3. Huvudbaner med adliga ätten Ut-
termarks, nr 601, vapen i blått och brunt, omgivet av
lövverk i huvudsakligen rött och blått. Kartusch med
till större delen oläslig inskrift över Bengt Uttermark,⁶¹
d 1679. Bärstång saknas. Höjd 140 cm. I Loheska
gravkoret på västra väggen. —4. Huvudbaner med ad-
liga ätten Uttermarks, nr 601, vapen i blått och svart,
omgivet av lövverk i rött och blått. På inskriftskar-
tuschen läses: "Kongl Maj^{tz} Troo/Tienare och welbe-
stält Rytmestare / den Edle och welb^{nc} Her Daniel
Uttermark⁶² / til Wilstadh, Löfstaholm och Löfhambra
ähr Född / den 6 Januarij Ao 1657 och Sahligen / dödh
den 13 Februarij 1681". Bärstång saknas. Höjd 140
cm. I Loheska gravkoret på södra väggen. —5. Hu-
vudbaner med adliga ätten Uttermarks, nr 601, vapen i
blått och svart, omgivet av lövverk i rött och blått.
Inskriftskartuschen flankeras av förgyllda putti i halvfi-
gur. Inskriften lyder: "Kongl Maj^{tz} Troo Mann / och
Ståthållare öfwer hennes / Maj^{tz} Rijks Enkie Dråtnig
(sic!) / Lijfgedingh, wälborne Herr Daniel / Bengtson
Uttermark⁵⁸ ähr född år 1617 den 20 Novemb / och
Sahligen afsomnat år 1683 den 31 Decemb." Bärstång
saknas. Höjd 160 cm. På korets norra vägg invid pre-
dikstolstrappan. —6. Huvudbaner (fig 106) med adliga
ätten Adlerhoffs, nr 918, vapen, omgivet av lövverk i
rött och blått. På inskriftskartuschen läses: den Edle
och Wälborne herre herr / Hummer Adlerhoff⁶³ födh
ähr 1628 den 6 februarij / Wthi Husum och Förstendö-
met Holsten och döddhe / i Stockholm den 15 Augustij
Anno 1684 Gudh / förläne honom en frögdefull
wpståndelse." Bärstång saknas. Höjd 175 cm. På
långhusets norra vägg. —7. Huvudbaner med adliga

Fig 106. Begravningsvapen (6) över Hummert Adlerhoff, d 1684. Foto 1975.

Funerary coat-of-arms (6) of Hummert Adlerhoff, † 1684.

ätten Drakenskiölds, nr 1028, vapen i blått, svart och guld, omgivet av lövverk. På inskriftskartuschen läses: "Kongl Maj^{tz} Troo/Tienare och Huusgierårds/mästare, den Edle och Welb: H. Anders / Drakenskiöld,⁶⁴ är födder A^o 1619 d 24 Augu / i Wästergötland, afsomnade A^o 1690 / d 12 Septe^r uthi / Stockholm." Bärstång saknas. Höjd 195 cm. På långhusets södra vägg. —8. Huvudbaner med adliga ätten Lagerqvists, nr 593, vapen, omgivet av lövverk i rött och blått. På inskriftskartuschen läses: "Här undr Ligger / begrafuen Sahl

Wälb H / Erich Erichson Lagerquist⁶⁵ Födh den / 17 April 1689 och i Herranom / Afsomnade den 23 feb 1693." Bärstång saknas. Höjd 115 cm. På långhusets norra vägg. —9. Huvudbaner (fig 107) med adliga ätten Lohes, nr 1389, vapen i blått, svart och guld, omgivet av rikt lövverk i blåsvart, guld och grönt. Stor hjälmprydnad i form av ett förgyllt lodjur. Inskriftskartusch med nu delvis oläslig inskrift över Johan Lohe,⁴² d 1704. Bärstång saknas. Höjd 235 cm. I Loheska gravkoret i nordöstra hörnet. —10. Huvudbaner (fig 108)

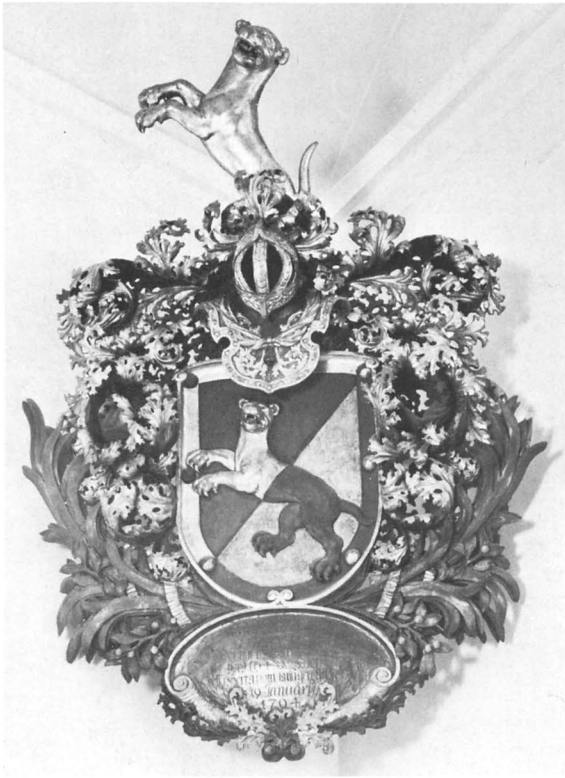

Fig 107. Begravningsvapen (9) över Johan Lohe, d 1704. Foto 1975.

Funerary coat-of-arms (9) of Johan Lohe, † 1704.

med friherrliga ätten von Köhlers, nr 167, vapen i blått, rött, svart och guld. Vapnet flankeras av stora, förgyllda figurer: t v ett lejon, t h en grip. Nederst en inskriftskartusch på vilken läses: "Kongl^{ij} Maj^{iz} / Tro Tienare och Öfwerste Leutenant wid / Westmanlandz Infanterie Regemente / Högwälborne Baron Gustaf Wilhelm von KÖLER⁶⁶ / Friherre til Huilsta och Haneberg / Född den 31 Augusti 1690 / död den 8 Junij 1739." Bärstång saknas. Höjd 225 cm. På långhusets södra vägg. —11. Huvudbaner med adliga ätten von Siegroths, nr 445, vapen, omgivet av lövverk i rött, blått och svart. På en inskriftskartusch i rokokoformer läses: "Kongl Maj^{ts} / Troman Öfwrsten Riddarn, samt / Romersk Keijserlig RiksFriherre, Baron / CONRAD GUSTAV SIEGROTH⁶⁷, von WelskHausen / Född 1694 Död 22 sf (=september?) 1762." Bärstång saknas. Höjd 260 cm. I norra korsarmen, på västra väggen.

Gravvalv

I samband med de arkeologiska undersökningarna vid kyrkans restaurering 1972 undersöktes fem gravvalv under golvet. Nedanstående uppgifter utgör ett sammandrag av rapporterna från dessa undersökningar.⁶⁸

Gravvalv nr 1 – det Loheska – hade nedgång från kyrkans norra korsarm, framför ingången till gravkoret. Nedgången täcktes av en järnhäll (nr 15 ovan), ditflyttad vid 1938 års restaurering. Under denna fanns ett fyllnadslager av grus och sten och under detta fyra gjutjärnshällar, vardera med två järnringar. Gravvalvet stängdes dessutom av en järndörr i nedre änden av den trappa, som ledde ned till valvet. Rummet var närmast kvadratisk och täckt av ett tryckt kryssvalv. I hörnen hade grundförstärkningsarbeten utförts i samband med valvslagningen 1937–38 och det var tydligt att kistorna då utsatts för ovarsam behandling.

Valvet innehöll 17 kistor varav två stora kopparkistor, de sistnämnda innehållande kvarlevorna efter brukspatronen Johan Lohe och hans hustru Anna Blume. Johan Lohes kista var svart med förgyllda

Fig 108. Begravningsvapen (10) över Gustaf Wilhelm von Köhler, d 1739. Foto 1975.

Funerary coat-of-arms (10) of Gustaf Wilhelm von Köhler, † 1739.

Fig 109. Porträtt, möjligen föreställande bruksförvaltaren Ulrik Lohe. Utfört av Johan Aureller d ä år 1675. Foto 1975.

Portrait, possibly of Ulrik Lohe, painted in 1675 by Johan Aureller the elder.

hörn, lister, kanter och beslag. På ena gaveln fanns en bemålad reliefplåt med det Loheska vapnet; locket hade överst ett krucifix och på sidorna avflagnade kartusch-plåtar. Kistan hade ursprungligen vilat på tre profilerade sandstenssocklar. Anna Blumes kista var helt svartmålad, frånsett ett Lohevapen på ena gaveln. Kistan vilade delvis på tre enkla stensocklar. Samtliga kistor, med undantag för en som stod omedelbart innanför ingången, var travade utmed de östra och norra väggarna. Kopparkistorna stod underst i kisttraven mot östväggen. Ovanför kiststaplarna fanns både på norra och östra väggen en öppning upp mot kyrkogården. Under den östra av dessa och bakom kiststaplarna påträffades ett antal cigarraskar, kartonger, bylten och paket, som vid undersökning befanns innehålla foster i olika stadier. Efter undersökningen städades gravval-

vet, golvet lades om och ställningar av tryckimpregnerat virke iordningställdes för kistorna. Kopparkistorna återuppställdes på sina socklar.

Gravvalv nr 2 var beläget i södra korsarmen. Det bestod av ett kvadratisk, tunnvalvt rum innehållande fem mycket förstörda kistor varav en barnkista. Efter fotografering fylldes valvet med grus. Den järnhäll (nr 14), som täckte nedgången till valvet, flyttades och passades in i korgolvet.

Gravvalv nr 3 – det Adlerhoff-Siegrothska – låg i kyrkans korsmitt med orientering i öst-väst. Nedgången täcktes av en slät kalkstenshäll. Under denna ledde en trappa ned till en 340 cm lång och 260 cm bred kammare, innehållande tre hela kistor samt svårt skadade rester av ytterligare en eller två kistor. Av de hela kistorna hade en oläslig namnplåt medan de två övriga

enligt namnplåtarna innehöll kvarlevorna av Conrad Gustaf Siegroth (1694–1762) resp Carl Ludvig Siegroth (1726–1805).

Gravvalv nr 4 var beläget i kyrkans norra korsarm. Nedgången täcktes av en platta av tegel. En trappa ledde ned till en 250 cm lång och 210 cm bred tunnvalvd kammare, innehållande en hel och sannolikt fyra helt förstörda kistor samt två eller tre förstörda barnkistor. Åtta kistplåtar, delvis läsliga, påträffades enligt vilka graven iordningställdes för handelsmannen i Eskilstuna Per Sundblad (1739–1798) och hans efterlevande.

Gravvalv nr 5 – det Uttermarkska – låg i korets södra del. Nedgången täcktes av en kalkstenshäll (nr 12). Valvet var orienterat i öst–väst. En trappa ledde ned till en ca 3×3 m stor gravkammare i vars mitt stod en kopparkista och ovanpå denna en sönderfallen träkista. I övrigt fanns i valvet ett obestämbar antal träkistor i olika stadier av förfall samt åtminstone åtta barnkistor.

Tavlor

Porträtt (fig 109), möjligen föreställande Ulrik Lohe, utfört av Johan Aureller d ä. Oljemålning på plåt med

Fig 110. Porträtt av bruksägaren Henrik Lohe. Ingick tidigare i altarpopsatsen. Foto 1975.

Portrait of Ironmaster Henrik Lohe, formerly part of the reredos.

ram av ek. Bröstitbild inom målrad, oval ram på vilken läses: "NATUS Anno 1606 · DEPICTUS A° 1675. Joh. Aureller Delineavit."⁶⁹ Enligt en inskrift på baksidan är målningen restaurerad av C Hj Norrström⁷⁰ år 1886. Mått utan ram: 40×33 cm. I Loheska gravkoret.

Porträtt (fig 110) av Henrik Lohe. Oval målning i halvprofil, tidigare infälld i altarpopsatsens sockel. Målningen är numera försedd med förgylld ram i rokokostil och upphängd i Loheska gravkoret. Mått utan ram: 36×25 cm.

Oljemålning i manieristisk stil, föreställande Marie Himmelsfärd. Svartmålrad ram. Mått utan ram: 120×100 cm. 1600-talet. Tavlan är inköpt i Spanien och skänktes år 1969 av dir Johan Alvenius. I Loheska gravkoret.

Oljemålning, kopia av Rafaels Sixtinska madonna. Mått utan ram: 98×82 cm. I sakristian. Enligt en notis i församlingsbladet julen 1947 "utförd av chefen för Dresdengalleriet, Anders" och skänkt samma år av trävaruhandlanden C W Johanssons sterbhus.

Porträtt av kyrkoherden Olof Holm (kyrkoherde i Fors 1946–66). Utfört av Reinhold Ljunggren år 1966. Mått utan ram: 90×72 cm. I sakristian.

Tavla med en broderad, stiliserad framställning av de tolv apostlarna på botten av vitt atlassiden. Broderiet är komponerat av Anna-Lisa Odelvist-Kruse och härrör från en 1973 stulen, i skadat skick senare återfunnen mässhake (se mässhake 16 ovan). Mått: 62×48 cm.

Votivskepp

I tornrummets valv hänger ett votivskepp (fig 111), skänkt 1690 till minne av kamreraren Torbern Björkman (jfr kollektbåv 3, s 77). Den ytterst detaljrika och skickligt utförda skeppsmodellen framställer ett 84 kanoners linjeskepp.⁷¹

Skrovet har följande dimensioner: kölens längd 65 cm; total längd 93 cm; bredd midskepps 24 cm; höjd från köl till reling midskepps 21 cm, i höjd med fockmasten 23 cm, vid akterspegeln (vars överstycke saknas) 33 cm; höjd från köl till stortopp 112 cm.

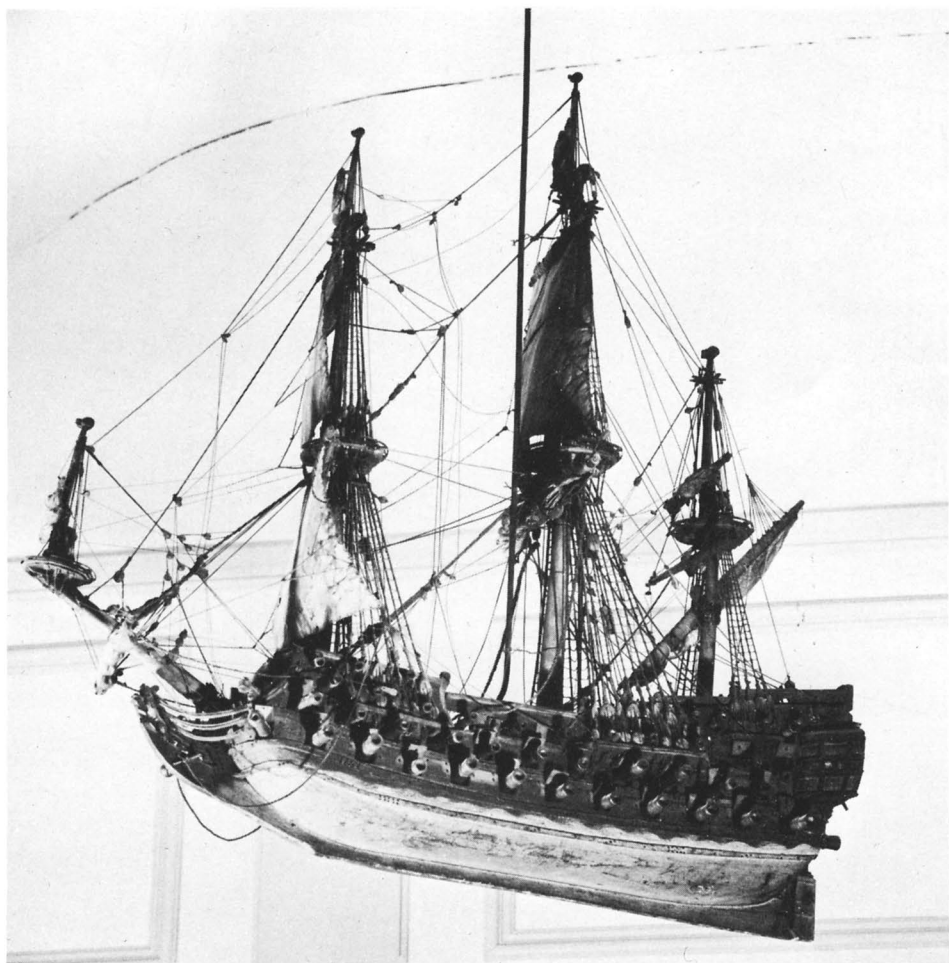
Skrovet är brunt med gråvit undervattensropp; vattenlinjen är markerad med en våglinje. Längs relingarna löper ett brett band, mörkblått till sin undre hälft, mellanblått till den övre. Omedelbart innanför relingens svarta överkant löper en smal gul balk.

Galjonen består av tre förgyllda balkar. Galjonsbilden utgörs av ett utsträckt förgyllt lejon.

Akterspegeln (fig 112) har två rader rektangulära fönstergluggar mellan bågformade balkar. På ett svart band mellan fönsterraderna står "TORBERNUS BJÖRK-

Fig 111. Votivskepp, skänkt av kamreraren Torbern Björkman år 1690. Foto 1975.

Votive ship, presented by Torbern Björkman in 1690.

MAN 1690". Akterspegeln är i övrigt prydd med en i relief skuren bild av Justitia. Hon framställs sittande, i mossgrön livklädnad och röd tunika, med bindel för ögonen, ett svärd i höger hand och en våg i den vänstra. På vardera sidan står en krönt lutande vapensköld. Vapnen är inte längre möjliga att identifiera. I höjd med nedre delen av figuren finns en balkong med förgylld balustrad. Akterspegelns färger är ljusblått, mörkblått, svart, gulbrunt, mossgrönt och guld. På vardera sidan hänger ett kastell med mossgrönt tak, krönt av en stor blomma. Som nämnts saknas akterspegelns överstycke och även de karyatider som bör ha uppburit överstyckets ytterdelar har gått förlorade.

Fördäcket är akteröver och akterdäcket föröver begränsat av ett i gulbrunt målat räcke. Samtliga sknektar utgörs av skulpterade skägg- och hjälmprydda knekthuvuden.

Bestyckningen består av 84 kanoner av olika kalibrar

och ordnade dels på tre däck varav stordäcket är öppet och övriga slutna, dels på back och hytta i en rad på vardera, samt två kanoner akteröver. Längst ned på skeppets akter står bokstäverna G K, sannolikt utgörande initialerna till konstruktörens namn.

Den mycket sakkunnigt och noggrant utförda riggen består som vanligt på 1600-talsskepp av bogspröt med märs och bovenblindmast med bovenblinda samt vaterblinda under bogsprötet, för- och stormast med vardera tre råsegel samt kryssmast med kryssmarsegel, beginerå och mesansegel. Märsarna är runda och försedda med ett enkelt räcke föröver och dubbelt akteröver. De är målade i svart med röd kant. Bogspröt, master och råar är grå med svarta toppar och eselhuvuden respektive rånockar. De satta seglen, bredfoc, fockmärs- och stormärsseglen är av mässingsplåt och målade i grågrön färg. De båda märsseglen har bonetter. Alla övriga segel är av tyg, beslagna och omsorgs-

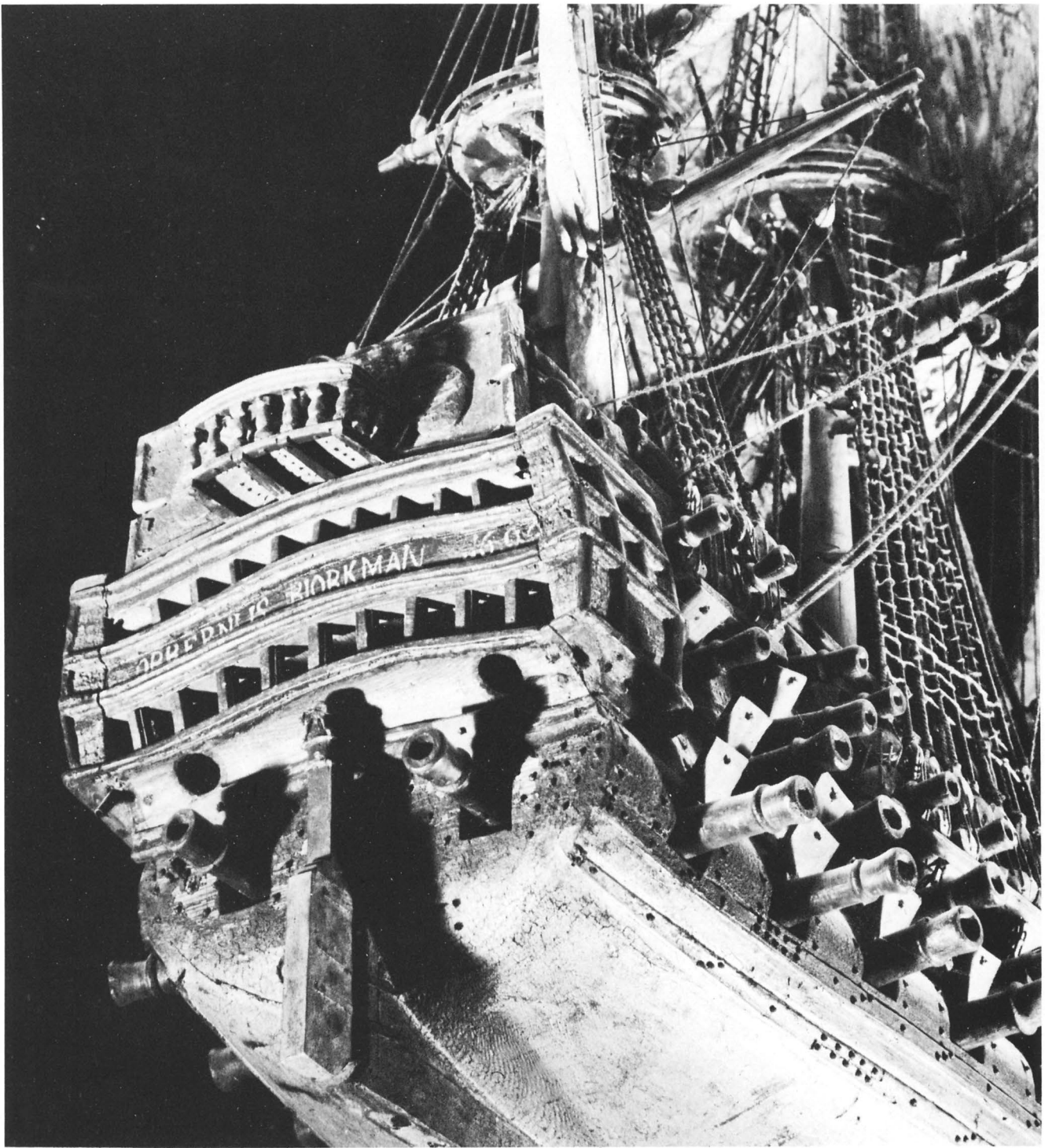
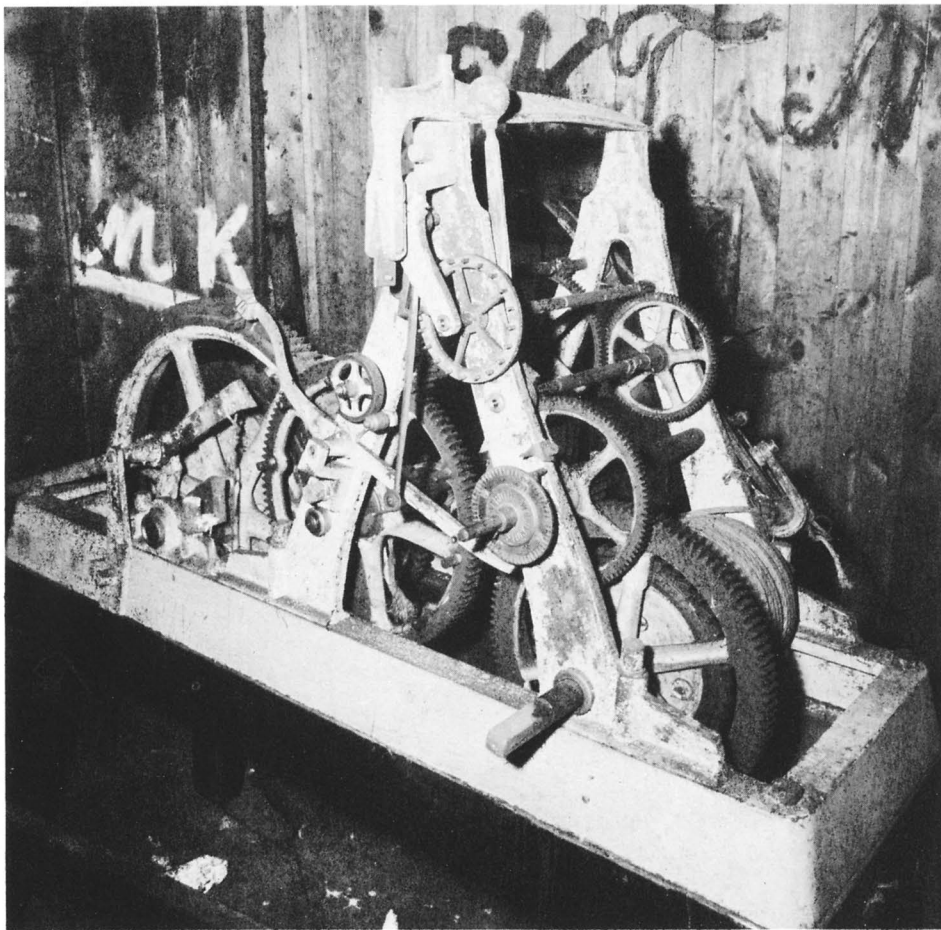

Fig 112. Detalj av votivskeppet, fig 111. Foto 1975.

Detail of the votive ship shown in figure 111.

Fig 113. Tornurverk, inköpt 1866 från G W Linderoths urfabrik, Stockholm. Foto 1976.

The works of the tower clock, purchased in 1866 from G W Linderoth of Stockholm.

fullt sömmade trots att inga detaljer är synliga.

Votivskeppet överlämnades på 1870-talet till Strängnäs domkyrkomuseum som deposition. Det återfördes till Fors kyrka i samband med restaureringen 1938 efter att först ha konserverats och kompletterats av kapten Patrik de Laval, Tynnelsö gård.

Övriga inventarier

Krucifix med gjuten Kristusbild av förgylld metall. Uppsatt på ett svartmålat träkors. Kristusbilderna härrör enligt uppgift (inv) från en likkista i något av kyrkans gravvalv. Höjd 79 cm. 1700-talet. I Loheska gravkoret.

Modernt altarkrucifix på högaltaret. Enligt inskrift skänkt av familjen A Domellöf år 1938. Höjd 50,5 cm.

Fingerring av guld med blågrön, infattad sten och utnötta stämplor.

Karl XII:s bibel 1703. Svart skinnband med konung-

ens namnchiffer. Räk 1706 upptar en utgift på 20 daler "för nya bibelns inbindande af Jean Klint i Nyköping".

Tornur

Såväl kyrkans äldsta avbildning – den från 1641 – som Johan Peringskiölds teckning från 1686 visar tornet utan ur. Handlingar i kyrkoarkivet visar att ett tornur trots detta fanns redan på 1640-talet. Räk 1643 innehåller en utgift på 1/2 daler för reparation av "Seierwäret" och i räk 1663 finns antecknat: "för Zegerwäret – 2.16". 1664 nedtogs urverket (räk). I st prot 1678 uppges att änkedrottningen (Hedvig Eleonora) donerat ett nytt säjareverk, värt 800 daler kmt. Verket hade satts upp i tornet i en för ändamålet byggd kammare. Däremot hade man inte haft råd att installera någon slagklocka. Det äldre urverket stod 1682 i koret; man beslöt att det skulle värderas och säljas (st prot).

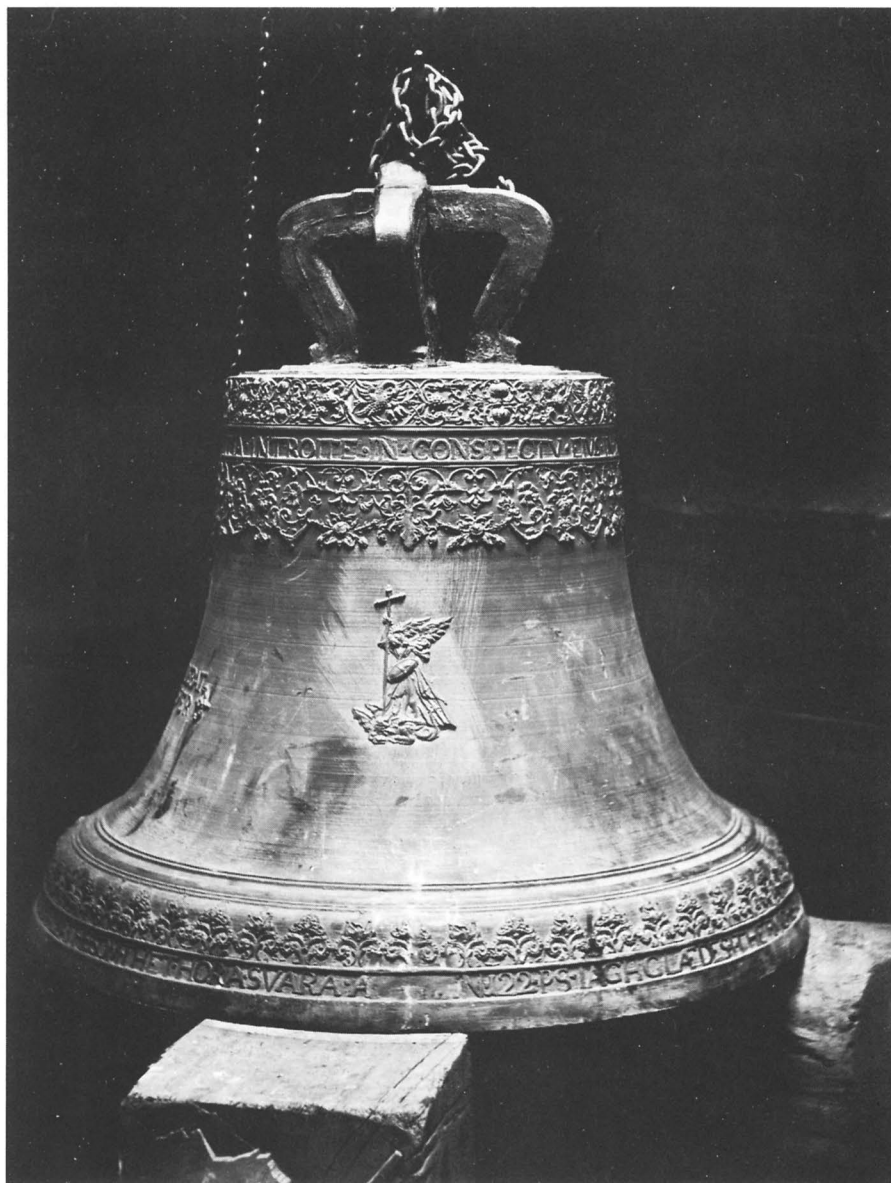

Fig 114. Mellanklockan, ursprungligen gjuten av Johan Meyer i Stockholm år 1669 och omgjuten av K G Berg-holtz & Co år 1916. Foto i ATA.

A bell, cast originally by Johan Meyer of Stockholm in 1669, re-cast by K G Berg-holtz & Co in 1916.

Under 1700-talet och förra delen av 1800-talet omtalas ofta reparationer av tornuret. Då en omfattande renovering 1859 åter hade blivit nödvändig, övervägde sockenstämman att, istället för att reparera, köpa ett nytt 8-dagarsur med slagverk av urfabrikanten C A Gamström. Detta beslöts senare och urverket levererades men befanns redan 1861 vara felaktigt och stannade ofta. Församlingens urkommitterade öppnade 1862 process mot Gamström, som dock vann målet i Stockholms rådhusrätt. Urkommitterade överklagade

domstolsutslaget i hovrätten men gav samtidigt upp hoppet om att någonsin få det befintliga tornuret att fungera tillfredsställande och beslöt om anskaffande av ett nytt. Detta urverk (fig 113) – med stiftankargång och med timplagverk med slagskiva, för enkelslag – levererades av G W Linderoths urfabrik i Stockholm år 1866.⁷² Det är inte längre i bruk (tornuret drivs numera av ett elektriskt urverk) men står ännu kvar i tornets lanterninvåning.

Fig 115. Lillklockan, omgjuten av Olof Kiulander i Örebro år 1769 och åter omgjuten 1939 av K G M Bergholtz i Stockholm. Foto 1976.

The small bell, re-cast by Olof Kiulander of Örebro in 1769 and again in 1939 by K G M Bergholtz of Stockholm.

Klockor

I tornet hänger tre klockor. Storklockan har kring halsen en bred blom- och bladbård, kring slagringen en smalare bladbård. På kroppens ena sida en kartusch av akantusblad inom vilken läses: "SKIÄNKT AF HERR IOHAN LOHE / PÅ THUNA FORS BRUK / ÅR 1694 / TILÖKT / ÅR 1772 / GUTEN I ÖREBRO / AF OLOF KIULANDER.⁷³" På kroppens andra sida står följande vers:

SÅ OFTA SOM IAG LIUDER
SÅ MERK, AT IAG TÅ BIUDER
MIN SIÄL, AT BEDIA GUD
NÄR TU HÖR MIG RINGA
LÄT INGEN TING TIG TVINGA
AT LEMNA THETTA BUD

MED HUNGRIG SIELA-SMÄRTA
TÄNK, ÖDMJUKT I TITT HIERTA
ACK, GUD, MISKUNDA TIG,
FÖRLÅT MIG SYNDER MINA
FÖR IESU DÖD OCH PINA
OCH GIÖR SÅ NÅD MED MIG.

Höjd med krona 107 cm, diameter 115 cm.

Mellanklockan (fig 114) har runt halsen en blom- och bladbård samt inskrift på latin ur Ps 99. Runt slagringen en bladbård och inskrift på svenska ur Ps 122 samt: "NAER KLOCKAN RINGES OCH SAMMANKALLAR FOLKET, TÅ SKOLA ALLA THE SOM THET HÖRA SVARA AMEN". På kroppen finns dubbla reliefbilder av ärkeängeln Mikael och på ena sidan inskriften: "HOLMIAE ME FUNDEBAT / IOHAN MEYER⁷⁴ / ANNO 1669". På andra sidan: "OMGJUTEN I STOCKHOLM / AF K. G. BERGHOLTZ & Co / ÅR 1916". Höjd med krona 92 cm, diameter 98 cm.

Lillklockan (fig 115) har runt halsen dubbla och runt slagringen en enkel bladbård. På kroppens ena sida läses inom en kartusch av akantusblad:

FÖR OSTÄMT LIUD BLAND SYSTRAR MINA
IAG DÖMDES UT AT GUTAS OM
SÅ GÅR THET OCK MED BÖNER TINA
OM TU WILL LIKNA SKRYMTAROM
FRÅN WILKA RÖST OCH BÖNER LIOMMA
UR MUN MEN EIJ UR HIERTAT KOMMA

EN MUN SOM TALAR UTAN HIERTA
 ÄR LIK EN KLOCKA UTAN KLÄPP
 ETT OLIUD, SOM GIÖR ÖRAT SMÄRTA
 GUD FORDRAR HIERTA MER ÄN LÄPP
 ACH, BED TÅ GUD TIG ANDAKT GIFWA
 OM TU WILT SÄLL OCH BÖNHÖRD BLIFWA

OMGUTEN 1769 AF OLOF KIULANDER I ÖREBRO
 ÅNYO OMGJUTEN OCH TILLÖKAD 1939
 AV K.G.M BERGHOLTZ I STOCKHOLM

På kroppens andra sida en sol med "Jehova" i he-

breiska bokstäver. Höjd med krona 80 cm, diameter 79 cm. I st prot 1769 omtalas att "storklockan" hade spruckit. Klockgjutaren Olof Kiulander, som samma år fick tillfälle att inspektera den spruckna klockan, ansåg att den inte gick att laga utan omgjutning. Eftersom kyrkans två största klockor var lika stora föreslog han att båda skulle omgjutas och att metall från den ena skulle läggas till den andra. Den klocka som nu är lillklocka är således den som var sprucken 1769. Vem som ursprungligen gjutit denna klocka är inte känt.

Noter

1. *I Schnell*, Eskilstuna, s 9 f.
K Hellberg, Eskilstuna genom tiderna I, s 29 f.
S Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme, s 3 f.
SRS II, s 389–399.
2. *Langebek*, SRD, Medii Aevi, III, s 331.
3. *I Schnell*, a a, s 26.
4. DS 1549.
5. *I Schnell*, a a, s 61 f.
6. *M Collmar*, Strängnäs stifts herdaminne, II, s 208.
7. Utgrävningsrapport till Eskilstuna museer den 14 juni 1972 av *R Edenheim*.
8. *K Hellberg*, a a, s 192. Om klockstapeln se även *I Schnell*, Kyrkorna i Södermanland, s 80 f.
9. Rapport i ATA den 11 juni 1955 från *G M Silfverstolpe*.
10. En iakttagelse av amanuensen *Carl Braunerhielm*, Eskilstuna.
11. *A Hülphers*, Samling til korta Beskrifningar öfwer Swenska Städer II, s 80.
12. *Henrik Lohe* (d 1653). Son till handelsmannen Johan Lohe från staden Jewer i Oldenburg i Tyskland. Inflyttade tillsammans med brodern Ulrik till Sverige. Bröderna blev handelsmän, skeppsredare, bruks- och manufakturidkare med verksamheten förlagd till Stockholm och Eskilstuna.
13. *R Norberg*, Engelbrektstidens kyrkliga konst i Närke, s 14 f.
14. *A Andersson*, Medieval wooden sculpture in Sweden, II, s 48 f.
15. Medieval wooden sculpture in Sweden, IV, s 113.
16. Tavlan är numera förekommen men fanns kvar ännu vid snabbinventeringen 1921.
17. *D Nylund*, Fors kyrka i äldre tid, s 51.
18. *Lars Ernst Halenius* (1732–1801). Son till kyrkoherden Lars Könik Halenius. Blev först kompanjon till farbrodern Johan H, som 1749 köpt Tunafors bruk. Senare blev han fristadsmanufakturisternas förläggare i Eskilstuna.
19. *Sven Rinman* (1720–1792). "Den svenska bergshanteringens fader". Bergsråd. Direktör för Eskilstuna fristad 1784. Rinman utgav flera viktiga arbeten rörande järn- och stålhantering.
20. Läktaren hade enligt inv 1815 en "målad anteckning" med uppgift om att den skänkts av rådmannen Gråå år 1672. Inskriften målades enligt samma källa över vid orgelbygget år 1814.
21. Den 1701 inköpta orgeln hade enligt handlingar från början av 1800-talet följande disposition: *Manual*: Principal 4, Qvinta 3, Superoctava 2, Fleute 4, Gedacht 8, Trumpet 8.
Pedal: Subbas 16, Gedacht 8, Octava 4, Trumpet 8.
22. *Olof Schwan* (1744–1812). Ansågs av sin samtid som Sveriges förnämste orgelbyggare och utförde ett femtiotal orglar i kyrkor i Sverige och Finland.
23. *Pehr Strand* (1756–1826). Fabrikör, musikalisk spelurmakare. Verkstad på Kungsholmen i Stockholm. Bygde även mekaniska orglar och ur med inbyggda orgelverk. Utförde omkr 25 orglar i svenska kyrkor.
24. 1814 års orgel hade enligt inv 1825 följande ursprungliga stämmor: Principal 8, Borduna 16, Quintadena 16, Gedacht 8, Fugara 8, Octava 4, Quinta 3, Fleute 4, Octava 2, Scharf 3, Trumpet 16, Trumpet 4, Vox Virginia 8.
25. Ritning godkänd av Kungl Maj:t 6/5 1813 i ÖIÄ:s ritningsarkiv samt i Fors kyrkoarkiv.
26. 1921 års orgel hade följande disposition: *Manual I*: Principal 16, Borduna 16, Principal 8, Flûte harmonique 8, Borduna 8, Oktava 4, Kvintadena 4, Flöjt 4, Kvinta 2 2/3, Oktava 2, Mixtur 6 ch, Rauschkvint 3 ch, Trumpet 8.
Manual II: Rörflöjt 8, Salicional 8, Principal 4, Flöjt 4, Nasard 2 2/3, Waldflöjt 2, Ters 1 3/5, Oktava 1, Scharf 4 ch, Krumhorn 8, Corno 8.
Pedal: Subbas 16, Kvinta 10 2/3, Oktava 8, Gedackt 8, Oktava 4, Nachthorn 4, Scharf 4 (transm från Manual II), Basun 16.
27. Orgeln har följande disposition:
Huvudverk manual II: Borduna 16, Principal 8 (i fasaden fr 1814), Rörflöjt 8, Octava 4, Spetsflöjt 4, Octava 2,

- Mixtur V–VII, Cornett III, Trumpet 8.
Svällverk manual III: Principal 8, Borduna 8, Gamba 8, Voix Celeste 8, Flöjt Octaviant 4, Piccolo 2, Nasard 2 2/3, Ters 1 3/5, Mixtur IV–V, Dulcian 16, Corno 8, Clarino 4, Tremulant.
Ryggspositiv manual I: Gedackt 8, Principal 4 (i fasaden), Rörflöjt 4, Blockflöjt 2, Kvint 1 1/3, Scharf IV, Krumhorn 8, Tremulant.
Pedalverk: Violon 16, Subbas 16, Principal 8, Gedackt 8, Nachthorn 4, Koppelflöjt 2, Basun 16, Skalmaja 4.
28. *Erik Eriksson Dryselius, adlad Lagerqvist* (1608–1692) till bl a Lagersberg i Fors sn. Underlagman i Södermanland 1652, häradshövding i drottning Hedvig Eleonoras livgeding i Södermanland 1654, vice lagman där 1664, ordinarie lagman i livgedinget 1681.
 29. *Eric Broberg*. Lärde yrket i Köping och var sedan gesäll hos olika mästare. 1791 var han gesäll hos mästaren Peter Bohman i Eskilstuna och övertog, sedan han gift sig med Bohmans enda dotter, 1792 svärfaderns verkstad. Broberg stämplade till 1809. Död 1811.
 30. Enligt samtida tidningsuppgifter skall kalken tidigare ha tillhört den kände silversamlaren Falk Simon, Göteborg.
 31. *Mattias Uthfall*. Lärde yrket i Uddevalla. Gesällbrev 1741. 1746 mästare i Eskilstuna, där han var verksam till 1761. Sistnämnda år flyttade han tillbaka till Uddevalla där han stämplade till 1766. Död 1787.
 32. *Ingeborg Kåse* (d 1671). Dotter till kronobefallningsmannen Truls Kåse och dennes andra hustru Margareta Jöransdotter Stengavel. Ägde Hagby i Fors sn, som hon dels ärvt efter sina morföräldrar, dels tillbytt sig av sina systrar och dels erhållit i testamente efter sin moster, Marina Stengavel. Död ogift.
 33. *Johan Cristophersson*. Född i Västergötland. Återfinns som mästare i Torshälla 1639. Älderman för ämbetet i Arboga 1662. Död 1671.
 34. *Rudolf Wittkopf*. Född i Tyskland. Mästare i Stockholm 1687. Älderman 1711. Död 1722. Har utfört nattvardskärl, ljusstakar, timglas m m för ett flertal svenska kyrkor.
 35. *Eric Björkman* (1764–1816). Gick i lära i Västerås. Mästare 1796, troligen i Eskilstuna, där han stämplade till sin död. Änkan drev verkstaden till 1844.
 36. *Bror Erik Skogsborg* (f 1813). Lärde yrket i Falun. Stämplade arbeten i Eskilstuna under åren 1843–1870.
 37. *Gustaf Frederic Wigholm* (1779–1856). Lärde yrket hos Eskilstunamästaren Eric Broberg (not 29) och övertog 1804 dennes verkstad. Wigholm stämplade till 1849.
Eric Almqvist (1807–1854). Lärde troligen yrket i Stockholm. Var mot slutet av 1830-talet gesäll hos Wigholm och drev verkstaden från 1849 till sin död.
 38. *Nils Michelsson*. Kanngjutare. Mästare i Stockholm från troligen 1624. Död 1648. Kannan i Fors har sålunda inte varit ny då den skänktes 1676. Se *Löfgren A*, Stockholms kanngjutareskrå, I:2, s 72 f.
 39. Beskrivningen av brudkronorna har granskats av fil kand *Barbro Hovstadius*, Sigtuna.
 40. *Hans Leffler*. Förste kände medlemmen av en släkt som anses ha invandrat till Sverige från Holland i slutet av 1500-talet. Leffler arrenderade och återuppbyggde på 1590-talet Hyndevads tullkvarn. Han innehade kronohemmanen Källby och Vreta i Fors sn och arrenderade också kronans ålfiske vid Torshälla. Hans ättlingar adlades senare Lagersparre och Reuterskiöld.
 41. *Fredrik Rothoff* (1697–1762). Son till bergsfogden i Österberglagen, Leonard Rothoff. Studerade i Västerås och arbetade senare som bokhållare, bl a vid Kronans skeppsvarv i Stockholm. Inköpte Carl Gustafs stads manufakturverk 1739 och ledde bruks- och manufakturverksamheten fram till 1756. Som brukspatron skall Rothoff ha visat stor duglighet och genomförde en rad förbättringar vid bruket – delvis dock med alltför maktfullkomliga och hetlevrade metoder. Ett exempel på det sistnämnda är hans angrepp på Rademachers tyska församling (se ovan s 10).
 42. *Johan Lohe* (1643–1704). Son till Johan Lohe, en i Tyskland kvarstannad bror till Henrik och Ulrik Lohe (not 12). Kom till Stockholm 1658 och slog sig ner som handelsman och direktör för sockerbruket i staden. Utom detta ägde han flera fastigheter i Stockholm samt Tunafors bruk i Eskilstuna. Lohe var en hård och hänsynslös affärsman och grundlade en stor förmögenhet. Johan Lohe och hans ättlingar fick senare stor publicitet genom fyndet 1937 av den s k Loheskatten i ett hus vid Lilla Nygatan i Stockholm. Se *G Axel-Nilsson* och *C–F Palmstierna*, Släkten Lohe (Samf S:t Eriks Årsbok 1938).
 43. Se *A Branting* i Utställning af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, Studier I, s 184–191 och *A Branting–A Lindblom*, Medeltida vävnader och broderier, s 28 f.
 44. *Ove Leijonhufvud* (1883–1963). Arkitekt, slottsintendent. Arkitekt hos byggnadsstyrelsen, slottsarkitekt vid Rosersbergs slott 1931, vid Ulriksdals slott 1933. Slottsintendent vid Stockholms slott 1936–1955.
 45. *Märta Gahn* (1891–1973). Textilkonstnär. Studerade vid Högre konstindustriella skolan 1910–1915 och företog under 1920- och 1930-talen en rad studieresor. Hon var en av grundarna av Ateljé Handtryck där hon medarbetade 1915–1917. Mellan 1935 och 1952 var hon ledare för Libraria.
 46. *Bror Geijer-Göthe* (1892–1949). Textilkonstnär och målare. Studerade vid Högre konstindustriella skolan i Stockholm och startade tillsammans med bl a Märta Gahn (not 45) Ateljé Handtryck. Från 1935 utförde han för Librarias räkning ett stort antal kyrkliga textilier. Som målare har han framför allt utfört porträtt.
 47. *G Garde*, Danske Silkebroderede lærredsduge, nr 18, s 36 f.
 48. *Humerale*. Katolskt liturgiskt plagg, bestående av en längre, ofta rikt ornerad axelduk, som används vid mäss-offret vid frambärandet av kalken för att inte beröra den med blotta handen.
 49. *Greta Uttermark*. Dotter till Daniel Bengtsson Uttermark (not 58). Ogift. Födelse- och dödsår okända.
 50. Se *S B F Jansson* i Fornvännen 1948, s 313 och *H Gustavson* i Fornvännen 1973, s 187 f.

51. Rapport av *S B F Jansson* 4/7 1959 i ATA.
52. Rapport av *I Schnell* 31/8 1948 i ATA.
53. I *Ransakningarna* omnämns stenen på följande sätt: "Vthj Högchoret i Fors kyrkia ligger en Lijksteen öfver fordom Kyrkioheerdens Sahl. H:r Sigges graff huilken han i sin lijftijd haar bekommit af Höglofl. i åminnelse Hertig Carl Philippi, huilken steen är upfunnen i Jorden liggjandes i Trädgården wid Ehskilstuhna Huus, och förmenas wara S Æschilli graffsteen, der uppå finnes ut-huggne Latinske Munkebookstäfver med abbreviationer, århtaal. Presbyter ex ordine Johan. Baptist. etc." Inledningen av den latinska texten återges hos bl a A A:son Hülphers a a, s 80.
54. "Beskrifning om Södermanland", Ms 1131 i UUB.
55. Dvs de gravar som byggts för Daniel Bengtsson Uttermark (not 58) och Anders Drakenskiöld (not 66).
56. *Casper Grådå*. Nämns som bruksherre på Tunafors bruk under åren 1662–1672. "Det enda som om honom kunnat inhämtas är, att då staden år 1668 sände en man till domkapitlet i Strängnäs för att fordra skolmästare för stadens ungdom, medförde denne en utfästelse av nämnde bruksherre att årligen lämna läraren fyra tunnor säd jämte fritt husrum . . ." (K Hellberg, Eskilstuna genom tiderna, del 2, s 25.)
57. *Julius Coyet*. Son till den från Brabant inflyttade guldsmiden och myntmästaren Julius Coyet d ä. Myntmästare i Stockholm 1614. Förflyttad till Säter 1624 som myntmästare där. Reste 1629 till Ryssland och avled där 1634.
58. *Daniel Bengtsson Uter*, adlad *Uttermark* (1617–1683). Fältbokhållare i tyska kriget 1648. Kamrerare hos pfalzgreven Carl Gustaf 1649. Adlad 1653. Senare utnämnd till ståthållare i änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding. Erhöll 1659 i förläning bl a Vilsta i Fors sn.
59. *Laurentius Benedicti Gellstadius*. Född på 1650-talet. Komminister i Fors 1683–1718. Död 1718.
60. *Johan Schott*. Hovkvartermästare. Gift med Anders Drakenskiölds dotter Hedvig Eleonora.
61. *Bengt Uttermark* (1660–1679). Son till Daniel Bengtsson Uttermark (not 58). Fänrik vid Södermanlands regemente 1679. Död samma år.
62. *Daniel Uttermark* (1657–1681). Son till Daniel Bengtsson Uttermark (not 58).
63. *Hummert Adolf Hanssen*, adlad *Adlerhoff* (1628–1684). Född i Holstein i Tyskland. Kom till Sverige och blev först borgare och handelsman i Stockholm, senare brukspatron på Rosenbergs bruk i Fors sn. Gift med Gertrud Lohe, dotter till Henrik Lohe (not 12).
64. *Anders Andersson*, adlad *Drakenskiöld* (1619–1689). Lackedjurar hos pfalzgreven, sedermera konung Carl X Gustaf 1640. Kammartjänare 1645. Husgerådsmästare 1652. Adlad 1682. Innehade hemman i Kettilstads by i Fors sn och ägde hus i Eskilstuna.
65. *Erik Lagerqvist* (1683–1693). Son till häradshövdingen Erik Lagerqvist och Catharina Uttermark (dotter till Daniel Bengtsson Uttermark, not 58).
66. *Gustaf Wilhelm von Köhler* (1690–1739) till Vilsta i Klosters sn. Fänrik 1704. Löjtnant 1710. Ryttmästare 1712. Överstelöjtnant vid Västmanlands regemente 1738.
67. *Conrad Gustaf Siegroth*, tysk riksfriherre *von Siegroth* (1694–1762) till bl a Lagersberg och Rosenbergs bruk i Fors sn. Kornett vid livregementet till häst 1710. Löjtnant 1711. Ryttmästare 1718. Överstelöjtnants avsked 1734. Överstes karaktär 1747. Tysk riksfriherre 1754.
68. Rapporten förvaras i Eskilstuna museers arkiv.
69. *Johan Johansson Aureller d ä* (1626–1696). Porträtt- och kyrkomålare, verksam i Gävle på 1650-talet och senare i Västergötland, bl a i Magnus Gabriel de la Gardies tjänst. Se *K E Steneberg*, Kristinatidens måleri. Malmö 1955.
70. *Carl Hjalmar Norrström* (1853–1923). Metalletsare, skulptör, målare. Känd främst för de dekorativa arbeten i ståletsning som han utförde under 1800-talets sista decennier. Född och bosatt i Eskilstuna.
71. Beskrivningen är byggd på rapporten från votivskeppets restaurering 1938 av *P de Laval*. Rapporten, daterad 4/10 1938, förvaras i ATA.
72. Uppgifter om det 1866 anskaffade tornurverket har lämnats av förste intendent G Pipping, Tekniska museet.
73. *Olof Kiulander*. Klockgjutare. Mästare 1768. Verksam i Örebro från 1771 till sin död 1804.
74. *Johan Meyer*. Klockgjutare. Mästare omkr 1655. Verksam i Stockholm från 1660 till sin död 1679.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: Fors Ström med alla dhe värken som der uthi bygde äre (karta 1641); ÖIÄ:s ritningsarkiv, kyrkor E 72: "Ritning till Orgelverk uti Eskilstuna kyrka" sign *P W Palmroth*.

ATA: Adelige gravar. Berättelse av *M Fant*, daterad 1754; Beskrivning 1826; Kyrkoinventarium 1830; Snabbinventering 1921 av *I Wilcke-Lindqvist*; Raä:s tillstånd att avlägsna trävalven 1926; handlingar rörande restaureringen 1937–1938; rapport från restaurering av kyrkans votivskepp av *P de Laval* 1938; handlingar rörande eldsvådan 1946; rapport ang en undersökning av sakristikällarens valv av *G Silfverstolpe* 1955; rapport ang fynd av en ristad sten år 1959 av *S B F Jansson*; handlingar rörande restaureringen 1971–1972; rapport ang utgrävningen 1972; ritningar och fotografier; tidningsurklipp 1935–1973. Raä: K-byråns arkiv: Ritning till utvidgning av orgelläktaren av *C Grundström* 1883; ritningar till restaureringsförslag av *H T Holmgren* 1891.

KB: Teckningar av *E Dahlberg* för "Suecia antiqua et hodierna"; *Ransakningar* efter Antiquiteter från åtskillighe lähn och Stiftft. Södermanland (sign F1 9:2). Berättelse daterad 22/6 1686 av Gudmund Lithovius; *J Peringskiöld*, Monumenta Sueo-Gothorum antiqua et recentia, 6 (sign F h 6).

Eskilstuna

PÅ, Fors kyrkoarkiv: Inv 1838–1929; vis prot 1843, 1880 och 1891; reparationer, ändringar och nybyggnad av kyrkan 1834–1917; ritning till ombyggnad av tornet 1841 av *A B Nyström*; restaureringskommitténs förslag och handlingar 1872–1873; restaureringsförslag 1873 av *Jean Asplund*; ritningar till fönster och bänkar 1873; restaureringsförslag och ritningar av *H T Holmgren* 1891; akvarellerade förlagor till dekorationsmålningar av *H T Holmgren* 1891; arbetsbeskrivning till restaureringen 1892 av *H T Holmgren*; restaureringskommitténs protokoll 1890–1892; ritning till tillbyggnad av orgelfasaden av *O Hökerberg* 1921; beskrivning av kyrkan, restaureringsförslag, ritningar och teckningar av *O Hökerberg* 1931; restaureringsförslag, ritningar och arbetsbeskrivning av *O Leijonhufvud* 1931 och 1937; 1929 års restaureringskommitténs protokoll; förslag till omgestaltning av *R Bergh* 1969.

Eskilstuna museers arkiv: Utdrag ur kyrkans räkenskaper av *J Fr Grönberg*; interiör- och exteriörfotografier från skilda tider.

Uppsala

UUB: Beskrifning om Södermanland (Ryggtitel), u å (efter 1708. På pärmens insida antecknat: "Synes skriven i början af 1700-talet"); avritning av Jean de la Vallées stadsplan för Eskilstuna 1658.

ULA: Fors kyrkoarkiv. För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: Räk 1640–1643, 1667–1836; ex utg 1817–1830; inv 1603, 1701, 1709, 1757, 1789, 1798, 1800, 1803, 1811, 1812, 1815, 1825, 1828, 1832; st prot 1663–1691,

1759–1868; kr prot 1741–1758, 1868; vis prot 1818, 1826; biskopsbrev 1823, ritn till orgel 1813; orgelinv prot 1813; tillbyggnadsförslag m ritn 1770; ritn till läktare, odat; besikt 1801; utdrag ur magistratens prot 1806; ansökan om begr plats 1822; PM om anstrykning med tjära 1825; brandförsäkringsvärdering 1829.

Gävle

LMV: Karta från 1647–48 av *J L Groth*.

LITTERATUR

- Andersson, A*, Medieval wooden sculpture in Sweden, II, Romanesque and Gothic Sculpture. Uppsala 1966.
- Beckman, N*, Den helige Eskils död. i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXXIII. Strängnäs 1940.
- Branting, A* – *Lindblom, A*, Medeltida vävnader och broderier i Sverige under den senare medeltiden. Stockholm 1928–29.
- Brate, E* – *Wessén, E*, Södermanlands runinskrifter. Stockholm 1924–36.
- Carlsson, S L*, Sveriges kyrkoglar. Lund 1973.
- Collmar, M*, Strängnäs stifts herdaminne II. Nyköping 1964.
- Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817. Stockholm 1829–70.
- Eckhoff, E*, Svenska stavkyrkor. Stockholm 1914–1916.
- Elgenstierna, G*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Stockholm 1925–36.
- Garde, G*, Danske Silkebroderede laerredsduge fra 16. og 17. århundrede. Khvn 1961.
- Hellberg, K*, Järnets och smedernas Eskilstuna, I–II. Katrineholm 1937–38.
- Eskilstuna genom tiderna. Katrineholm 1935, 1938.
- Holmbäck, L M*, Klockor och klockringning. Malung 1951.
- Hülphers, A A*, Samling til korta Beskrifningar öfwer Swenska Städer. Andra Flocken. Westerås 1783.
- Lindqvist S*, Den helige Eskils biskopsdöme. Stockholm 1915.
- Lundén, T*, Sankt Eskil. i: STÅ 1949. Stockholm 1949.
- Medieval wooden sculpture in Sweden, IV. The museum collection. Catalogue. Stockholm 1975.
- Norberg, R*, Engelbrektstidens kyrkliga konst i Närke. i: Från bergslag och bondebygd 1954.
- Medeltida dopfuntar i Södermanland. i: Sörmländska kyrkor bd 2. Eskilstuna 1944.
- Nylund, D*, Fors kyrka i äldre tid. i: Till hembygden 1939. Stockholm 1939.
- Ohlsson, B-E*, Eskilstuna Fristad. Eskilstuna 1971.
- Ransakningar* efter antikviteter II (utg av *I Olsson, N-G Stahre* och *C I Ståhle*). Stockholm 1969.
- Schnell, I*, Eskilstuna. Nyköping 1959.
- Fors kyrka. Nyköping 1959.
- Kyrkorna i Södermanland. Nyköping 1965.
- Scriptores rerum danicarum, medii aevi. Hafniae 1772–1878.

- Silverstolpe, G M*, Sörmländska silversmeder. i: Sörmlandsbygden 1965.
Svenska män och kvinnor. Stockholm 1942–55.
Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1918–.
Svärdström, E – Gustavson, H, Runfynd 1972. i: Fornvännen 1973.
Utställning af äldre kyrklig konst från Strängnäs stift. Juli–September 1910. Katalog. Strängnäs 1910.

- Utställning af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910*. Studier I–II. Stockholm 1913.
Waldén, B, Fors kyrka. Eskilstuna 1944.
 Silverstämplar tydda enligt *Guld- och silverstämplar*, Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Stockholm 1963.
 Tennstämplar tydda enligt *Löfgren, A*, Stockholms kanngjutareskrå I:2. Stockholm 1933 och *Bruzelli, B*, Tennjutare i Sverige. Stockholm 1967.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm
DS	Diplomatarium Suecanum. Fr o m år 817. Stockholm 1829–
inv	inventarieförteckning
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm
K-byrån	Kulturhistoriska byråns arkiv, Stockholm
kr prot	kyrkorådsprotokoll
LMV	Lantmäteriverkets arkiv, Gävle
PÄ	pastorsämbetet
RA	Riksarkivet, Stockholm
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
räk	räkenskaper
SRD	Scriptores rerum danicarum, Hafniæ 1772–1878
st prot	sockenstämmoprotokoll
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium. Stockholm 1912–.
SvR	Sveriges Runinskrifter
ULA	Uppsala Landsarkiv
UUB	Uppsala Universitetsbibliotek
ÖIA	Överintendentsämbetet, Stockholm

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Summary

Fors Church (figs 4–7, 10–13), now an urban church in Eskilstuna, was formerly the parish church of Fors. According to legend, Fors Church was, during the eleventh century, the church of Eskil, a missionary bishop, who had been sent from England to establish a bishopric in the hundreds of Rekarne. Eskil, who after being martyred was canonized, was, however, buried on the opposite side of the river, in Tuna Church, and Tuna became the church of the diocese. It is difficult to say whether Fors Church was intended originally as a parish church or as a manor chapel for the assumed bishop's residence of Fors. An estate called Fors is mentioned in documents for the first time in 1290. Fors Church is on the river Eskilstunaån. There are no old buildings in the vicinity of the church, but the vicarage south-west of the church is on the site occupied since the end of the sixteenth century by previous vicarages.

HISTORY

I. The first church at Fors was probably a wooden one, which was replaced in the eleventh century, after a fire, by a stone church. Traces of a wooden church were found during excavations in 1972. Only the north wall of the nave and the west gable remain of the first stone church (fig 8). The former nave was as wide but somewhat shorter than the present one. There was a chancel arch and a narrower, probably straight-ended chancel in the east. There was an entrance in the west gable, and there were low stone benches along the sides of the nave. The floor was of mortar. The preserved masonry is of trimmed granite rubble, in the lower parts of tooled crystalline limestone or granite in more or less even courses with wide, pointed joints.

II–III. During the second half of the fourteenth century at the latest, the chancel was extended eastwards by one bay and a vestry was built on the north side. At the same time, or later during the Middle Ages, the present brick tower (figs 10, 11) was built in the west. A tower arch was made in the west gable to provide communication between the tower and the nave. In the ground floor room of the tower the erection of a brickwork cross-vault was begun.

IV. A porch may have been erected on the south side of the nave during medieval times, for a porch is shown in the oldest drawing of the church (on a map), dating from 1641 (fig 21).

V. Around 1655, the chancel and vestry were demolished and replaced by large transepts and a new chancel with a three-sided end in the east, which gave the church the appearance it has retained more or less since then. The new parts were built of brick.

VI. Between 1658 and 1663 a vestry, with a vaulted cellar, was built in the angle between the nave and the north transept. In 1665 wooden vaulting was erected in the whole church. Three years later a similar, still preserved, vault was built

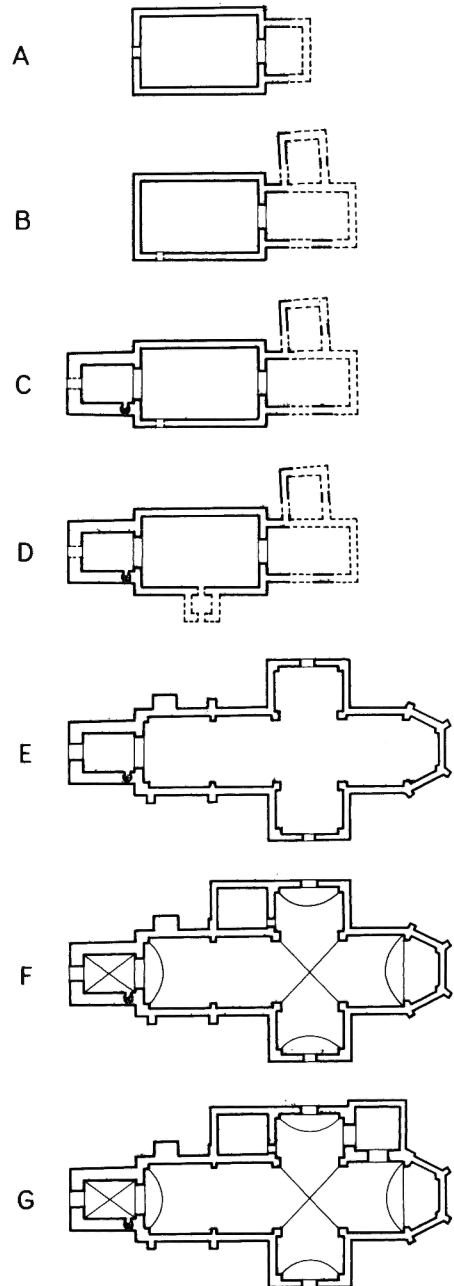

Fig 116. Kyrkans planutveckling, 1:1000.

Development of the plan of the church.

in the ground floor room of the tower. The dome, lantern and spire of the tower, still in existence, were added in 1676.

VII a: Around 1700 the Lohe family erected a burial chapel (fig 26) on the north side, between the chancel and the tran-

sept. Two arches were made to connect the chapel and the chancel and transept.

b: In 1873 and 1892 the church was restored greatly. During the first of these restorations new iron window-frames were installed, the wooden vaulting was plastered, the entrances were equipped with new outer doors and porches in the north and south, the Lohe burial chapel was converted into a vestry, and a new drapery painting was executed behind the altar in the chancel (figs 27, 28).

During the 1892 restoration two buttresses were erected at the west side of the tower with a new brick portal surround between them. Shingled roofs were built over the north and south entrances. The sound holes in the tower were enlarged and made round-headed. The vestry was moved from the burial chapel to its old place and the burial chapel was converted into a baptistry. The exterior of the church was covered with rough-cast plaster in reddish-yellow, except the door and windows splays, which were covered with smooth white plaster (figs 24, 31, 32).

c: In 1938–39 the church was again restored radically (figs 33, 34). The wooden vaulting erected in 1655 was demolished and replaced by high, brick stellar vaults. Only the vaulting in the tower room was preserved. The baptistry in the burial chapel was equipped with an altar in the east. All the outer doors were replaced by new ones and the roofs erected in 1892 were removed. The exterior of the church was re-plastered in greyish-yellow.

d: In 1972 the south transept was separated from the rest of the church by a platform with a gallery (figs 15, 16).

FURNISHINGS

Medieval furnishings

Of the medieval furnishings of the church there remain mainly some sculptures in wood. The oldest of these is a figure of a bishop (figs 40, 41) in a stiff posture with extremely stylized folds in the mantle. This sculpture, which may be dated c 1200, shows relation with continental cathedral sculpture, but was probably executed in Sweden. On the other hand, an upright male figure, dating from c 1400 (figs 42, 43), was imported, probably from northern Germany. Somewhat later is a figure of the Virgin (fig 44), partly damaged by fire, in the so-called "beautiful style". The rood (fig 39) dates from the second quarter of the fifteenth century and is strongly reminiscent of roods made by the so-called "Kräklinge master", active in Närke and Södermanland. The rood at Fors, however, has a marked workshop character and reflects the master's style in a simplified, crude form.

All the other preserved wood carvings date from the second half of the fifteenth century. Among these is St Martin (fig 45), the Virgin and Child with St Anna (fig 46), Mary as the Woman of the Apocalypse (fig 47) and five figures from a lost triptych (fig 38). A figure of the Suffering Christ—of the same period—was so seriously damaged by fire in the 1940's that it was later replaced by a copy.

A remarkable textile object dating from the early years of the fourteenth century was once in Fors Church, but was

probably made for the Eskilstuna Order of St John of Jerusalem. It is an antependium (figs 70–72) with rich, but damaged embroidery depicting the Crowning of Mary. The damaged condition of the antependium makes it difficult to determine its provenance, but it may have been embroidered in northern Germany. It is now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

A wrought-iron chandelier (fig 63), which may date from the fourteenth century, is hanging in the ground floor room of the tower. Only the granite base of a simple twelfth century font remains (fig 49).

Post-Reformation furnishings

The reredos (fig 37) was donated in 1655 in memory of Henrik Lohe by his heirs. This occurred in conjunction with the extension of the church eastwards, perhaps partly at the expense of Henrik Lohe (see above). The painting—depicting the Transfiguration of Christ—now in the central part of the reredos is not the original one, but was installed in 1938. The painting is by Eustache Lesueur, a seventeenth century French master.

Henrik Lohe's brother, Ulrik Lohe, donated the present pulpit in 1675 (fig 48). The pulpit has paintings of the four evangelists and St Paul, and it is ornamented in German Baroque style. An hour-glass dating from the end of the eighteenth century stands on the pulpit.

The oldest piece of communion plate is a chalice (fig 53), which, however, has only been in the church since 1946. The chalice, which is probably Swedish sixteenth century work, was bought in 1946 in an antique shop in Stockholm. A mid-seventeenth century Baroque goblet (figs 51, 52) with a bowl in the form of a bunch of grapes was donated to the church around 1700 by the widow of a magistrate. According to the hall-marks, the goblet was made in Nürnberg, but it has not been possible to identify the maker's mark. A bread-box presented in 1688 (fig 55), by a goldsmith named Johan Cristophersson of the neighbouring town of Torshälla, is much simpler in design. Eskilstuna's first goldsmith, Mattias Uthfall, made several silver articles for Fors Church in the middle of the eighteenth century. Among them are a chalice and paten (fig 54), viaticum communion vessels (fig 59) and a bridal crown (fig 60), which Uthfall "re-modelled" from an older bridal crown bought at an auction in 1753.

Of the lighting units in the church a fine brass chandelier is, together with the medieval chandelier mentioned earlier, worthy of special notice (fig 64). It has twenty-four candle holders, and was presented to the church by Johan Lohe and his wife in 1696.

The church has a rich collection of textiles and vestments, mainly modern, but also several old articles of great interest. Apart from the medieval antependium already described, there is another one (figs 1, 73–79), made from a profane table-cloth that has been cut to pieces and re-arranged. The style of the cloth is French Baroque, dating from c 1700, but the masterly embroidery was probably done in China on

the basis of a European pattern. Two of the chasubles are of great interest. They were made in 1938 by Bror Geijer Göthe and presented to the church when it was reconsecrated the same year (figs 84–87). Both are partly covered with embroidery in a medieval style, with subjects from, among others, the legend of St Eskil.

Several seventeenth and eighteenth century chalice veils from Fors Church are now in the Museum of National Antiquities in Stockholm (figs 89–92), where there are also a cloth for the communion rails, of white Indian brocade dating from around 1700 (fig 95), and a large (310×237 cm) cloth (figs 96, 97) of white linen with skilfully executed embroidered figures in red silk. The embroidery, which illustrates scenes from the life of Christ, is based on German woodcuts and

engravings dating from the latter part of the sixteenth century. The cloth has an inscription in Danish and is dated 1641.

Several finds of fragments of gables or lids of so-called Eskilstuna tomb-chests have been made during the present century (fig 100). A remarkable find—made in 1959—is a stone with a carved animal figure, dating from the eleventh century, with preserved original colouring (fig 101).

In the ground-floor room of the tower is a votive ship (figs 111, 112), presented, according to an inscription on the stern, in 1690 by Torbern Björkman. The detailed and skilfully made model is of an eighty-four-gun ship of the line. The model was preserved and complemented in conjunction with the restoration of the church in 1938.

FÖLJANDE KYRKOR I SÖDERMANLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN
SVERIGES KYRKOR. KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Strängnäs domkyrka I:1, Medeltidens byggnadshistoria,
Södermanland I:1 (Text och planscher), volym 100.

Strängnäs domkyrka I:2, Nyare tidens byggnadshistoria samt beskriv-
ning av kyrkogården och begravningsplatsen, Södermanland I:2,
volym 124.

Strängnäs domkyrka II:1, Gravminnen,
Södermanland II:1, volym 159.

Sorunda kyrka, Södermanland, band III:1, volym 146.

Ösmo kyrka, Södermanland, band III:2, volym 152.

Botkyrka kyrka, Södermanland IV:1, volym 161.

Fors kyrka, Södermanland V:1, volym 168.

UNDER UTARBETANDE:

Strängnäs domkyrka I:3, Kalkmålningar. Källor och använd littera-
tur.

Register till band I.

Strängnäs domkyrka II, Fast inredning, inventarier.

Sveriges Kyrkor KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 168

SÖDERMANLAND

Band V, häfte 1

Västerrekarne härad

